

HZ. ÂİŞE'NİN İTİRAZI BAĞLAMINDA
ÖLÜNÜN ARKASINDAN AĞLAMAYLA İLGİLİ RİVAYETLERİN
İSNAD-METİN ANALİZİ

AYŞE YASEMİN SAİTOĞULLARI

TARAFINDAN

YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE
SUNULAN TEZ

HADİS ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZİRAN 2018

TEZ ONAY SAYFASI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM
Enstitü Müdür V.

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM
Ana Bilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM
Danışman

Jüri Üyeleri(İlk isim jüri başkanına ve ikinci isi danışmana aittir.)

Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZ (AHBÜ, İlahiyat)

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM (AYBÜ, İslami İlimler)

Dr. Öğr. Üyesi İlyas CANIKLI (AYBÜ, İslami İlimler)

İNTİHAL SAYFASI

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı : Ayşe Yasemin Saitoğulları

İmza :

ÖZET

Saitoğulları, Ayşe Yasemin
Yüksek Lisans Tezi, Hadis Anabilim Dalı
Danışman, Prof. Dr. Ahmet Yıldırım

Temmuz, 2018, 165 sayfa

İnsanlık, hayat mefhumunun ayrılmaz bir parçası kabul edilen ölüm gerçeği ile Hz. Adem'den beri karşı karşıya kalmaktadır. Öyle ki insanlar zamanla değişime uğramak kaydıyla, ölümle ilgili gerek inancın gerek kültürün getirdiği bazı ritüeller geliştirmişlerdir. Nitekim bu uygulamalar arasında ölünün yıkanması, kefenlenmesi, cenaze töreni, cenaze namazı, ölüyü gömme veya yakma, ölüye telkin, ölüye yas, ağıt yakma gibi eylemler zikredilebilir. Bu çalışmaya ise hadis literatüründe yer alan ölüm sonrası uygulamalardan ağıt yakma ve ölüye ağlama rivayetleri konu edilecektir.

Her ne kadar ölünün ardından ağıt yakılmasının nehyedildiğine kesin olarak hükmedilse bile, bu ağıt yakma işlemi nedeniyle ölünün azabolunacağı rivayeti, sahabe döneminden asırlardır ve günümüzde tartışma konusu olmakta güncelliğini korumaktadır. Bu rivayetlerin anlaşılmasına yardımcı olacak isnad-metin çalışması ise elzem görülüp bu teze konu edilmiştir.

Hiz. Âişe'nin itirazı bağlamında, ölünün ardından ağlanmasıyla ilgili hadislerin bütün varyantları kitaplardan titizlikle toplanılmıştır. Daha çok bu hadisleri haber veren râvilerin güvenilirlikleri ve haber verdikleri metinleri incelenen bu tezde, elde edilen veriler ışığında, güvenilir râvilerden oluşan hadisler tespit edilmiş ve bu hadisler metin analizine dahil edilmiştir. Tablolar halinde karşılaştırılan hadis metinlerinde, fazlalıklar, eksiklikler, râvi tasarrufları, hadisin tarihiliği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler; Ağlamak, Ağıt yakmak, Ölü ardından ağlamak.

ABSTRACT

Saitoğulları, Ayşe Yasemin
Master of Science, Department of Hadith
Supervisor: Prof. Dr. Ahmet Yıldırım

July, 2018, 165 pages

The Humankind has been confronting with reality of death since Adam which is an integral part of the concept of life. So long as people change it over time, they have developed some rituals about death have brought from beliefs and culture. Thus, among these practices, actions such as bathing of dead body, enshrouding of dead body, funeral ceremony, funeral prayer, burial or cremation of the dead body, advising to dead, mourning to dead, lamentation to dead can be mentioned. This study is subjected to mourning and lamentation practices after dead in the hadith literature.

Even though it is strictly forbidden to lament after dead, the riwaye of chastisement of the dead due to the lamentation process, remains contraversial and keeps its topicality nowadays since the period of the companions. The isnad-text study, which will help to understand these riwayes, has been viewed as an essential and subjected to this essay.

Within the context of the Aisha (r.a.)'s objection all variants of the hadiths related to lamentation after dead meticulously have been collected from the literature. In this thesis, the hadiths composed of reliable ravis were identified and these hadiths were included in the text analysis in the light of obtained data where the credibility of ravis and their transmitted texts are examined. With comparing in tables form of the hadith texts, it has been identified redundancies, shortcomings, retrenchment of ravis and the historical of hadith.

Keywords: Lamentation, Mourning, Chastisement of the dead.

İTHAF SAYFASI

İlime adanmışlık adına ne varsa,
yolunda maddi manevi desteğini esirgemeyen
kıymetli eşimin, tezimi bir teşekkür vesilesi olarak kabul etmesini umuyorum.

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL SAYFASI.....	iii
ABSTRACT	v
İTHAF SAYFASI	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
ÖNSÖZ	xii
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu.....	1
B. Konunun Önemi ve Amacı.....	2
C. Araştırmanın Metodu ve Kaynaklar	2
D. Kavramsal Çerçeve.....	3
a. Arap Kültüründe Kullanılan Kavramlar	4
b) Türk Kültüründe Kullanılan Kavramlar	6
E. Dini Boyutuyla Ölüye Ağlama	9
a. Kur'an'da Ağlama	10
b. Hadislerde Ağlama	12
BİRİNCİ BÖLÜM	14
HZ. ÂİŞE'NİN İTİRAZI BAĞLAMINDA ÖLÜYE AĞLAMAYLA İLGİLİ RİVAYET	14
1. HZ. ÂİŞE'NİN İTİRAZI BAĞLAMINDA ÖLÜYE AĞLAMAYLA İLGİLİ RİVAYETİN İSNAD ANALİZİ	18
A. BİRKAÇ SAHABENİN YER ALDIĞI ESERLER ve İSNADLARIN BİRLEŞTİRİLMESİ	19
a. İbn Ebî Müleyke'nin Râvilerinin İncelenmesi.....	22
a.1. Abdülcebâr b. Verd'den Gelen Tarikler	22
a.2. Amr b. Dînâr'den Gelen Tarikler.....	24
a.3. Eyyûb es-Sahtiyânî'den Gelen Tarikler	26

a.4. İbn Cüreyc'den Gelen Tarikler	29
a.5. Nafi' b. Ömer'den Gelen Tarikler	37
DEĞERLENDİRME.....	39
B) HZ. ÂİŞE'DEN GELEN RİVAYETİN YER ALDIĞI ESERLER ve İSNADLARIN BİRLEŞTİRİLMESİ	41
b. Hz.Âişe'nin Râvileri	46
b.1. Cabir b. Zeyd'den Gelen Tarikler	46
b.2. Urve b. ez-Zübeyr'den Gelen Tarikler	47
b.3. İkrime'den Gelen Tarikler	61
b.4. Amre bint. Abdirrahman'den Gelen Tarikler	63
b.5. Kasım b. Muhammed'den Gelen Tarikler	80
b.6. İbn Ebi Müleyke'den Gelen Tarikler	83
b.7. Muhammed b. Şihâb ez-Zührî'den Gelen Tarikler	85
DEĞERLENDİRME.....	86
İKİNCİ BÖLÜM.....	90
HZ. ÂİŞE'NİN İTİRAZI BAĞLAMINDA ÖLÜNÜN ARDINDAN AĞLANMASIYLA İLGİLİ RİVAYETLERİN METİN ANALİZİ	90
A. BİRKAÇ SAHABENİN YER ALDIĞI RİVAYET	91
a. İbn Ebî Müleyke'nin Râvileri	91
a.1. Abdülcebbar b. Verd.....	91
a.2. Amr b. Dînâr	94
a.3. Eyyûb es-Sahtiyânî.....	96
a.4. İbn Cüreyc.....	102
a.5. Nafi' b. Ömer	108
DEĞERLENDİRME.....	114
B) HZ. ÂİŞE'DEN GELEN RİVAYET	117
b. Hz. Âişe'nin râvileri.....	117
b.1. Amre bint. Abdirrahman (ö. 106/724)	117
b.2. Urve b. Zübeyr (ö. 94)	127
b.3. Kâsım b. Muhammed (ö. 107)	134
b.4. İbn Ebî Müleyke (ö. 117)	134
b.5. Cabir b. Zeyd (ö. 93), İkrime (ö. 105), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124)	136
DEĞERLENDİRME.....	141
SONUÇ.....	143
KAYNAKÇA.....	145

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1	92
Tablo 2	95
Tablo 3	96
Tablo 4	97
Tablo 5	98
Tablo 6	100
Tablo 7	102
Tablo 8	104
Tablo 9	105
Tablo 10	107
Tablo 11	108
<i>Tablo 12</i>	118
Tablo 13	119
Tablo 14	120
Tablo 15	121
Tablo 16	123
Tablo 17	125
Tablo 18	127
Tablo 19	130
Tablo 20	131
Tablo 21	132
Tablo 22	133
Tablo 23	134
Tablo 24	135
Tablo 25	136

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: İsnad Şeması 1	21
Şekil 2: İsnad Şeması 2	44
Şekil 3: İsnad Şeması 3	45

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.mlf.	: Aynı müellif
a.g.m.	: Adı geçen madde
a.y.	: Aynı yer
b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviri, çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
nşr.	: Neşreden (Tahkik eden)
ö.	: Ölüm/vefat tarihi
r.a.	: Radıya'l-lâhu anhu
s.a.v	: Sallâ'l-lâhu aleyhi ve sellem
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkik
vb.	: Ve benzeri
ts.	: Baskı Tarihi yok
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

İnsanlık, hayat mehumunun ayrılmaz bir parçası kabul edilen ölüm gerçeği ile Hz. Adem'den beri karşı karşıya kalmaktadır. Öyle ki insanlar zamanla değişime uğramak kaydıyla, ölümle ilgili gerek inancın ve gerekse kültürün getirdiği bazı ritüeller geliştirmişlerdir. Nitekim bu uygulamalar arasında ölünün yıkanması, kefenlenmesi, cenaze töreni, cenaze namazı, ölüyü gömme veya yakma, ölüye telkin, ölüye yas, ağıt yakma gibi eylemler zikredilebilir. Bu çalışmanın medarı ise ölü ardından ağıt yakma ve ağlama uygulamalarıdır.

Her ne kadar ölünün ardından ağıt yakılmasının nehyedildiğine kesin olarak hükmedilse bile, bu ağıt yakma işlemi nedeniyle ölüye azabolunacağı rivayeti, sahabe döneminden beri asırlardır ve günümüzde tartışma konusu olmakta güncelliğini korumaktadır. Bu rivayetin anlaşılmasına yardımcı olacak Hz. Âişe'nin itirazı bağlamında ölü ardından ağlanmasıyla ilgili rivayetin isnad-metin çalışması ise elzem görülüp bu teze konu edilmiştir.

Hız. Âişe'nin itirazı özelinde, ölü ardından ağıt yakılmasıyla ilgili rivayetlerin isad – metin analizi yapıldığı bu araştırma, kısa bir giriş ve iki bölüm şeklinde planlanmıştır. Giriş kısmında kısaca, konu üzerinde yapılan çalışmanın nasıl bir amaç taşıdığını ve bu analiz yapılırken kullanılan yöntemle yer verilmiştir.

Araştırmaya konu olan Hz. Âişe'nin itirazı bağlamında ölü arkasından ağlanmasıyla ilgili rivayetlerin hadis kitaplarındaki bütün tarikleri toplandığında birkaç sahabenin yer aldığı rivayet ve Hz. Âişe'den gelen rivayet şeklinde iki ayrı başlıkla ifade edilmiştir. Böylece birinci bölümde, birkaç sahabenin bulunduğu rivayet ve sadece Hz. Âişe'den gelen rivayet şeklinde isimlendirilen bu hadislerin isnad incelemesi yapılmıştır.

İkinci bölümde ise aynı râviden gelen rivayetlerin bir tabloda mukayesesi şeklinde, istikra yöntemi kullanılarak, kaynağa doğru bir mukayese metodu kullanılmış, böylece, isnad şeması yardımıyla, hadislerdeki, ziyade, hazif, râvi tasarruflarının kaynağına ulaşılmış, öyle ki hadisin tarihiliğinin de kontrol imkanı bulunmuştur.

Böyle bir çalışmanın yapılmasına katkı sağlayan bütün hocalarıma teşekkür ederim. Danışman hocam Prof. Dr Ahmet Yıldırım'ı minnet ve saygıyla anacağımı belirtmek isterim. Yine kıymetli yardımları dolayısıyla, Dr. Öğr. Üyesi İlyas Canikli ve Doç. Dr. Hüseyin Akyüz'e ayrıca teşekkür ederim. Bilhassa bu çalışmanın her aşamasında maddi ve manevi desteğini esirgemeyen kıymetli arkadaşım Fatma Maden'e sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Ayşe Yasemin Saitoğulları
Ankara, 2018

GİRİŞ

Bu araştırmada, sahabe döneminden günümüze kadar tartışıla gelmiş, hakkında âlimlerin muhtelif görüşlerinin bulunduğu, günümüzde anlaşılmasında problemin devam ettiği, ‘ölü ardından ağlanması dolayısıyla azab görür’ rivayetinin Hz. Âişe’nin itirazı bağlamında isnad ve metin analizi yapılacaktır.

Esasen ağıt yakma ve ağlama eylemiyle ilgili rivayetler tahrir edildiğinde, metinler konu açısından çok farklı alt gruplara ayrılarak incelenebileceği ortaya çıkmıştır. Çalışmanın kapsamı bakımından bu içerik fazla yekûn tutmakta, bu nedenle sınırlamaya gidilmektedir. Bu sınırlama işleminde izlenilen metod; hadislerde ağlama ve ağıt yakma hususunda rivayetlerin çoğunluğunu oluşturan, “ta’zibü’l-meyyit” hadisine Hz. Âişe’nin itirazını içeren rivayetlerin isnad ve metin analizini yapma şeklindedir.

Ölünün ardından ağlanması dolayısıyla azab göreceğine Hz. Âişe’nin karşı çıkmasını ve bunu rivayet eden, Hz. Ömer ve İbn Ömer’e hata isnadı içeren bu rivayetlerin hadis kitaplarında yer alan bütün tarikleri toplanmış, isnad zincirinde yer alan râvileri güvenilirliği araştırılmıştır. Sonrasında bu tarikler mahreçlerine göre tablolarda genel unsurlara ayrılarak mukayese edilmiştir. Nihayetinde, anlam değişikliğine sebebiyet verecek unsurların tespiti, râvi tasarrufları ve hadisin tarihi gerçekliği araştırılmıştır.

A. Araştırmanın Konusu

Hiz. Âişe’nin bazı sahabilerin, hatalı nakillerini, tashih ettiğı bilinmektedir.¹ Hiz. Âişe’nin bu tenkit ve tashihlerinden bir tanesi de, İbn Ömer ve Hiz. Ömer’in, ‘Ölü ardından ağlanması dolayısıyla azab görür’ rivayetine istidrakidir. Nitekim araştırmanın konusunu teşkil eden bu rivayet, hadis literatüründe tahrir edildiğinde, iki başlıkta incelenecek şekilde görölmektedir. Zira bu rivayetlerin bir kısmı, içersinde Hiz. Ömer, Hiz. Âişe, İbn Ömer ve İbn Abbas gibi birkaç sahebennin nakillerinin müşterek bulunduğu rivayetlerden

¹Bkz. Bedrüddîn ez- Zerkeşi, Hiz. Âişe’nin Sahabeye Yönelttiğı Eleştiriler, (çev. Bünyamin Erul) (Ankara:Kitâbiyât, 2000), s. 72-75.

oluşurken diğer kısmı ise sadece ölünün azab görmesine Hz. Âişe'nin itirazını içeren muhtasar rivayetlerden müteşekkildir.

B. Konunun Önemi ve Amacı

Bu çalışmada, sahabe döneminden beri tartışılmaya devam eden, kısmen 'ölünün ardından ağıt yakılması dolayısıyla azab göreceği rivayeti' ve aslında Hz. Âişe'nin de bu tartışmaya dahil olduğu ve onun itirazını içeren rivayetin isnad ve metin değerlendirilmesi yapılacaktır. Anlaşılması hususunda bu denli ihtilaf mevcut olan bu rivayetin isnadlarının ve metinlerinin detaylı analizi hadisin doğru anlaşılmasına büyük katkı sağlayacağı ön görülmektedir.

Sahabeler de dahil olmak üzere âlimlerin üzerinde muhtelif görüşler beyan ettikleri bu rivayetin şimdiye kadar, bu denli detaylı isnad-metin incelemesi yapılmamıştır. Bu eksikliğe binaen hadisin anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla, Hz. Âişe'nin bu konudaki itirazını içeren rivayetler tespit edilmiş, titiz bir isnad çalışmasıyla, metinlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

C. Araştırmanın Metodu ve Kaynaklar

Giriş ve iki bölümden oluşan bu çalışmada birinci bölümde konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Arapça ve Türkçede ağıt ve ağlama ile ilgili kelimelerin kavramsal çerçevesi araştırılmış, bu kavramların literatürde hangi manada kullanıldığına ulaşmak için, Kur'an da ve hadiste hangi anlamlar içerdiği incelenmiş, buna ilave olarak alimlerin bu konu hakkındaki görüşleri derlenmiştir.

İkinci bölümde, hadis literatüründe Hz. Âişe'nin itirazını içeren rivayetlerin muhtasar ve detaylı bir formda iki şekilde ele alınmıştır. İçerisinde Hz. Ömer, Hz. Âişe, İbn Ömer ve İbn Abbâs'tan nakillerin bulunduğu hadis, birkaç sahabenin yer aldığı müşterek rivayet olarak, sadece Hz. Âişe'nin itirazını içeren rivayet ise Hz. Âişe'den gelen rivayet başlığı şeklinde isimlendirilmiş, sonrasında ulaşılan tariklerdeki râvilerin adalet ve zabt bilgileri rical literatüründen taranmıştır. Bu analiz neticesinde zayıf ve yalancı râvi ihtiva eden isnadlar değerlendirme dışı tutulmuş, zabt açısından kusuru bulunan râviler içeren varyantlar ise, araştırma için ihtiyatlı bir şekilde değerlendirmeye dahil edilmiştir.

Adalet ve zabt açısından problemi bulunmayan ravilerden müteşekkil isnadlar da ayrıca belirtilip yine analize dahil edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, analize eklenen rivayetlerin metinleri, isnad şemasında yer aldığı şekliyle öncelikle müşterek râvilerin metinleri karşılaştırılmak üzere, kaynağa doğru, istikrâ yöntemiyle mukayese edilmiştir. Böylece, hadisin tarihi gerçekliği, metin bakımından değişimleri, idraçler, hazifler, lafız değişiklikleri, yapı değişiklikleri, râvi tasarrufları izlenmeye çalışılmıştır.

Bu araştırmada hadis literatürü açısından kullanılan kaynaklar, mütekaddimûn döneminin bittiği kabul edilen el-Hatîb el-Bağdâdî ve muasırlarına kadar olan eserlerdir. Hz. Âişe'nin itirazını içeren rivayetlere ise toplamda yirmi dört eserde yer almaktadır. Râvilerin tercemelerine ulaşılırken, rical literatüründe ise herhangi bir sınırlamaya gidilmemiş, râvi hakkında zannı galip oluşuncaya kadar veriler toplanmıştır. Ancak ifade edilmesi gereken bir husus ise râvi tercemelerini toplu bir şekilde vermiş olan son dönem eserlerinden ekseriyetle istifade edilmiştir.

Konu hakkında yapılan çalışmalar arasında G.H.A Juynboll'un *Muslim Tradition* eserinde mütevatir hadis bağlamında zikredip niyahanın nehyine dair hiçbir sahih isnadın bulunmadığını dile getirdiği görülmektedir.² Ayrıca Prof. Dr. Emin Aşikkulu'nun ölü ardından ağıt yakılmasının kültürel ve sosyal arka planını araştırdığı bir makalesi de mevcuttur.³

D. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde araştırmaya konu edinilen ölü ardından ağıt yakılması dolayısıyla azab olunur nakline Hz. Âişe'nin itirazını içeren rivayetlerin isnad ve metin analizine geçmeden önce, hadis içerisinde bulunan kavramların hangi manaya delalet ettikleri ve benzeri kavramların hangileri oldukları etimolojik araştırma yöntemiyle değerlendirilecektir. Aynı zamanda bu rivayetin anlaşılmasına yardımcı olacak ayetler tespit edilmiş ve hadis literatürü içerisindeki bütüncül konumu incelemeye alınmıştır.

² G.H.A Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşâsı*, çev. Salih Özdemir, (Ankara: Ankara Okulu, 2002), s. 127-141.

³ Emin Aşikkutlu, "Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azab Edilir Hadisine Sosyo Kültürel Bağlamda Bir Yaklaşım", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, 2006/2: 33-66.

a. Arap Kültüründe Kullanılan Kavramlar

Hiz. Âişe'nin "ta'zibü'l-meyyit" nakline yaptığı itirazı içeren rivayetlerin isnad-metin tahlili merkezli bu çalışmada, konunun medarı olan ağlama ve buna benzer kelimeler konunun daha iyi anlaşılması amacıyla araştırılacaktır. Esasen ağlama ve ağıt yakma, Arapçada *niyahâ, bükâ, ta'vîl, na'y, nedb, nüdbe, resa, mersiye, me'tem, is'âd, na'y, ranne, vâiye* gibi pek çok eş anlamı veya benzer anlamlı kelimelerle ifade edilmektedir.

1) Bükâ/ağlama; Araştırmanın anahtar kelimesi b-k-v kök fiilinden türemiş bekâ-yebkî-bükâ masdardır. Kelime olarak, ağlamak, sızlamak, gıryan olmak, tağanni etmek, mersiye söylemek, gözyaşı dökmek, akıtmak, ağıt okumak gibi anlamları mevcuttur. Ferra, Müberred, İbnü'l-Kattâ', Râğib el-İsfahânî gibi arab dili âlimleri, kelimenin sonu elif-i maksûra ile biterse, sadece ağlamak, gözyaşı dökme, hüznünü izhar etmek anlamında olduğunu, elif-i memdûde ile biterse, yüksek sesle ve nameli bir şekilde ağlamak ve ağıt yakmak anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.⁴

2) Niyahâ/ağıt yakma; n-h-v kök fiilinden türemiş nâhâ-yenûhu-nevh /nevha /niyâha masdardır. Sözlükte, iki kişinin veya iki şeyin bir araya gelip karşılıklı durması, figan, feryat etmek, yüksek sesle ağlamak, kumru ve güvercin kuşunun ötmesi, ölü üzerine feryatla ağlamak, sagu sağmak, sızlanmak gibi anlamları vardır. Bu ağıt yakma işlemini yapan kadına *naihâ*, ağıt yakılan yere *menha* denilmektedir.⁵

3) Ta'vîl; a-v-l kök fiilinden türemiş âle-yeûlü- avl/ ta'vîl masdardır. Sözlük anlamı olarak aileye bakmak, ağır ve güç gelmek, zulüm etmek, yüklenmek, yüklemek, hüküm etmek, haktan ayrılmak, feryat ile ağlamak gibi anlamları mevcuttur.⁶

4) Na'y; n-'a-y kök fiilinden türemiş ne'â- yen'û- na'y masdardır. Sözlükte, ölüm haberi verme, kara haber verme, vefat haberi, getirmek, anmak, kusurlarını herkese anlatmak, koşmak gibi anlamları bulunmaktadır. Vefat haberini getiren kişiye nâ'i bu habere ise men'â denilmektedir.⁷

5) Nedb/nüdbe; n-d-b kök fiilinden türemiş nedebe-yendübü-nedb/nüdbe mastardır. Sözlükte yaranın yeri sertleşti, kabuk bağladı, kırık kemiğin tutma yeri, ölünün iyiliklerini

⁴ Zebîdî, *Tâcu'l-Arus*, (mhk. Heyet), Daru'l-Hidaye, 37:196; İbnü'l-Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, Beyrût: Dâr Sâdır, 14: 82.

⁵ Zebîdî, *Tâcu'l-Arus*, 7:198; İbnü'l-Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 2: 627.

⁶ Zebîdî, *Tâcu'l-Arus*, 30:68; İbnü'l-Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 11: 481.

⁷ Mecdüddîn Ebû Tâhîr Muhammed b. Ya'kûb el-Feyrûzâbâdî, *Kâmus el-Muhîd*, Beyrût: Risâle, 8. Baskı s. 1300. Hiz. Peygamber Necâşî'nin ölüm haberini verdiği hadiste ölüm ilanı na'y ile ifade edilmektedir.

saymak, birisi için ağlamak, matem tutmak, yas tutmak, delege göndermek, bir işe çağırarak, davet etmek manaları bulunmaktadır.⁸

6) **Resa/merşiye;** r-s-y kök fiilinden türemiş resâ-yersu-resyen/risâen/risâyeten/mersâten/ merşiye masdardır. Ağıt yakmak, acımak, ölü için ağlamak, övmek gibi anlamları bulunmakla beraber,⁹ Arap, Fars ve Türk edebiyatında ölen kişinin ardından söylenen şiirlerin özel ismine *merşiye* denir.¹⁰

7) **Me'tem/matem;** e-t-m kök fiilinden türemiş me'tem aslen kadınların ve erkeklerin üzüntülü ve sevinçli günlerinde bir yere toplandıkları törenlere denilmekteydi. Sonraları kadınların cenazeye ağlamak için toplandıkları yas törenleri için kullanılmaya başlanmıştır.¹¹ Matem, matem yeri ve zamanı, yas, cenaze töreni, acıklı toplantı, hüzn, keder ya da mutluluk için toplanmış kadın veya erkek cemiyeti anlamları bulunmaktadır.

8) **İs'ad;** s-'a-d kök fiilinden türemiş olan is'ad masdardır. Kelime olarak yardımlaşma, birbirine yardım etmek, mutlu etmek gibi anlamları bulunmasının yanı sıra kadınların ağıt yakmada birbirine yardım etmesi manası, cahiliye toplumunda bir mefhum şeklinde yerleşmiştir. Zira o dönemde kendilerinden birine ölüm vaki olunca onun için bir yıl süresince ağlarlardı. Bu ağlama merasimlerine komşuları, akrabaları ve arkadaşları da yardımda bulunurdu. Şayet ağlama işleminde kendine yardım edenlerden birinin yakını vefat ettiği zaman, bir borç anlayışıyla, onun cenazesine ağlamaya yardıma giderler ve bu borcun ödenmemesi cahiliye kültüründe çok yadırganır ve ayıp sayılırdı.¹² Nitekim akabe biatında Hz. Peygamber kadınlardan ağıt yakmama üzerine biat alacağı sıra içlerinden Ümmü Atiyye komşusunun ona is'ad yaptığını, bu nedenle ona ağıt yakmada yardım etmek istediğini söylemiş ve gidip komşusuna ağıt yaktıktan sonra biat etmiştir.¹³ Nitekim Hz. Peygamber tarafından ölen kimsenin yakınına ağıt yakmada yardımlaşmayı (is'ad) yasaklamıştır.¹⁴

9) **Ranne;** r-n-n kök fiilinden türemiş masdardır. Kelime olarak hazin ses, çınlamak, ses çıkarmak, ağlama esnasında haykırmak, kadınların ağıt yakarken çıkardıkları

⁸ *Kâmus el-Muhît*, s. 137.

⁹ *Kâmus el-Muhît*, s. 490.

¹⁰ M. Faruk Toprak, "Mersiyeler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.29 (Ankara: TDV Yay., 2004), 215-217.

¹¹ İbnü'l-Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 4: 12.

¹² İbnü'l-Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 3: 216-217; Hattâbî is'ad kelimesinin ağıt yakma üzerine has olduğunu ve yardımlaşma manasında ise müsa'ade kelimesinin kullanıldığını ifade etmektedir.

¹³ Müslim, "Cenâiz," 939.

¹⁴ Nesâî, "Cenâiz," 15.

ses anlamına gelmektedir. İbn Arabî, sevinç veya hüznün sırasındaki bağırma, İbn Side ise yüksek sesle çığlık, ağlama ve şarkı esnasında hazin ses manaları olduğunu söylemiştir.¹⁵

b) Türk Kültüründe Kullanılan Kavramlar

Türkçe de ölünün arkasından hüznü belirtmek için yapılan uygulamalar, *yas*, *matem*, *ağıt*, *ölüye ağlamak*, *ağıt yakmak* kelimeleri aynı ya da birbirine yakın manalarla ifade edilmektedir.¹⁶ Bu kavramların anlamları ve kullanım alanları aşağıda açıklanacaktır.

1) Yas; çok üzölmek, yasa bürönmek, matem tutmak gibi eş anlamları bulunan kelime, hissedilen hüznü ve acıyı bir takım davranışlarla dış dünyaya belli etmesine denir. Bu davranışlara, beklenen davranışlardan fazla aktivite göstermesi, ölen kişinin şikayetlerini tekrarlaması, psikomatik durumların ortaya çıkması, kişiler arası ilişkilerde bozulma olması, bazı kişilere aşırı düşmanca tutum sergilemesi, sosyal ilişkilerinde sınırlı davranma, duygular ile başa çıkabilmek için robot gibi davranma, ekonomik ve sosyal alanda kendine zarar verici tutumlar sergilemesi gibi davranışlardan söz edilebilirse de bu durumların, kişiden kişiye ve bulunduğu kültüre göre farklılık gösterdiği bilinmektedir.¹⁷

2) Matem; yaşanan büyük olaylardan, bilhassa sevgi duyulan bir kişinin kaybedilmesi neticesinde hissedilen büyük üzüntü ve yası ifade eder. Yaşanılan kaybın kişi veya toplumla ilgili olmasına göre, doğurduğu acı ve üzüntü, dolayısıyla tutulan yas da ferdi ve umumî bir karakter taşır. Matemın şiddeti, kaybedilene verilen öneme göre farklılık arz eder. Matem, kültürlere göre uygulama biçimi ve süresi farklılık arz eder. Ancak, herkes için geçerli sayılabilecek bir takım sınırları da mevcuttur. Bunlar, eğlence sayılacak faaliyetlerden uzak durma, ağlamak, yas tutmak, oturup kalmak, sessizliğe bürönmek, elbiselerini yırtmak, siyah elbiseler giymek, yüzünü örtmek, saçlarını kesmek veya saçını sakalını uzatmak, yemekten içmekten kesilmek şeklinde sayılabilir.¹⁸

3) Ağıt/ Ağıt Yakmak; Ağıt'ın kelime manası "ağlama"dır; bu manasıyla yas törenlerine katılanları ağlatmak amacıyla ölünün arkasından ağlanarak söylenen sözlerle ve bu sözleri söyleme fiiline ağıt denilmiştir.¹⁹ Nitekim konumuzun medarı olan ağıt yakma ve ağlama, en ilkel toplumlardan en gelişmiş toplumlara kadar devam etmiş ve cahiliye

¹⁵ İbnü'l-Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 13: 187; Zebidî, *Tacu'l-Arûs*, 35:116.

¹⁶ Aşıkutlu, "Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azab Edilir" 33-66.

¹⁷ Seda Çelik, Işık Sayıl, Patolojik yas kavramına yeni bir yaklaşım: Travmatik yas, *Kriz Dergisi*, 11 (2), s. 29-34.

¹⁸ Ömer Faruk Harman, "Matem", *DİA*, 28:128.

¹⁹ Süleyman Uludağ, "Ağıt", *DİA*, 1:470.

döneminde de ölüm sonrası uygulamalarda önemli bir yer tutmaktaydı. Öyle ki kadınlar bir yakınları öldüğü zaman, onun iyiliklerini şiir tarzında anar, yüksek sesle ağlar, yanaklarını tokatlar, yakasını paçasını yırtarlardı.²⁰ İslamiyet bu uygulamayı, her türlü nehy tarzıyla yok etmeye çalışmışsa da yine de Anadolu'da ve çeşitli İslam beldelerinde bölgesel farklılıklar bulunmakla beraber, ağıt kültürü halen mevcuttur.

Ağıt yakma ve ağlama formları incelendiğinde, ölen kişinin toplum içindeki konumuna göre hatırası abartılı veya sade bir şekilde sözlü şiirlerle yadedildiği görülmektedir. Ağıt töreni denilen bu uygulama, bazen düzenli merasim şeklinde yapıldığı gibi sade ve gösterişsiz bir biçimde de yapılabilmektedir. Söylenen bu ağıtlar bestelenebildiği gibi sanatsız bir ifadeyle de söylendiği farklı formları da mevcuttur. Buna ilaveten ağıt söyleme işi hemen hemen bütün toplumlarda kadınlar tarafından icra edilmektedir. Belli başlı özel isimler de alan bu kadınlardan bazıları bu işi meslek haline de getirebilmektedir.²¹

Ağıtın tarihçesine bakıldığında zaman, Eski Sümer, Çin ve Yunan kültürlerinde belli bir öneme sahiptir. Öyle ki heykel gibi el sanatlarına ve şiir gibi sözlü sanatlara yansımalarının yanı sıra Budizm dininin kutsal metinlerinde de bulunmaktadır.²²

Yahudilikte ağıt yakmak ve matem töreni, ölüm sonrası uygulanan adetlerde önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim cenazenin ardından yedi gün boyunca, ağlayıcı kadınlar, hünerli kadınlar, şarkıcı kadınlar diye isim verdikleri, bu işi meslek edinmiş kadınlar, ölen kişinin önemine göre, uzun veya kısa şekilde koro halinde şiir ve şarkılar söylemektedirler. Ayrıca kutsal kitaplarda Hz. Davud'un yaktığı ağıtlar da yer almaktadır. Bununla birlikte Tevrat'ta aşırıya kaçıp saçları yolma veya vücuda zarar verme yasaklanmıştır.²³ Hristiyanlık dinine bakıldığında Yahudilikten etkilendikleri dönemler hariç ağıt kavramı bulunmamaktadır.²⁴

Eski Türklerin ölüm sonrası uygulamalarına bakıldığında zaman, cenazeyi uygun bir şekilde gömmek, yas merasimi düzenlemek ve bu merasimlerde abartılı biçimde ağlayıp, ağıt yakmak, yüksek sesle ağlamak, saç baş yolmak, yüzü tırmalamak, yaka paça yırtmak ve ölü aşı hazırlamak gibi farklı tatbikler bulunmaktadır. Bu düzenlenen törenlerin özel ismi yuğ, yakılan ağıtlara sagu, dağıtılan yemeğe ise yuğ basan denilmektedir. Yaygın

²⁰ Murat Sarıcık, *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü* (Isparta:Fakülte Kitabevi, 2002), 294.

²¹ Uludağ, a.g.m., 1:470.

²² Uludağ, a.g.m., 1:470.

²³ Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Câhiliyye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, (İstanbul: Beyan Yayınları,2014), 73.

²⁴ Uludağ, a.g.m., 1:470.

yaşantılarında önemli bir yer alan ağıt geleneği, *Orhun Kitâbeleri*, *Dede Korkut Hikayeleri*, *Dîvânü Lügati't-Türk* gibi yazılı eserlerinde de bulunmaktadır. Buna ilave olarak çeşitli lehçelerde ağıt, deşek, sagu, şivan, bayatı, tavsâ ve körîs gibi elliye yakın yasa ile ilgili kelime bulunmaktadır.²⁵

Siyasi birlik ve hukukî düzenden ziyade kabile hayatına bağılı cahiliye dönemi Arapların ağıt yakma ve yas tutma merasimi, diğere yerleşik toplumlarda olduğı kadar yaygın ve etkili bir mefhumdur. Bu merasimlere, niyâha, nedb, mersiye, matem, na'y gibi isimler vermekteydiler. Ağıt yakma işlemini bunu meslek haline getirmiş ve ücretle tutulmuş, geçimini bundan sağlayan bazı kadınlar yaptığı gibi, dayanışma esasına bağılı olarak yakın komşu ve akrabalar da birbirlerine ağıt yakmakta ve bunu bir borç gibi kabul etmekteydiler. Bu kadınlara nâiha-nâihât denilmekteydi. Ağıt yakma esnasında sergiledikleri tavırlara göre, sâlika (çığlık atan), ressâe (mersiye söyleyen), hâlîka (saçlarını yolan), şâkka (üstünü başını yırtan) gibi isimlendirilen bu kadınlar menâha denilen ağıt söyleme mahallinde toplanır, ölen kimsenin iyiliklerini ve kahramanlıklarını anlatır. Sergiledikleri elem ve acı verici hareketlerle insanları hüzünlendirir hazin bir matem havası oluşturlardı. Ağıt törenlerinde söylenen mersiyeler de çoğı zaman cahiliye âdetlerine göre övünme ve güç gösterisi sayılan fakat İslâm'da günah kapsamında olan, öldürme, zorbalık, gasb gibi davranışlar abartılarak anlatılır. Kimi zaman kabileler arası ihtilaflar bu mersiyelerde körüklenir ve merasim bir güç gösterisi ve öç alma fırsatı haline gelir. İslâm'ın ağıtçılığı yasaklama nedenleri arasında da sayılabilecek bu eylemler Arap kültüründe yerleşik ve yaygın bir durumdaydı. Her ne kadar İslâm'da vurgulu lafızlarla nehyedilmişse de ağıt yakma devam etmiştir.²⁶

Cahiliye döneminde ölümün ardından ağıt yakılması istenilen ve vasiyet edilen bir durumdu. Nitekim, Hz. Peygamber'in dedesi öleceğini anlayınca, altı kızını çağırarak ve onlara ben öldükten sonra benim için nasıl ağıt yakacaksınız duymak istiyorum demiştir. Onun isteğı üzerine Hz. Peygamber'in aynı zamanda halaları olan kızları babaları için sırasıyla ağıt yakıp, ağlamışlardır.

Ölen kişinin yaptığı iyilikleri, kahramanlık, cömertlik ve fedakarlıkları sayıp dökerek ölünün üzerine ah vahla gözyaşı dökmeye nedb veya nüdbe denir. Feryat ederek çığlıklar kopararak ölüye ağlamaya ise nevha-niyâha denilmektedir. Ölüye ağlarken saçları koparma, elbiseleri yırtma, yüzünü ve sadrını dövme, başa kül saçma, diz dövme, karalar

²⁵ Uludağ, a.g.m., 1:471.

²⁶ Uludağ, a.g.m., 1:471.

giyinme, kadere isyan edici lafızlar kullanma gibi hal ve hareketler yaygın davranışlar arasındadır. Cenaze töreninde kadınlar aynı anda ellerini şaklatıp gök gürlemesini andıran bir ses çıkarırlardı.²⁷ Ayrıca cenaze defnedildikten sonra ölü evinde toplanıp burada yemek pişirilip yedirilmesi yine ölüm sonrası adetlerden sayılmaktadır.²⁸

Cahiliye dönemindeki yas tutan kadınlar ölü için ağlarken, “Vâ cebelâh! Vâ kehifâh! / ah dağım vah sığınağım, “Vâ adudâh! Vâ nâsırâh! Vâ Kâsiyâh! / ah gücüm huvvetim, vay yardımcım, vah giydirenim!” gibi kelimeler kullanarak ağarlardı.²⁹ Nitekim incelenecek rivayetlerde Hz. Ömer için ağlayan Süheyb’in söyledikleri de yukarıda ağlarken serdedilenler sözlerle benzeşmektedir.

Ağıt yakma ve ağlama konusunda varid olan değişik hadislerden de anlaşıldığı üzere, ölen kişi için üzölmek, iyi davranışlarını ve takdire şayan huylarını ilahî kadere isyan etmeksizin hatırlayarak ağlamak mübahtır. Esasen üzücü ve yıkıcı bir olay olan ölüme karşı duyulan acı her insanda farklılık arzedeabilir. Her insanın dayanıklılığı ve metaneti aynı olmamasından ötürü ölüm karşısında verilecek tepkiler değişiklik gösterir.³⁰ Ölü için hüüzlenme ve gözyaşı dökmenin günah olmadığını ifade eden hadisler rivayet edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber ölen oğlu İbrahim için gözyaşı dökmüş ve ölü için dökölen gözyaşı ve hüüzlenmeden sorumlu olunmayacağını ancak dil ve elin yaptıklarından sorumlu olunacağını ifade etmiştir.³¹

E. Dini Boyutuyla Ölüye Ağlama

Zayıf bir biçimde yaratılmış olan insan, yaşantısında karşılaştığı olaylarda hüüz, korku, hüüzöntü, mutluluk gibi muhtelif duyguları yaşayabilir. Bu duygular arasında hüüzöntünün delaleti gözyaşı ve mutluluğa işareti ise gülmedir. İnsanın tabîî hallerinden biri olan ağlama eylemi, yeri, zamanı, nedeni bakımından çeşitli alt gruplara ayrılabilir. Kur’an-ı Kerim’e bakıldığında, bazı ağlama eylemleri övölmüş ve teşvik edilmiş, bazıları ise yerilmiştir. Aynı zamanda hadis literatüründe, ağlama ve ağıt yakma fiilinin geçtiğı pek çok rivayet mevcuttur. Nihayetinde bu çalışmanın konusu da ölü ardından ağlama ile ilgili

²⁷ İbn Manzûr. *Lisânü ’l-Arab*, 2:514.

²⁸ Uludağ, a.g.m., 1:471.

²⁹ Sarıcık, a.g.e., 294.

³⁰ Uludağ, a.g.m., 1:471. , Sire, 45-46.

³⁰ Uludağ, a.g.m., 1:471.

³¹ Buhârî, Edeb, 18; Müslim, Fezâil, 62.

rivayeti içermektedir. Değnilmesi gereken bir başka husus ise ölü ardından ağlama nedeniyle azab göreceğı hususunda âlimler arasındaki ihtilafır.

a. Kur'an'da Ağlama

Kur'an'da ağlama fiilinin hangi anlamlar içerdığı araştırıldığında Tebük gazvesinde yaşanan olayla anlaşılmaktadır. Nitekim Tebük seferinde Müslümanlığı kabul etmiş bazı bedevîler Hz. Peygamber'in yanına gelmiş ve savaşa katılmak için binek istemişler fakat Hz. Peygamber onlara verecek binek bulamayınca gözyaşları ile geri dönmüşlerdi. Burada bedevilerin gözyaşları, kalplerindeki dine yardım isteğine, Hz. Peygamber'le beraber savaşa iştirak etme niyetinin doğruluğuna ve hüznlerine delalet ettiğı için Kur'an'da da zikredilmiş ve onlara günah yazılmadığı bildirilmiştir.³² Bunun yanısıra Allah, Tebük seferine çıkmamak için bahane uyduran ve çıkacak olanları da caydırmaya çalışan münafıkların çok ağır cezalandıracağını bildirmiş ve "yapıp ettikleri karşısında artık az gülsünler, çok ağlasınlar!" buyurmuştur.

Kur'an'da ağlama fiilinin geçtiğı bir başka yer ise, Hz. Musa'nın kavmiyle beraber Kızıldeniz'den geçerken onları takip eden firavunun boğulmasının ardından "onlar için ne gök ağladı ne de yer. Kendilerine aman verilmedi" ayetindeki mecazi ifadedir. Kendilerini bir şey zanneden, başkalarını aşağılayan, kendilerinin içinde bulunduğu bir dünya tasavvur edemeyen Firavun ve yandaşlarının hiç de önemli kimseler olmadığı anlatılmaktadır.³³

Necm suresinde, insanın hayatı içerisinde cereyan eden herşeyin ve genel çerçevede evrende olup biten herşeyin Allah Teâlâ'nın irade ve kudretine bağılı olduğunu ifade eden "Güldüren de O'dur, ağlatan da" ayetinde ağlamanın ve gülmenin kader dahilinde olduğu bildirilmektedir. Ve Allah'ın nimetlerine ve uyarılarına rağmen onu inkâr edenlere karşı "Ağlayacağınıza gülüyorsunuz ve gaflet içerisinde oyalanıp duruyorsunuz" ihtarında bulunurken, hallerinin gerekliliğinin sadece ağlamak olduğunu buyurmuştur.³⁴

³² Tevbe, 9:92; "Kendilerine binek sağlaman için sana gelip de 'Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum' diye cevap verdiğin zaman, harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden gözyaşları dökerek geri dönenlere de günah yoktur."

³³ Duhân, 44:29; Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 282.

³⁴ en-Necm, 53:43,60.

Kur'an'da ağlamanın geçtiği bir başka yer ise, Hz. Yûsuf'un kıssasının anlatıldığı ayetlerde, kardeşleri onu kuyuya attıktan sonra babalarına akşamleyin ağlayarak geldikleri, kendileri oyun oynarken Yûsuf'u kurtun yediğini söyledikleri bildirilmektedir.³⁵

Bir başka övülen ağlama biçimi de Kur'an okuma esnasında olanıdır. Müminler Kur'an-ı kerim-i tilavet ederlerken, Allah'ın kalamı olduğunu ve Allah'ın kendisini muhatap aldığını teemmül etmesi aynı zamanda bu Kur'an'ın Hz. Peygamber'in kalbine indirildiğini hatırlaması kalp atışını hızlandırır, tüylerini diken diken eder ve gözyaşına gark eder. Öyleki Kur'an-ı Kerim okunurken ağlanması Allah tarafından da övülmüştür. Kendisine ilim verilen kimselerin onu kalamını duyunca hemen ağlayarak yüzüstü secdeye kapanıp Rablerini tesbih ettikleri ve vaadinin gerçek olduğunu ikrar ettikleri, Kur'an'ın da onların saygısını artırdığı ayetlerde bildirilmektedir.³⁶ Hatta Allah'ın ayetlerinin okunması neticesinde ağlayarak secdeye kapılma fiili, Kur'an'da haber verildiği üzere peygamberlerin hallerindendir. Öyle ki “İşte bunlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu, Adem'in soyundan gelen peygamberler; Nuh ile birlikte gemide taşıdıklarımız, İbrahim ve İsrâil'in (Yâkûb) soyundan gelenler ve doğruya ulaştırdığımız ve seçkin kıldığımız kimselerden olup, kendilerine Rahmânın âyetleri okunduğunda ağlayarak ve secde ederek yere kapanırlar.”³⁷ Ayetinde sözü edilen peygamberlerden bahsedilmektedir.

Abdullah b. Mes'ud, Hz. Peygamber'in kendisinden Kur'an okumasını istemesi üzerine “Ya Rasulallah sana indirildiği halde ben mi sana Kur'an okuyacağım” demiştir. Hz. Peygamber onu başkasından dinlemek hoşuna gideceğini ifade etmiş ve İbn Mes'ud tilavetinde “Her ümmetten bir şahit gönderdiğimiz zaman durumları ne olacak?” mealindeki ayete geldiğinde ona “Şimdilik yeter” demiş aynı zamanda gözlerinden yaşlar boşanmıştır³⁸. Aynı şekilde sahabilerin de Kur'an tilaveti esnasında huşuya kapılarak ağladıkları vakidir. Özellikle naif kalpli olması nedeniyle Hz. Ebû Bekir'in çokça ağladığı bilinmektedir.³⁹ Bu ayetler ve hadisler ışığında Kur'an kıraati esnasında ağlamak övülmüş ve müstehab sayılmıştır.

Kur'an'da ağıt n-y-h kökünden türemiş herhangi bir ibare geçmemektedir. Yalnız ağıt yakma nehyine telmihte bulunduğu müfessirler tarafından söylenmektedir.

³⁵ Yûsuf, 12:16-17.

³⁶ İsrâ, 17:107-109.

³⁷ Meryem, 19:58.

³⁸ Buhârî, “Tefsîrû'l-Kur'ân,” 86.

³⁹ Buhârî, “Salâh,” 476.

b. Hadislerde Ağlama

Hayatın doğal seyrinde karşımıza çıkması muhtemel ölüm gerçeği ile bugün olduğu gibi Hz. Peygamber döneminde ve öncesinde de her an karşılaşılmaktaydı. Dinin insanların, inancını tanzim etme gibi sosyal yaşantısını tanzim görevi, ölüm ve sonrası uygulamalarını da düzenlemiştir. Bu nedenle ölen kimsenin ardından ağlamanın sınırları ve ağıt yakmanın nehyi, hadis literatürü incelendiğinde pek çok rivayette geçmektedir.

Konuya bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşma adına hadis literatüründe, niyâha, bükâ, ta'vîl, na'y, ta'zîbü'l-meyyit, is'âd, ta'ziye gibi anahtar kelimeler ile yapılan literatür araştırması sonucunda, Hz. Âişe'nin ölünün ardından ağlanması sebebiyle, ölüye azab edilmesine itirazını içeren, Hz. Ömer'in Süheyb'i kendisine katılmak için davet ettiği ve içerisinde İbn Ömer ve İbn Abbâs'ın da görüşlerinin bulunduğu rivayetler⁴⁰, ihtisar edilmiş bir şekilde ölü ehlinin kendine ağlamasından dolayı azab göreceğinin bildirildiği rivayetler⁴¹ konunun aslını teşkil etmektedir. Nitekim bu rivayetlerin yanısıra, birinin ağıt yakmak olduğu iki şey zikredilerek küfrün nisbet edildiği⁴² ve üç şey cahliyyedendir şeklinde aralarında niyahanın konu edildiği⁴³, akılda kalıcı bir şekilde sıralandığı hadisler de konumuzla bağlantılı rivayetlerdir. Hz. Peygamber'in ağıt yakana da dinleyene de lanet ettiği⁴⁴, yüzünü yırtana da lanet ettiği⁴⁵, yanaklarına vurup yakasını paçasını yırtan bizden değildir⁴⁶ dediği rivayetler, ölünün ardından ağlama biçimlerinin sınırlarını çizmektedir. Hz. Peygamber'in biat esnasında kadınlarda ağıt yakmamak üzere söz almasını⁴⁷ içeren rivayetler, buna binaen beş kadın dışında kimsenin biatına uymadığını⁴⁸ bildiren haberler, Hz. Peygamber'in, kendisine ağıt yakmada yardım eden komşusuna, ahdine vefa için izin isteyen kadına âli fûlan hariç⁴⁹ şeklinde izin vermesini bildiren haberler ve sonuç olarak İslâm da is'ad yoktur⁵⁰ şeklindeki rivayetler konuyu sosyolojik arka planıyla görmemize yardımcı olmakla beraber konuyla ilgili kendilerinden âri olunamayacak rivayetlerdir.

⁴⁰ Buhârî, "Cenâiz," 32.

⁴¹ Buhârî, "Cenâiz," 32.

⁴² Müslim, "İmân," 70.

⁴³ Tirmizî, "Cenâiz," 23.

⁴⁴ Ebû Dâvûd, "Cenâiz," 29.

⁴⁵ İbn Mâce, "Cenâiz," 29.

⁴⁶ Buhârî, "Cenâiz," 34.

⁴⁷ Buhârî, "Tefsîrû'l-Kur'ân," 285.

⁴⁸ Buhârî, "Cenâiz," 44.

⁴⁹ Müslim, "Cenâiz," 939.

⁵⁰ Abdürrezzâk, "Cenâiz," 83.

Nitekim dikkat çeken bir ayrıntı olarak hadis kitaplarında muhaddisler, kitaplarını tasnif ederken ağlama mevzusuna ayrı önem verdikleri ve çeşitlerine göre ağlamayı bab başlıklarında zikrettikleri görülmektedir. Ölüye ağlama, Allah korkusundan ağlama, hasta yanında ağlama, Kur'an okurken ağlama, namaz esnasında ağlama bunlara örnek teşkil etmektedir. Ayrıca fakihler de ağlama mevzusuna özel önem vermekte ve ağlamanın hükümlerini açıklamak için özel bablar açmaktadırlar.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. ÂİŞE’NİN İTİRAZI BAĞLAMINDA ÖLÜYE AĞLAMAYLA İLGİLİ RİVAYET

Çalışmanın takip eden bu ve diğer bölümlerinde, ağıt yakma ve bağlantılı olarak ağlama eylemleri nedeniyle ölünün azab göreceği nakline Hz. Âişe’nin itirazını içeren rivayetler tespit edilmeye çalışılmıştır. Hadisleri doğru anlama amacıyla bir konudaki bütün rivayetlerin toplanması prensibiyle hareket edilerek, konuyu ihtiva eden muhtasar ve detaylı bir şekilde altmış bir rivayete ulaşılmıştır.

Esasen ağıt yakma ve ağlama eylemiyle ilgili rivayetlerin tarikleri araştırıldığında bu tariklerde geçen metinlerin konu açısından çok farklı alt gruplara ayrılarak incelenebileceği ortaya çıkmıştır. Çalışmamızın kapsamı bakımından bu içerik fazla yekûn tutacağından dolayı sınırlamaya gidilmiştir. Bu sınırlama işleminde izlediğimiz metod; ağlama ile ilgili olan ve tâlî olarak nitelendirebileceğimiz ağıt yakma rivayetlerini veri olarak değerlendirme, bütüncül olarak bakıldığında konu içerisinde ana gövdeyi temsil eden rivayetleri isnad ve metin analizine tabi tutma şeklinde bir değerlendirme yöntemi izlenilecektir.

Niyâhâ kavramı veya benzerleri/ilgili konuları içeren hadisler içerisinde, konunun medarı ve aynı zamanda Hz. Ömer, Hz. Âişe, İbn Ömer ve İbn Abbas gibi dört sahabenin aynı hadis içerisinde görüşlerini bildirip nakilde bulunduğu müşterek bir rivayet şeklinde değerlendirilebilecek, Hz. Âişe’nin itirazıyla mütemeyyiz rivayet ana rivayet olarak tercih edilmiştir. Nitekim bu rivayet, genellikle Osmân b. Affân’ın kızının cenazesine katılan İbn

Ebî Müleyke tarafından nakledilmekte olup, İbn Ömer ve İbn Abbâs'ın oturma düzenleri, İbn Ömer'in ağlayan kadınların uyarılmasını istemesi, İbn Abbas'ın bunun bazı ağlama şekilleri için geçerli olduğunu söylemesi, Hz. Ömer-Süheyb arasında geçen hadiseye şahitliği, Hz Ömer'in Hz. Peygamber'den bulunduğu nakil, Hz. Abbas'ın bunu Hz. Âişe'ye bildirmesi, Hz. Âişe'nin buna itirazı şeklinde genel unsurlara ayrılabilir bir içeriğe sahiptir.

Kaynaklarda yukarıda bahsedilen unsurların hepsini beraber veya bazılarını içeren rivayetler şeklinde ve aynı zamanda sadece Hz. Âişe'nin itirazı kısmını ihtiva eden rivayetler olarak da rastlanmaktadır. Bu nedenle öncelikle bütün unsurları içeren ve tariklerin hepsine örnek teşkil edebilecek Sahîh-i Buhârî'de “ Nebi (sav)’nin Ölü Şayet Ağıt Yakmak Kendi Âdetindense, Ehlinin Kendisine Bazı Ağlamaları Sebebiyle Azab Görür Sözü üzerine” adlı bab başlığı altında yer verdiği rivayet ve tercümesine aşağıda yer verilmiştir:

حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُبَيْدٍ أَنَّ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ: " تُوَفِّيت ابْنَةَ لِعُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِمَكَّةَ، وَجِئْنَا لِنَشْهَدَهَا وَحَضَرَهَا ابْنُ عُمَرَ وَابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، وَإِنِّي لَجَالِسٌ بَيْنَهُمَا، أَوْ قَالَ: جَلَسْتُ إِلَى أَحَدِهِمَا، ثُمَّ جَاءَ الْآخَرُ فَجَلَسَ إِلَيَّ جَنِّبِي، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا لِعُمَرَ بْنِ عُثْمَانَ: أَلَا تَنْتَهَى عَنِ الْبُكَاءِ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: قَدْ كَانَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ بَعْضُ ذَلِكَ، ثُمَّ حَدَّثَ، قَالَ: صَدَرْتُ مَعَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مِنْ مَكَّةَ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ إِذَا هُوَ بِرَكْبٍ تَحْتَ ظِلِّ سَمْرَةٍ، فَقَالَ: اذْهَبْ فَانْظُرْ مَنْ هُوَ لَاءِ الرُّكْبِ، قَالَ: فَتَنَظَّرْتُ، فَإِذَا صُهِيبٌ، فَأَخْبَرْتُهُ، فَقَالَ: ادْعُهُ لِي فَرَجَعْتُ إِلَى صُهِيبٍ، فَقُلْتُ: ارْتَجُلُ فَالْحَقُّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، فَلَمَّا أَصِيبَ عُمَرُ دَخَلَ صُهِيبٌ يَبْكِي، يَقُولُ: وَآ أَخَاهُ وَآ صَاحِبَاهُ، فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: يَا صُهِيبُ أَتَبْكِي عَلَيَّ، وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: فَلَمَّا مَاتَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، فَقَالَتْ: رَجِمَ اللَّهُ عُمَرَ، وَاللَّهِ مَا حَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَيُعَذِّبُ الْمُؤْمِنَ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ وَلَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ لَيَزِيدُ الْكَافِرَ عَذَابًا بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ، وَقَالَتْ: حَسْبُكُمْ الْقُرْآنُ فَوَلَا تَزُرُّ وَازِرَةً وَزُرَّ أُخْرَقَ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: عِنْدَ ذَلِكَ، وَاللَّهِ هُوَ أَضْحَكُ، وَأَبْكَى، قَالَ: ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ وَاللَّهِ مَا قَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا شَيْئًا "

(Muhammed b. İsmâil Buhârî şöyle dedi): Bana Abdân rivayet etti. (O da dedi ki:) Abdullah bana rivayet etti. (O da dedi ki:) İbn Cüreyc bana haber verdi. (O da dedi ki:) Bana Abdullah b. Ubeydillah b. Ebî Müleyke haber verdi ve şöyle dedi: “Osman’ın kızı (r.a.) (Ümmü Ebân) Mekke’de vefat etmişti. Cenâzesinde hazır bulunmak için gelmiştik. İbn Ömer ve İbn Abbas’ta (r.a.) cenazede hazır bulundular. Ben İbn Ömer ile İbn Abbâs’ın arasına oturmıştım. Yâhud da şöyle dedi: Ben bu ikisinden birinin yanına

oturmuştum da diğeri de gelip benim yanıma oturmuştu. Bunun üzerine Abdullah İbn Ömer, yanında bulunan Osman'ın oğlu Amr'e: 'Şu kadınları ağlamaktan nehyetmez misin? Çünkü Resulullah –sallallahü aleyhi ve sellem- : “Şüphesiz ölü ailesinin kendisine ağlamasından dolayı azâb edilir” buyurdu, dedi. Buna karşı Abdullah İbn Abbâs da: “Hz. Ömer, bazı ağlamaları sebebiyle azab olunur der idi” dedi. Bundan sonra da İbn Abbâs şu hadiseyi anlatıp, şöyle dedi. Ben Mekke'den Hz. Ömer ile birlikte hacc'dan dönmüştüm. Biz (Mekke ile Medine arasındaki) Beydâ mevkiinde duraklamakta iken, büyük bir semure ağacının altında develi bir yolcu kafiləsi görüldü. Hz. Ömer bana: Git bak bu katile kimlerdir? dedi. Bende baktım ve derhâl Suheyb'i tanıdım. Ve bunu Hz. Ömer'e haber verdim. Ömer: Suheyb'i bana çağır, dedi. Ben Suheyb'in yanına döndüm ve: Müminlerin Emiri'nin yanına gel ve onunla buluş dedim. (Beraber Medine'ye geldik.) Hz. Ömer yaralandığı zaman Suheyb ağlayarak Hz. Ömer'in yanına girdi ve: Vah kardeşim, vah yoldaşım! diyerek feryada başladı. Hz. Ömer: “Yâ Suheyb! Bana mı ağlıyorsun? Hâlbuki Rasûlullah: Ölü ailesinin bazı ağlamalarından dolayı azâb olunur” buyurdu, dedi. Sonra İbn Abbâs şöyle dedi: Hz. Ömer vefat ettiğinde bu olayı Âişe'ye anlattım. Âişe: Allah Hz. Ömer'e rahmet etsin. Allah'a yemin ederim ki. Rasûlullah –sallallahü aleyhi ve sellem-: “Allah, ailesinin ve ehlinin ölüye ağlamasından dolayı bir mü'mini azab eder” hadisini söylememiştir. Lâkin Rasûlullah –sallallahü aleyhi ve sellem-: “Allah ailesinin ve ehlinin ağlamasından dolayı kafirin azabını artırır” buyurdu. Hz. Âişe devamla: Size Kur'an kâfidir: Günahkâr hiçbir nefis, diğerrinin (günah) yükünü taşımaz” dedi. İbn Abbâs Hz. Âişe'nin bu sözlerini naklettikten sonra: Hakikât şu: Güldüren de, ağlatan da Allah'tır.⁵¹ dedi. İbn Ebî Müleyke: Allah'a yemin ederim ki, İbn Ömer bundan sonra birşey söylemedi demiştir.”

Rivayetlerin isnad analizine geçmeden, hadiseyi anlamaya yardımcı etken olarak kısa bir giriş şeklinde izah yapılacaktır. Öncelikle bütün varyantlara örnek teşkil etmesi için seçtiğimiz, Buhârî hadisinde geçen isimler ve mekânları tanıma yöntemi izlenecektir.

Hadislerde vefatı bahse konu Osmân b. Affân'ın kızı Ümmü Eban kimi zaman sadece künyesiyle isimlendirilmiş, kimi zaman da ismi açık bir şekilde ifade edilmiştir. Annesi Remle bint Şeybe'dir. Mervân b. Hakem ile evlidir. Çocukları ise; Ebân b. Mervân, Abdullah, Abdullah Derc, Eyyûb, Osmân, Dâvûd ve Remle'dir.⁵²

⁵¹ en-Necm, 53:43.

⁵² İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. El-Hüseyn b. Hibe, *Târîhu Dimeşk*, (Dâru'l-Fikr, 1995/1415), 6:158 -159.

Rivayette geçen “ Ben o ikisinin arasına oturdum yada ikisinin yanına oturdum” şeklindeki ifadede bulunan şek İbn Cüreyc’e aittir. Hadiste geçen mekân ismi ‘Beydâ’ içinde hiçbirşey olmayan yabani yer çöl anlamına gelmektedir. Burada özel olarak Mekke ile Medine arasında çöl, boş arazi olarak kullanılmıştır.⁵³ (إِذَا هُوَ يَرْكَبُ) ifadesindeki إذا müfacaat bildirir ve الركب ise yolculukta on kişi ve üzerinde bulunan develerin (bineklerin) sahipleri için isimlendirilir. Semura (سَمُرَة), iri ve dikenli meşe ağacından daha büyük bir ağaç, talh ağacının bir çeşididir.⁵⁴

(بِكَاء الْحَيِّ) sözünde ‘hayy’ ile murad edilen ise ölünün mukabilidir. Ya da kabilesi şeklinde de takdir eden olmuştur.⁵⁵

Hiz. Ömer’in Kendisiyle beraber yolculuk yapmak için çağırıldığı Suheyb’in tam adı, Suheyb b. Sinân b. Malik b. Abd ‘Amr b. ‘Ukayl b. Âmir b. Cendele b. Huzeyme b. Ka’b b. Eslem b. Evs Menat b. En-Nemr b. Kâsıt b. Hind b. Efsa b. Du’mi b. Cedile b. Esed b. Rabi’ b. Nizar’dır. Suheyb’in Annesi Selmâ bint Kâid’dır. Çocukları ise Habib, Hamza, Sa’d, Sâlih, Sayfî Abbâd, Osman, Muhammed ve Umâre’dır. Kaynaklarda Suheyb b. Sinân Bedrî, Suheyb er-Rûmî Bedrî, Suheyb b. Sinân gibi isimlerde de geçmektedir.⁵⁶ Babası veya amcası Kisrâ’nın⁵⁷ çalışanıydı. Rumlar bölgeye baskın yaptıklarında küçük yaşta onu kaçırmıştı ve dolayısıyla aralarında büyümüş sonrasında da esir pazarında, Abdullah b. Cud’ân et-Teymî tarafından satın alınmıştır. İlk Müslüman olanlardan olan Suheyb er-Rumî, Hiz. Peygamber’in hicreti esnasında ona Kubâ’da yetişmiştir. Bedir Savaşına katılmıştır. İbn Sa’d hicrî 38 senesinin Şevvâl ayında vefat ettiğini bildirmiştir. Bir görüşe göre 73, Ya’kûb b. Süfyân’ın dediğine göre 84 yaşına kadar yaşamıştır.⁵⁸ Hiz. Ömer yaralandığında, namazı kıldırmak için onu görevlendirmiştir. Kişiliği hakkında çok faziletli, takvalı ve güzel ahlak sahibi olmasının yanında şakacı bir kimliği de ön plana çıkmaktadır. Kubâ’da Hiz. Peygamber’in yanına geldiğinde orada Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. nedenle yaş hurmaları yemeye başlayınca Hiz. Ömer; ‘Ey Allah’ın Rasûlü Suheyb’in

⁵³ Basrî, Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî el-Basrî (ö.170), *Kitâbü’l-Ayn*, (mhk. Dr. Mehdî el-Mahzûmî, Dr. İbrahim es-Semrâî), Daru’l-Mektebeti el-Hilâl, 8:84; Ebû Mansûr, Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Herevî, *Tehzîbü’l-Lüga*, (mhk. Muhammed ‘Avd Mur’ib), Beyrût: Daru’l-İhyaü Tûrasi’l-Arabî, 2001, 1. Baskı, 14:145.

⁵⁴ Basrî, *Kitâbü’l-Ayn*, 7:255.

⁵⁵ Aynî, *Şerhu Sünenü Ebî Dâvûd*, (nşr. Ebû’l-Münzir Hâlid b. İbrahim el-Mısırî), Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 1999/1420, 1. Baskı, 8:81.

⁵⁶ Sabuncu, Ömer, “*Suheyb er-Rûmî –Hayatı Kişiliği ve Faaliyetleri-*“, Harran üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstem, Yıl:4, Sayı:7, 2006, s.159-173.

⁵⁷ Araplar’ın Sâsânî hükümdarları için kullandıkları unvan. (Avcı, Casim, “Kisrâ”, DİA, Ankara 2002, XXVI, 71).

⁵⁸ İbn Hacer, Ebû’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî (ö.852), *Tehzîbü’l-Tehzîb*, Hindistan: Math’atu Dâiretü’l-Ma’ârif en-Nizâmiyye, 1326, 1. Baskı 4: 438-439.

gözleri ağrıdığı halde hurmaları nasıl yediğini görmüyor musun? Dedi. Hz. Peygamber: “Gözlerin ağrıdığı halde hurmaları mı yiyorsun?” buyurunca Suheyb: “ Ya Rasûlullah, ben ağrımayan gözümle yiyorum” deyince bunun üzerine Hz. Peygamber tebessüm etti.⁵⁹ Böylelikle elde edilen verilerden Suheyb’in Hz. Peygamber’e yakın ve dindar, mütemeyyiz kişiliğine ulaşılmıştır.

Hz. Âişe’den gelen rivayet şeklinde başlıklandırılan hadisin Buhârî’nin *Sahih* isimli⁶⁰ eserindeki metni ve isnadı örnek olarak tercümesiyle beraber aşağıda verilecektir. Mana bakımından birkaç sahabenin yer aldığı varyantla farklılık gösterse de, muhtasar bir şekilde Hz. Âişe’nin ölü arkasından ağlamayla ilgili itirazını içerdiği için benzeşmektedir.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُمَرَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهَا أَخْبَرَتْهُ، أَنَّهَا سَمِعَتْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجَ النَّبِيِّ قَالَتْ: " إِنَّمَا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ عَلَى يَهُودِيَّةٍ يَبْكِي عَلَيْهَا أَهْلُهَا، فَقَالَ: إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا "

“Abdullah b. Yûsuf şöyle haber verdi: Bize Mâlik, Abdullah b. Ebî Bekir’den haber verdi. O da babasından haber verdi. Babası da Amre bint Abdirrahman’dan haber Verdi. Amre ona Hz. Peygamber’in eşinden şöyle duyduğunu haber verdi: Hz. Âişe ‘Hz. Peygamber ehlinin kendisine ağladığı bir yahudi kadının cenazesine uğradı. Şöyle dedi: Onlar onun için ağlıyorlar Ancak Muhakkak ki o, kabrinde azab görüyor.’ buyurduğunu söyledi.

Araştırmaya konu edilen rivayetin en geniş formlarından biri olan Buhârî rivayetinde geçen farklı kelimeler ve kişiler, hadisin anlaşılmasına yardımcı olmak için araştırılmış ve Hz. Âişe’den gelen muhtasar formun Buhârî’de geçen formunun metnine ve tercümesine yer verilmiştir. Bundan sonra, literatürde yer alan tariklerin isnad araştırılmasına geçilmiştir.

1. HZ. ÂİŞE’NİN İTİRAZI BAĞLAMINDA ÖLÜYE AĞLAMAYLA İLGİLİ RİVAYETİN İSNAD ANALİZİ

⁵⁹ Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehebî (ö.748), *Siyerü A’lâmu’n-Nübelâ*, Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 2006/ 1427, 3:349-355.

⁶⁰ Buhârî, “Cenâiz,” 32.

Yapılan literatür taramasında, ta'zibü'l-meyyit, niyâhâ, bükâ gibi anahtar kavramlar kullanılarak ulaşılan rivayetleri kategorize etmek adına kullanılan yöntem, hadiste bulunan ayırt edici özellik olmuştur. Bilhassa ehlinin (veya yaşayanların/hayy) kendisine ağlaması dolayısıyla ölüye azap olunacağını bildiren rivayetler hususunda yapılan araştırmada karşımıza çıkan verilerde, ilk olarak içerisinde Hz. Âişe'nin itirazının bulunduğu rivayet ön plana çıkmaktadır. Bu grupta Hz. Ömer, İbn Ömer, İbn Abbâs, Hz. Âişe ve Suheyb gibi sahabilerin nakillerini de ihtiva eden şumullü meşhur ve müşterek bir rivayet olduğu görülmektedir. Öte yandan sadece Hz. Âişe'den tahdis edilen kısmın bulunduğu müstakil rivayetler ve Hz. Ömer, İbn Ömer ve İbn Abbâs'tan doğrudan tahdis edilen tarikler de bulunmaktadır. Bu nedenle hadisler üzerinde yapılan gruplandırma içerisinde bulunan sahabilere göre şekillenmiştir.

Bu çalışmamızda öncelikle söz konusu hadislerin en kapsamlı ve meşhur olanı; İbn Ömer, İbn Abbâs, Hz. Ömer, Hz. Âişe'nin nakillerini içeren rivayettir Bu nedenle isnad analizine bu rivayetten başlanılacaktır.

A. BİRKAÇ SAHABENİN YER ALDIĞI ESERLER ve İSNADLARIN BİRLEŞTİRİLMESİ

Çalışmanın bu bölümünde, ölü ardından ailesinin ağlamasından ötürü azap olunacağı 'ta'zibü'l-meyyit' ismiyle ma'ruf hadisin aynı zamanda içerisinde, Hz. Ömer, Hz. Âişe, İbn Ömer ve İbn Abbâs'tan nakiller bulundurduğu için 'birkaç sahabenin yer aldığı rivayet' diye isimlendirdiğimiz hadisin isnad analizi yapılacaktır. Bu rivayet on üç farklı müellife ait on dört eserde otuz altı farklı râvi tarafından rivayet edilmiştir.⁶¹ Bu rivayette bir kaç sahabenin nakillerine toplu olarak bir hadiste yer veren tabî'in İbn Ebî Müleyke'dir. Hadisi bu formda rivayet eden başka tabî'in bulunmamaktadır. Bu ortak rivayetten dört tarik Kütüb-i Sitte de mevcuttur. Kronolojik olarak rivayetlerin bulunduğu eserler sırasıyla şöyledir;

1. İmam Şafîî (ö.204/820), *Muhtelifu 'l-Hadîs*.
2. İmam Şâfiî, *Müsnedü 'ş-Şâfiî*.
3. Abdürrezzâk (ö.211/826), *el-Musannef*.
4. Humeydî (ö. 219/834), *Müsned el-Humeydî*.
5. Ahmed b. Hanbel (ö.235/855), *Müsned*.

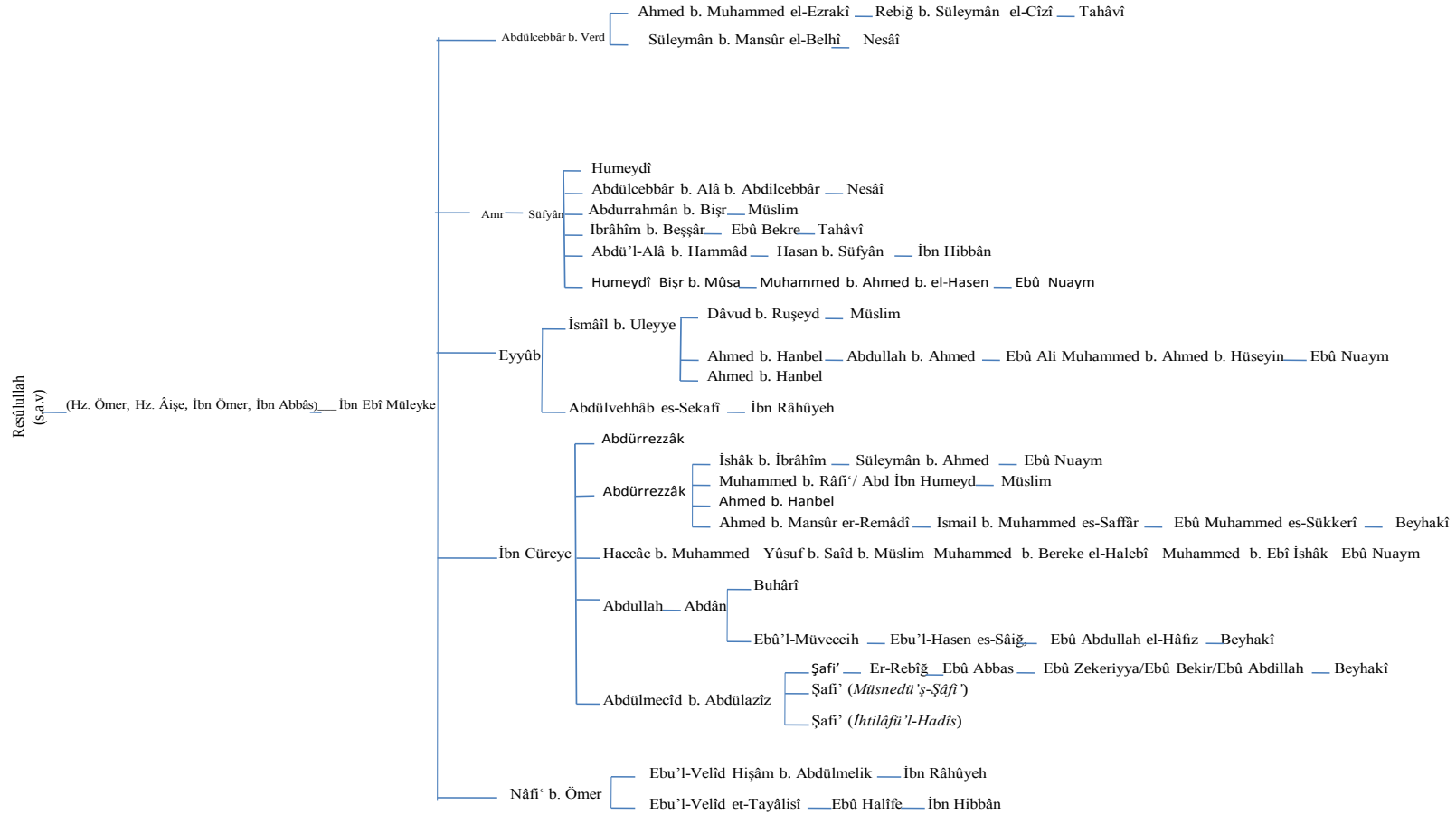
⁶¹ Râvi sayılarında tekrar edilen râviler ve eser sahipleri hariç tutulmuştur.

6. İshâk b. Rahûye(ö.238/852), *Müsned İshâk b. Rahûye*.
7. Buhârî (ö.261/870), *el-Câmi 'us-Sahîh*.
8. Müslim (ö.261/874), *Sahîhu Müslim*.
9. İbn Mâce (ö.273/887), *Sünenü İbn Mâce*.
10. Nesâî (ö. 303/915), *es-Sünenü 'l-Kübrâ*.
11. Tahâvî (ö. 321/933), *Şerhu Meâni 'l-Âsâr*.
12. İbn Hibbân (ö. 354/967), *Sahîhu İbn Hibbân*.
13. Ebî Nuaym (ö.430/1039), *Müsnedü 'l-Müstahrec alâ Sahîhi Müslim li Ebî Nuaym*.
14. Beyhakî (ö. 458/1065), *es-Sünenü 'l-Kübrâ*.

Bu kısımda öncelikle, ölü ardından ehlinin ağlaması dolayısıyla azab görür hadisinin, Hz. Peygamber'den sonra yer alan sahâbi Hz. Ömer, Hz. Âişe, İbn Ömer ve İbn Abbâs'dan nakleden tabî İbn Ebî Müleyke ve ondan tahdis eden diğer tabaka ravilerin tercemeleri cerh ve ta'dil literatüründen araştırılarak, adalet ve zabt vasıflarını⁶² haiz olup olmadıkları araştırılacaktır.

Aşağıdaki tabloda, Birkaç sahebenin yer aldığı rivayet şeklinde kategorize edilen isnadların bir şema üzerinde birleştirmesi yapılmıştır. Araştırmayı kolaylaştıracak bu şemada, hadisi İbn Ebî Müleyke'den tahdis eden Abdülcebbâr b. Verd, Amr b. Dînâr, Eyyûb es-Sahtiyânî, İbn Cüreyc ve Nafi' b. Ömer olmak üzere beş râvi bulunmaktadır. Ve bu isnad incelemesi İbn Ebî Müleyke'nin râviler başlığı altında yapılacaktır.

⁶² Zabıt: Râvi, hıfzından rivayet ediyorsa naklettiklerini ezberlemiş olması, kitabından rivayet ediyorsa kitabını her türlü değişiklikten koruması, mânen rivayet ediyorsa lafızların mânaya delâletini iyi bilmesi ve dikkatli olması ve fuhşu'l-galat, fartu'l-gafle, vehim, muhalefetü's-sikât, sûu'l-hıfz gibi kusurlardan âri olmasıdır. Adalet: kizbü'r-râvi, ittihâmü'r-râvî bi'l-kizb, Fızku'r-râvi, bid'atü'r-râvi gibi vasıflardan âri olmasıdır. (bk. Ahmet Yücel, Hadis Usûlü, İfav, İstanbul, 8. Baskı, 101-108 s.

Şekil 1: İsnad Şeması 1

a. İbn Ebî Müleyke'nin Râvilerinin İncelenmesi

Bu kısımda, ölünün azab görmesi hususunda dört sahabenin görüşlerini bir araya toplayarak, hadis literatüründe yer almasına vesile olan tek tabiîn İbn Ebî Müleyke'den yapılan rivayette bulunan ravilerin tercemeleri incelenecektir. Bu analizde hadisin tariklerinde yer alan râvilerin tercemeleri, İbn Ebî Müleyke'nin talebeleri, Abdülcebbâr b. Verd, Amr b. Dînâr, Eyyûb es-Sahtiyânî, İbn Cüreyc, Nafî' b. Ömer tarikleri başlığı altında incelenecektir. Bu başlık altında eser, yer aldığı isnadı, râvi incelemeleri ve değerlendirme şeklinde bir yol izlenecektir.

a.1. Abdülcebbâr b. Verd'den Gelen Tarikler

İsnad şemasından da takib edileceği üzere kendisinden iki tarik gelen bir râvi konumunda bulunan Abdülcebbâr b. Verd'in nakilleri, Tahâvî ve Nesâî'nin eserinde yer almaktadır.

Nesâî'nin *Sünen* isimli eserinde konuyla ilgili hadis, Hz. Peygamber→(Âişe-Ömer-İbn Ömer)→İbn Ebî Müleyke→Abdülcebbâr b. Verd→Süleyman b. Mansûr el-Belhî→Nesâî tarihiyle tahrir edilmektedir.⁶³ Öncelikle incelenecek râvi hadisi tabiîn tabakasında tahdis eden **İbn Ebî Müleyke**'dir. Hz. Ali hilafetinde doğmuş, muhaddis, fakîh ve kârî kimliklerinin yanında dirayetli bir idareci olarak halifeliğin verdiği bir kısım görevlerde bulunmuş râvi, pekçok sahabeyle görüşmüş ve onlardan hadis tahdis etmiştir. Görüştüğü sahabiler arasında, Hz. Âişe, Ümmü Seleme, Esmâ, Abdullah b. Ca'fer, Ebû Tâlib, Misver b. Mahreme sayılabilir. İbn Ebû Hâtim, bazı sahabilerden mürsel rivayetleri olduğunu bildirmiştir. Hadislerine Kütüb-i Sitte'de yer verilen râviden, oğlu, Abdurrahman b. Ebû Bekir, Amr b. Dinar, Humeyd et-Tavîl, İbn Cüreyc gibi râviler de nakilde bulunmuştur. Hadis tenkitçilerinin güvenilirliği hususunda görüş birliğine vardıkları İbn Ebî Müleyke, 117 senesinde vefat etmiştir.⁶⁴ Bu bilgiler ışığında mürsel hadis naklettiği için eleştirilen râvinin incelemekte olduğumuz rivayeti, İbn Ömer ve İbn Abbas ile İbn Ebî

⁶³ Nesâî, "Cenâiz," 14.

⁶⁴ Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretü'l-Huffâz*, (nşr. Zekeriyâ Umeyrât), Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1419/1998, 1:78; Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 5:88-90; Ziriklî, Harüddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris, *el-A'lâm*, Daru'l-İlm li'l-Melayîn, 2002, 15. Baskı, 4:102.

mülakatı ve sema'nın mevcut olması hasebiyle bu eleştiriden âridir. Tevsiki hususunda görüş birliği bulunan râvinin rivayetleri değerlendirilecektir.

İbn Ebî Müleyke sonrasında incelenecek râvi Mekkeli **Abdülcebbâr b. Verd** hakkında hadis münekkitlelerinin çoğu ta'dîl lafzı kullanmasının yanı sıra bazı alimlerde cerh etmiştir. Ahmet b. Hanbel; sika, la be'se bihi, Yahyâ b. Ma'în, Ebû Hâtim, Ebû Dâvûd; sika, Ali b. Medinî, herhangi bir be'sinin bulunmadığını,⁶⁵ söyleyerek ta'dîl ederken, İbn Hibbân; hata yaptığını ve vehim sahibi olduğunu,⁶⁶ Dârekutnî; yalancı,⁶⁷ İbn Hacer; Sadûk, vehm sahibi,⁶⁸ Buhârî; bazı hadislerinde ihtilaf ettiğini bildirerek cerh etmektedirler.⁶⁹ Hadis münekkitletince ihtilaf bulunan râvinin metinlerine, hata yapma ihtimali daima göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonra değerlendirilecek râvi, **Süleyman b. Mansûr el-Belhî**'dir. Hakkında sınırlı bilgiye ulaşabildiğimiz râviyi, İbn Hibbân *Sikât* isimli eserinde müstakimü'l-hadis şeklinde tavsif etmiş,⁷⁰ Nesâî ve İbn Hacer ise *la be'se bihi* ifadesini kullanmıştır.⁷¹ Ebû Hilâl ve Ebû Hasen şeklinde künyelenen râvi 240 senesinde vefat etmiştir. Hakkında az bilgiye ulaştığımız râvi, bu sınırlı bilgide cerh edilmediği için ve olumsuz bir durumu ortada bulunmadığı için rivayetlerinin kullanılmasında herhangi bir be's bulunmamaktadır.

Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr* isimli eserinde rivayet, Hz. Peygamber→(Âişe-Ömer-İbn Ömer)→İbn Ebî Müleyke→Abdülcebbâr b. Verd→Ahmed b. Muhammed b. el-Ezrakî→Rebi' b. Süleymân el-Cizî→Tahâvî tarihiyle tahrir edilmektedir.⁷² Öncelikle incelenecek kişi **Ahmed b. Muhammed b. el-Ezrakî**; *Tarihu Mekke* isimli meşhur eseri bulunan Ebû'l-Velid Muhammed b. Abdullah el-Ezrakî'nin dedesidir. Ebû Avâne ve Ebû Hâtim sika olduğunu belirtmiştir.⁷³ Malik, İbn Uyeyene, ve Şâfiî gibi meşhur hadis alimlerinden rivayette bulunmuştur. İbn Sa'd, güvenilir ve çokça hadis rivayet ettiğini

⁶⁵ Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemaleddin İbn Yûsuf el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl fî Esmâ er-Ricâl* (nşr. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrût: Mûessesetü er-Risâle, 1980/1400, 1. Baskı, 16:396-398.

⁶⁶ İbn. Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Mu'âz b. Ma'bed et-Temimî Ebû Hâtim, *es-Sikât*, Dairetü'l-Ma'arîf Osmaniyye bi Haydarâbâd ed-Dükkân el-Hind, 1973/1393, 1. Baskı, 7:136.

⁶⁷ Dr Muhammed Mehdî el-Müslimî, Eşref Mansur Abdurrahmân, I'sâm Abdülhâdi Mahmud, Ahmed Abdürrezzâk 'îd, Eymen İbrâhim Ez-Zâmilî, Mahmud Muhammed Halil, *Mevsu'atü Akvâl Ebî Hüseyin ed-Dârekutnî f, Ricâli'l-Hadîs ve İlelihi*, Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 2001, 1. Baskı, 2:387.

⁶⁸ İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, (nşr. Muhammed Avvame), Suriye: Dâru Reşîd, 1406/1986, 1:332.

⁶⁹ Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire, *et-Târîhü'l-Kebîr*, I-VIII, (nşr. Muhammed Abdülma'id Hân), Haydarâbâd: Dairetü'l-Ma'arif el-Osmaniyye, 6:107.

⁷⁰ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 12:75-76; İbn Hibbân, *Sikât*, 8:279; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, (nşr. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003, 1. Baskı, 5-834.

⁷¹ Askalânî, *Tehzibü't-Tehzîb*, 4.221-222; A.g.y., *Takrîbü't-Tehzîb*, 1:254.

⁷² Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, hadis no: 4625.

⁷³ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 1:480-481.

belirtmiştir.⁷⁴ İhtilaf kaydı bulunmakla beraber 222 senesinde vefat etmiştir.⁷⁵ Böylelikle râvi hakkında sika bilgisi elde edilmiştir.

Sonra değerlendirilecek râvi, **Rebi' b. Süleymân el-Cizî**'nin hocaları arasında, İbn Vehb ve Şâfiî bulunmaktadır. Ebû Dâvûd, Nesâî, Tahâvî ve diğerleri kendisinden rivayette bulunmuştur. 256 senesinde vefat eden Rebi' b. Süleymân için Nesâî, la be'se bihi, Mesleme b, Kâsım ise salih, me'mûn, sika, kesirü'l-hadis nitelemelerinde bulunmuştur.⁷⁶ Buhârî Kannûcî ise eserinde az rivayette bulunduğu ve tevsikine işaret etmektedir.⁷⁷ İbn Ebî Düleym, fakih ve dindar olduğunu ancak Kindî ise İbn Vehb'den rivayetlerinde semanın düzgün olmadığını belirtmektedir.⁷⁸ Sadece İbn Vehb'den olan rivayetleri hususunda eleştirilmiş râvinin bahse konu olan hadis bu kişiden gelmediğinden dolayı, tenkit bu rivayet için geçerli değildir. Nitekim güvenilirliğiyle temayüz eden râvinin sika olduğu söylenebilir.

a.2. Amr b. Dînâr'den Gelen Tarikler

Hadisi İbn Ebî Müleyke'den rivayet eden, Amr b. Dînâr, sonrasında Süfyân b. Uyeyne'ye nakletmiştir. Sonrasında beş tarikle gelen rivayetin, Tahâvî, Müslim ve Ebû Nu'aym'da yer verilen isnadların metinleri verilmemiş, metin farklılıklarına da işaret edilmemiş, metninin eksik olduğu belirtilmiştir. Metni bulunmadığı için bu rivayetler analize dahil edilmeyecektir. diğer üç rivayet ise, Humeydî, Nesâî, ve İbn Hibbân'ın eserinde yer almaktadır.

Humeydî'nin *Müsned el-Humeydî* isimli eserinde rivayet, Hz. Peygamber→(Âişe-Ömer-İbn Ömer)→İbn Ebî Müleyke→Amr b. Dînâr→Süfyân→Humeydî tarikiyle tahrir edilmektedir.⁷⁹ Bu isnadda incelenecek râvi aslen Fârisî, fıkıh ve hadis alanında kendini göstermiş, Mekke'de fetvalar vermiş **Amr b. Dînâr**'dır. Onun hakkında Şu'be; hadislerinden daha güvenilir hadis görmediğini, Nesâî; sika, sebt olduğunu bildirmiştir. İbn Medinî ise beşyüz hadisinin bulunduğunu söylemiştir. Medine ehli, şîî olduğunu ve İbn de hakkındaki bu iddialardan beri olduğunu beyan etmiştir. Amr b. Dînâr'ı, İbn Uyeyne; sika,

⁷⁴ Askalâni, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1:79.

⁷⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5:261.

⁷⁶ Zehebî, *Siyerü'Alâmü'n-Nübelâ*, 12:592.

⁷⁷ Ebû't-tayyib Muhammed Sıddık Hân Hüseyin b. Ali b. Lûtfullah el-Hüseyinî el-Buhârî el-Kannûcî, *et-Tâc el-Meklel*, Katar: Vizaretü'l-Evkâf, 1428/2007, 1:34.

⁷⁸ Ebû'l-Fadl, *Tertibü'l-Medârik*, 4:183-184.

⁷⁹ Humeydî, *Müsned*, hadis no: 222.

sika sika, mana ile rivayet ettiğini, Nesâî, sika sebt, Ebû Zur'a ve Ebû Hâtîm; sika vasıflarıyla tavsif etmiştir. İlmi şahsiyeti ve hadis rivayeti hususunda güvenilirliği sabit olmuş râvi Mekke'de 126 senesinde vefat etmiştir.⁸⁰ Netice itibariyle râvinin tevsikine ulaşılmıştır.

Amr'dan sonra incelenecek râvi **Süfyân b. Uyeyne**; Kûfe'de doğmuş, Mekke'de ikamet etmiş 198 yılında vefat etmiştir. Rivayet ettiği hadislerin yedi bine yaklaştığı bildirilmektedir. Kitabının bulunmadığı kaynaklarda geçse de ona nispet edilen bir cüz vardır.⁸¹ Ebû Muhammed olarak künyelenen râvi, İclî tarafından sika ve sebt şeklinde,⁸² Zehebî tarafından ise, imamü'l-kebîr, hâfizu'l-asr, şeyhü'l-islâm gibi en yüksek derece ta'dil lafızları ile nitelendirilmektedir. Zira Genç yaşta olmasının ötesinde çocuk denebilecek yaşta hadis talebinde bulunduğu, tabîinden büyüklerle karşılaştığı ve onlardan ilmî toplu bir şekilde hamlettiği ve bunu kabiliyetli bir biçimde topladığı, tasnif ettiği, aynı zamanda kendisine ilim talebi için gerek uzaktan gerek yakından pek çok insanın rağbet ettiği, torunların ve dedelerin ondan rivayette bulunduğu belirtilirken, bu özellikleriyle ilmi şahsiyetinin ve birikiminin hadis sahasındaki önemine dikkat çekilmektedir. Aynı şekilde İmam Şafî'nin, şayet Malik b. Enes ve Süfyan b. Uyeyne olmasaydı, Hicâz ilminin zâyî olacağını ifade etmesi yine bu öneme tenbih içindir. Nitekim Süfyân b. Uyeyne Irak ve Hicaz ilmini mecz ettiğinden dolayı ilmi dairesi bakımından Şafî'inde İmam Malik'ten bir adım önde görülmektedir. Muhaddis olarak araştırılan râvinin fakîh ve müfessir kimliği de zamanın alimleri tarafından övülmektedir. Tedlis yaptığı bilinen râvi'nin özellikle aslen hocası olan Zührî'den rivayet ederken ondan işitmediği rivayetleri aradaki râvileri atlayarak hocasına ref ettiği, yalnız iskat ettiği râvilerin sika olması nedeniyle, yani sadece sikalardan tedlis yaptığı bilindiği ve hıfzına ve emanetine olan güvenden ötürü, İmamlar onun rivayetleriyle ihticac edileceği görüşündedirler.⁸³ Hadis ilminde önemli bir konuma sahip râvinin, bu rivayette tedlis yaptığını gösterecek bir karine bulunmamaktadır.

İbn Hibbân'ın *Sahîhu İbn Hibbân* isimli eserinde hadisi, Hz. Peygamber→(Âişe-Ömer-İbn Ömer)→İbn Ebî Müleyke→Amr b. Dinâr→Süfyân→Abdül Alâ b.

⁸⁰ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 5:300-307.

⁸¹ Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Meymun el-Hilâlî el-Kûfî el-Mekkî (ö.198) Ebû Yahyâ el-Mervezî'nin rivayetiyle gelen *Cüz'ü Süfyân b. Uyeyne*'si Müs'ıd b. Abdilhamîd'in tahkikiyle Tanta'da 1992'de basılmıştır. (bkz. *Hadis El Kitabı*, Editör: Zişan Türcan, Grafiker yay. 2. Baskı, Ankara, 2017, s. 521.)

⁸² Ahmed b. Abdullah b. Sâlih Ebû'l-Hasen el-İclî el-Kûfî, *Ma'rifetü es-Sikât*, (mshk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bistevî), Medine: Mektebetü ed-Dâr, 1405/1985, 1. Baskı, 1:417.

⁸³ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 7:414-427; Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretü'l-Huffâz*, (nşr. Zekeriyâ Umeyrât), Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1419/1998, 1:193-194.

Hammâd→Hasan b. Süfyân→İbn Hibbân tarikiyle tahrir edilmektedir.⁸⁴ Öncelikle incelenen râvi, **Abdül Alâ b. Hammâd** hakkında Zehebî; hâfız, muhaddis gibi sıfatlar kullanmış Ebû Hâtîm ve başkaları ise onu sika kabul etmiştir. Bir müddet Bağdat'ta yaşayan ve orada Malik b. Enes gibi önemli kişilerden rivayetlerde bulunan⁸⁵ râvi 237 senesinde vefat etmiştir.⁸⁶ Elde edilen veriler neticesinde râvinin tevsikine ulaşılmıştır.

Hammâd'dan sonra değerlendirilecek râvi, **Hasan b. Süfyân** müsned sahibidir. Kendisi hakkında Zehebî, imâm, hâfız, sebt gibi tavsiflerde bulunurken, Hâkîm, anlayış sahibi fikhî ve edebî kişiliğinin yanı sıra çokça kadîs rivayet ettiğini ve 'sebt' olduğunu bildirmiştir. Ebû Hâtîm, İbn Hibbân ise rihle yolculuğu yaptığını, eser yazdığını ve hadis rivayet etmesine ziyade dini ve sünnetle ilgili konularda hassas olduğunu bildirmektedir. Hâfız Ebû Ahmed b. Ali er-Râzî, dünyada bir benzerinin olmadığını söylemektedir.⁸⁷ Elde edilen verilerden de anlaşılacağı üzere Hasan b. Süfyân'ın sika bir kişi olduğu anlaşılmaktadır.

Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Suğrâ* isimli eserinde rivayet, Hz. Peygamber→(Âişe-Ömer-İbn Ömer)→İbn Ebî Müleyke→Amr b. Dînâr→Süfyân→Abdülcebbâr b. Alâ→Nesâî tarikiyle tahrir edilmektedir.⁸⁸ Öncelikle incelenen râvi, **Abdülcebbâr b. Alâ** hakkında çok geniş bilgiye ulaşılamasada, genellikle ta'dilî üzerine durulmuştur. Zehebî'nin imam, muhaddis, sika lafızlarıyla nitelendirdiği râvi için Ebû Hâtîm, salihu'l-hadis demiştir. İbn Huzeyme, hızlı okuyuşuna dikkat çekmiş ve ondan daha hızlı okuyanını görmediğini belirtmiştir. Mekke ve Basrâ'da yaşamış Ravi hakkında Nesâî ise, la be'se bihi ifadesini kullanmıştır.⁸⁹ Hakkında herhangi bir cerh edici bilgiye ulaşılmayan râvi hakkında tâdil edici lafızlar ön plana çıkmaktadır.

a.3. Eyyûb es-Sahtiyânî'den Gelen Tarikler

Hadisi İbn Ebî Müleyke'den Rivayet eden Eyyûn es-Sahtiyânî'den dört tarik gelmektedir. Bunlar, Ahmed b. Hanbel, İbn Râhûye, Müslim'in rivayetleridir.

⁸⁴ İbn Hibbân, *Sahîh*, hadis no: 3133.

⁸⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, (nşr. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrût: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002, 1. Baskı, 12:355.

⁸⁶ Zehebî, *Siyerü Alâmu'n-Nübelâ*, Dârü'l-Hadîs, 9:95.

⁸⁷ Zehebî, *Siyerü Alâmu'n-Nübelâ*, 11:97-100.

⁸⁸ Nesâî, "Cenâiz," 15.

⁸⁹ Zehebî, *Siyerü Alâmu'n-Nübelâ*, 11:401-404; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5:1164.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned* isimli eserinde hadis, Hz. Peygamber→(Âişe-Ömer-İbn Ömer)→İbn Ebî Müleyke→Eyyûb→İsmail b. Uleyye→Ahmed b. Hanbel tarikiyle tahrir edilmektedir.⁹⁰ Bu isnadda İncelenecek râvi, fazilet, ilim, zühd gibi vasıflarla tanınmış ve Basra ehlinin önde gelenlerinden, **Eyyûb es-Sahtiyânî**'dir.⁹¹ Zehebî'nin, imâm, hâfız, seyyidü'l-ulemâ sıfatlarıyla zikrettiği alim, hakkında İbn Uyeyne seksenaltı tabîin ile görüşüğünü fakat Eyyûb gibisini görmediğini söylemektedir. Hasan-ı Basrî tarafından, "gençlerin efendisi", Şu'be tarafından "fakihlerin efendisi", şeklinde övülmüştür. Ebû Hâtim; onun gibi bir sika hakkında şüpheye düşülüp halinden sorulmayacağını ifade etmiştir. Hammâd b. Zeyd ise arkadaşları arasında, Eyyûb'un en faziletli ve sünnete ittibada en kuvvetlisi olduğunu söylemiştir. Ali b. Medinî rivayet ettiği hadislerin sekizyüz civarı olduğunu haber verirken, İbn Uleyye ise bin civarı olduğunu söylemiştir. İtikadî farklılıkların ortaya çıkış sürecinde yaşayan râvi, ehli sünnet çizgisinden ayrılmamış, bidatçi fırkaları yermiştir. Alimlerin tevsikî üzerine icmâ ettikleri Eyyûb es-Sahtiyânî, 131 senesinde Basrada veba hastalığından dolayı vefat etmiştir.⁹² Hadis ilmindeki önemi hususunda görüş birliğine varılan râvinin, ehli sünnet çizgisinde, âdil, zâbit ve sika bir kişi olduğu kanaatine varılmıştır.

Sonrasında incelenen râvi **İsmail b. Uleyye** büyük hadis hâfızlarındandır. 110 senesinde doğan aslen Kûfe'li bir tüccardır. Hadis ilminde huccet, sika. me'mûn bir şahsiyet olduğu haber verilmektedir. Hârûn Reşid'in hilafetinin sonlarında Basra'da Dîvânü's-Sadaka, Bağdât'ta Dîvân-ı Mezâlîm gibi idârî konumlarda görev yapmıştır.⁹³ Zehebî onu imâm, allâme, hâfız, sebt gibi lafızlarla ta'dîl etmiş ve İbn Sa'd; sebt, huccet, Ebû Dâvud, Nesâî; sika olduğunu haber vermiştir. Ebû Ca'fer Ahmed b. Said ed-Dârimî ise "İbn Uleyye'nin Ca'bir'in müdebber köle hakkındaki rivayeti dışında galatının bilinmediğini" söylemiştir. Râvi 193'de Bağdât'ta vefat etmiştir.⁹⁴ Hadislerde hata yapma ihtimâli düşük olan râvinin, tevsiki hususunda zann-ı galibe ulaşılmıştır.

İshâk b. Rahuye'nin *Müsned İshâk b. Rahûye* isimli eserinde hadis, Hz. Peygamber→(Âişe-Ömer-İbn Ömer)→İbn Ebî Müleyke→Eyyûb→Abdülvehhâb es-Sekâfî→İbn Râhuye tarikiyle tahrir edilmektedir.⁹⁵ Eyyûb'den sonra değerlendirilecek

⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, 1: 290.

⁹¹ İbn Hibbân, Meşâhîr *Ulemâi'l-Emsâr ve A'lâm Fukâha el-Aktâr*, (mhk. Merzûk Ali İbrahim), Daru'l-Vefâ, 1411/1991, 1. Baskı. 1:237.

⁹² Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 6:196.

⁹³ Harüddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Daru'l-İlm li'l-Melayîn, 2002, 15. Baskı, 1:307.

⁹⁴ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 7:539-546.

⁹⁵ İbn Rahuye, *Müsned*, hadis no: 1255.

râvi, **Abdülvehhâb es-Sekâfi**'nin rical eserlerinde cömert kişiliğine vurgu yapılmış, 108 senesinde doğmuş, Mansur hilafetinde Bağdat'a gelmiş ve burada hadis nakletmiştir. Hadis münekkitlerince, genellikle sika olduğu bilgisi haber verilirken ömrünün sonlarına doğru ihtilata uğradığı belirtilmektedir. Zehebî'nin imam, seçkin, hâfız ve huccet şeklinde nitelediği râvi hakkında Yahyâ b. Maîn, sika, ömrünün sonunda hafızasının karıştığını, Ukbe b. Mükrem el-Ammî; ölümünden önceki üç ya da dört yıl ihtilata uğradığını, İbn Sa'd, güvenilir ve aynı zamanda birtakım zayıflıklarının bulunduğunu, Ebû Dâvûd; değiştiğini, Ukeylî; ömrünün sonunda değiştiğini beyan etmişlerdir. Bu hafıza değişikliği bilgilerine binaen Zehebî, ömrünün sonunda bir şey rivayet etmemesinden dolayı ihtilatının zarar vermediğini söylemiştir.⁹⁶ 194 senesinde vefat eden râvinin, nakledilenlere göre 190 senesinden sonraki rivayetleri ihtilata uğramıştır. Ancak Zehebî'nin beyânı üzerine bu cerh unsuru ortadan kalkmaktadır.

Müslim'in Eyyüb kanalıyla yer verdiği rivayetin isnâdı, Hz. Peygamber→(Âişe-Ömer-İbn Ömer) →İbn Ebî Müleyke→ Eyyüb→İsmail b. Uleyye→Dâvud b. Ruşeyd→Müslim şeklindedir.⁹⁷ Bu rivayette öncelikle incelenecek kişi **Dâvud b. Ruşeyd**; Bağdâd'da ikamet etmiştir. Rahhâl ve cevval sıfatlarıyla pekçok seyahatlerde bulunduğuna işaret edilen râvinin Yahyâ b. Ma'în; sika, Darekutnî; sika, nebil, Muhammed b. Sa'd; sika, kesirî'l-hadis, Ebû Hâtim; sadûk olduğunu bildirmektedirler.⁹⁸ Buhârî ve Nesâî eserlerinde ondan tahricte bulunmuştur.⁹⁹ 239 senesinde vefat eden râvi, dindar kişiliğiyle temayüz etmektedir. Râvi, hakkında ta'dîl edici vasıflar ön plana çıkmaktadır.

Ebû Nu'aym'ın tahrir ettiği rivayet, Hz. Peygamber→(Âişe-Ömer-İbn Ömer)→İbn Ebî Müleyke→Eyyûb→İsmail b. Uleyye→Ahmed b. Hanbel→Abdullah b. Ahmed→Ebû Ali Muhammed b. Ahmed b. Hasan→Ebû Nu'aym isnadıyla zikredilmektedir. Bu rivayetin isnad analizinde incelenecek öncelikli râvisi, 210 senesinde doğan Ahmed b. Hanbel'in küçük oğlu **Abdullah b. Ahmed**'dir. Zehebî onun hakkında imâm, hâfız, nâkîd, muhaddis nitelemelerinde bulunmuştur. Başta babası Ahmed b. Hanbel olmak üzere pek çok büyük hadis âliminden ders almıştır. Râvi söylediği her hadisi babası Ahmed b. Hanbel'den en az bir olmak üzere iki üç kez işittiğini söylemiştir. Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Ca'fer b. el-Münâdî, Dünyada Abdullah b. Ahmed'den daha çok babasından hadis rivayet eden kimse görmediğini söylemiştir. Zira o otuz bin hadis ihtiva eden *Müsned*'i babasından

⁹⁶ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 8:22-23; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18:503-508.

⁹⁷ Müslim, "Küsûf," 931.

⁹⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 8:388-392.

⁹⁹ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 11:133-135.

henüz başkalarından önce o hususi olarak dinlemiştir. Aynı zamanda *Müsned*'in Ahmed b. Hanbel'in sağlığında tertip edilme fırsatı bulunamadığı için kendisi bu vazifeyi üstlenmiştir. Bedr b. Ebî Bedr el-Bağdadî, babasının izinde olduğuna işaret etmek için "Abdullah b. Ahmed üstad oğlu üstattır." ifadesini kullanmıştır. Hadis münekkitlerinden Hatîb; Sika, sebt ve anlama kabiliyeti yüksek birisi olduğunu haber vermiştir. Babası gibi 77 sene yaşayan râvi 290 yılında vefat etmiş ve Bâbüttîn Kabristanı'na defnedilmiştir.¹⁰⁰ Elde edilen veriler ışığında en az babası kadar güvenilir olduğu anlaşılan râvinin rivayetleri değerlendirmeye alınacaktır.

Sonrasında incelenecek râvi, 270 yılında doğan **Ebû Ali Muhammed b. Ahmed b. Hasan**'dır. Zehebî onun hakkında şeyh, imâm, muhaddis, sika, huccet gibi nitelemelerde bulunmuştur. Dârekutnî ise Mısır'da İbn's-Savvâf gibisini daha önce görmediğini söylemiştir. İbn Ebû'l-Fevâris, Sika, me'mun biri olduğunu ve takva konusunda onun gibisini görmediğini ifade etmiştir. Râvi 359 senesi Şa'bân ayında vefat etmiştir.¹⁰¹ Hakkında az bilgiye ulaşılmasına rağmen, Ebû Ali Muhammed b. Ahmed b. Hasan'ın güvenilir râvi olduğu anlaşılmıştır.

a.4. İbn Cüreyc'den Gelen Tarikler

İsnad şemasından da takib edileceği üzere kendisinden on tarik gelen bir râvi konumunda bulunan İbn Cüreyc'den gelen tarikler Şafî Ebû Nu'aym, Müslim, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî, Buhârî'nin eserinde yer almaktadır.

İbn Ebî Müleyke'nin rivayetini içeren en eski eser Şafî'nin *Muhtelifu'l-Hadîs*¹⁰² ve *Müsnedü's-Şâfiî*¹⁰³ isimli kitaplarıdır. İki kitabında da aynı isnadla getirdiği rivayet, Hz. Peygamber→(Âişe-Ömer-İbn Ömer)→İbn Ebî Müleyke→İbn Cüreyc→Abdûlmecîd b. Abdülazîz→Şafî isnadıyla tahrir edilmiştir. Bu isnad zincirinde öncelikle hadisi İbn Ebî Müleyke'den aktaran râvi **İbn Cüreyc** incelenecektir. Râvi aynı zamanda Ebû Velîd ve Ebû Halid künyeleriyle de tanınır.¹⁰⁴ Dedesi köle olan râvi rum asıllı olup Halid b. Useyd'in Mevlasıdır. Fakih, kurrâ, muhaddis kimlikleriyle ön plana çıkan râvi, Atâ b. Ebû Rabâh'a on sekiz sene talebelik yapmıştır. Hadis münekkitlerinden Zehebî tarafından;

¹⁰⁰ Zehebî, *Siyerü Alâmi' n-Nübelâ*, Dâru'l-Hadîs, 10:509-514.

¹⁰¹ Zehebî, *Siyerü Alâmi' n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, 16:184-186.

¹⁰² Şafî, *Muhtelifu'l-Hadîs*, hadis no: 4:162.

¹⁰³ A.g.m., *Müsnedü's-Şâfiî*, hadis no: 884.

¹⁰⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Mende el-İsbehânî, *Fethü'l-Bâb fî Künâ ve'l-Elkâb*, (mhk. Ebû Kuteybe Nazîr Muhammed el-Faryâbî) Riyâd: Mektebetü kevser, 1417/1996, 1:287.

imam, allâme, hâfız, şeyhü'l-harem, Yahyâ b. Sa'id; Nâfi' rivayetlerinde en güvenilir kişi olduğu sema'ya delalet eden rivayetlerinin kullanılabileceği, Ahmed b. Hanbel; Atâ rivayetlerinde en güvenilir kişi olduğu, İclî; sika, Yahyâ b. Ma'in; ancak kitaptan naklettiklerinin güvenilir addedileceğini ifade edilmektedir. Kendisine tedlis isnadlarından dolayıdır ki, Malik b. Enes; İbn Cüreyc gece odun toplayıcısı şeklinde, Yezîd b. Züray'; çer çöp sahibi diyerek onu tenkid etmişlerdir. İbn Hacer'in *Tabakatü'l-Müdellesîn* isimli eserinde yer verdiği râvi, sikalardan sayıldığı için ve de hadisteki bir kusuru saklamak için değil de tahdisin müdelles olduğunu ifade eden bir lafızla açıkça beyan etmektedir.¹⁰⁵ Literatürde İbn Cüreyc hakkında yer verilen başka bir konu ise mut'a nikahını caiz gördüğüdür.¹⁰⁶ Hadislerine Kütüb-i Sitte'de yer verilen râvî 150 senesinde vefat etmiştir. İbn Cüreyc'in bu rivayetinde sema'ya delalet eden bir lafız 'ahberenî' kullanıldığı için tedlis şüphesi ortadan kalmakta bu nedenle söz konusu cerh ortadan kalkmaktadır. Kullandığı eda lafızları ve hocaları ile mülakatı göz önünde bulundurularak sika bir râvi kabul edilmiştir.

Hadisi İbn Cüreyc'den nakleden râvi, kendisine Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî gibi kütüb-i sitte müellifleri rivayette bulunmuş **Abdûlmecîd b. Abdûlazîz**'dir. İrcâ görüşlerinde aşırılık bulunan râvi hakkında hadis münekkittlerinin görüşleri şöyledir; Ahmed b. Hanbel; sika olmasıyla beraber mürcie mezhebinde aşırıya gittiğini, Hanbel'in oğlu; leyse bihi be's, Yahyâ b. Ma'in; sika, Nesâî; Ebû Hâtim; kavî olmadığını, hadisinin yazılabileceğini, sika, İbn Ebî Meryem; zayıf kimselerden rivayet ettiğini, İbn Cüreyc hadislerini en iyi bilen kişi olduğunu yalnız ircâ düşüncelerini yaydığını, Abdullah b. Cüneyd; kişiliği ve asaletinden övgüyle bahsetmiş, sadûk olduğunu ifade etmiştir. Buhârî ise ircâ görüşünün bulunduğunu ve Humeydî'nin onun hakkında konuştuğunu belirtmiştir. Ebû Dâvûd da aynı şekilde, sika vasfını haiz olduğunu, ancak mürcie dâisi olduğunu ifade etmektedir. Dârekutnî; hadisiyle ihticac olunmayacağını, itibâr için yazılabileceğini, babasının yalancı olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁷

Abdürrezzâk'ın, *el-Musannef* isimli eserinde rivayet, Hz. Peygamber→ (Âişe-Ömer-İbn Ömer) →İbn Ebî Müleyke→İbn Cüreyc→Abdürrezzâk→ tarikiyle tahrir edilmektedir.¹⁰⁸ Bu rivayette müellif **Abdürrezzak** sonraki rivayetlerde râvi konumunda olduğu için analiz edilecektir. Yemen âlimi şeklinde tanınan râvi, San'a da doğmuş, ve

¹⁰⁵ Askalânî, *Tabakatü'l-Müdellesîn*, Amman. El-Menâr, 1983/1403, 1:41.

¹⁰⁶ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 6:325-336.

¹⁰⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18:271-.

¹⁰⁸ Abdürrezzâk, *Musannef*, hadis no: 6675.

Yemen'e gelen İbn Cüreyc'e sekiz yıl mülazemet etmiştir. Hadis münekkitlerinin onun hakkındaki görüşleri; Ebû Zur'a; hadisi sebt olan kişilerden biri, Ya'kûb b. Şeybe; sika, sebt, İclî; sika, sebt, şîî, İbn Adî, ilim ehlinin ona rağbeti hususunda, pek çok kişinn ondan rivayet ettiğini hadis ve kitabının olduğunu, sika kişiler ve imamların ondan rivayette bulunmak için yanına rihle yaptıklarını, rivayetlerini yazıp onda bir be's görmediklerini ifade etmekte ve sadece tenkit edildiği noktanın, şî'aya nisbet edilmesi ve fazâile dair diğer sika ravilerin rivayet etmediği hadisleri rivayet etmesidir. Ahmed b. Hanbel'e ise şîiliği hakkında ifrata kaçıp kaçmadığı sorulunca, ondan şîilik hususunda bir şey duymadığını, ilim ehlinin beğenisini kazanan bir kişi olduğunu belirtmiştir. Abdürrezzâk kendi rivayetinde ise Hz. Ali'yi, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den faziletli görmediğini belirtmektedir.¹⁰⁹ İlmî vüs'ati hususunda akranlarının da takdirini kazanan râvi, hakkında Hişâm b. Yusûf, aralarında en bilgilileri ve en hafızası güçlü olanının Abdürrezzâk olduğunu dile getirmektedir. Abdürrezzâk'ı Yemen alimi, büyük hâfız, sika, şîî şeklinde tavsif eden Zehebî, Hicaz, Şam, Irak gibi beldelelere ticari amaçlı seyahatler yaptığını bildirmektedir. Onu t'an eden kişiler arasında, yalancı olduğunu yemin ederek iddia eden Abbâs b. Abdülâzim bulunmaktadır. Bu iddiaya Zehebî şiddetle ve kınayarak karşı çıkmakta, şeyhü'l-islâm, zamanının muhaddisi, bütün sahîh hadis erbâbının ihticac ettiği bir kişiye böyle bir ithamda bulunmanın icmâayı yok saydığını ifade etmektedir. Yahya b. Main, Abdürrezzâk hakkındaki iddalar kendisine sorulduğunda, irtidat etse bile hadisleriyle ihticac olunacağını ifade ederek, rivayetlerinin güvenilirliğine vurgu yapmıştır.¹¹⁰ Bu bilgiler neticesinde şîiliği sabit olmuş râvinin, bu özelliğinin tevsikine hâlel getirmediği açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim bahse konu olan rivayet fazâil ile alakalı bir rivayet de değildir. Bu nedenle râvinin rivayetleri değerlendirilmeye alınacaktır.

Buhârî'nin *el-Câmi'us-sahîh* isimli eserinde rivayet, Hz. Peygamber→(Âişe-Ömer-İbn Ömer)→İbn Ebî Müleyke→İbn Cüreyc→Abdullah→Abdân→Buhârî tarikiyle tahrir edilmektedir.¹¹¹ Bu isnadda incelenecek râvi **Abdullah b. Mübarek el-Hanzelî**, 118-181 yılları arasında yaşamıştır. Tebeü't-tâbiinin ileri gelenlerinden, hâfız, şeyhu'l-İslâm, mücâhid, tâcir, tasnif ve rihle sahibi bir kişidir. Ömrünü yolculularda geçirmiş, Horâsan sakinlerindendir. Bizans gazvesinden dönerken Fırat'ın kenarındaki Hit denilen yerde vefat ettiği ve oraya defnedildiği nakledilmektedir.¹¹² Zehebî onun hakkında imâm, şeyhu'l-

¹⁰⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18:52-63.

¹¹⁰ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 9:563-580.

¹¹¹ Buhârî, "Cenâiz," 32.

¹¹² Ziriklî, *el-A'lâm*, 4:115.

İslâm, zamanının âlimi, vaktindeki takva sahiplerinin emîri, hâfız, gâzi gibi nitelemelerde bulunmuştur. Türk asıllı râvi, 118 senesinde doğmuş, 20 yaşındayken ilim tahsiline başlamıştır. Onun rivayetleri icmâ ile huccet kabul edilmektedir. Ebû Üsâme ise onun hakkında; “Abdullah b. Mübarek’in muhaddisler arasındaki konumu, mü’minlerin emirinin insanlar arasındaki konumu gibidir.” demiştir.¹¹³ Büyük hadis aliminin güvenilirliği bilgilerine ulaşılmıştır.

Abdullah b. Mübarek’ten sonra incelenecek râvi Abdullah b. Osman el-Atekî’dir. **Abdân el-Ezdî** olarak iştihar etmiş olan râvi 145 yılında doğmuştur. Zehebî; imâm, hâfız, Merv’in muhaddisi gibi vasıflarla ondan bahsetmiş, sika ve cömert birisi olduğunu söylemiştir. Buhârî ondan pek çok hadis rivayet etmesinin yanısıra aynı şekilde Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî de başkaları vasıtasıyla ondan bir çok nakilde bulunmuştur. Ebû Abdillâh el-Hâkim ise onun hakkında hadiste beldesinin imamı olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel, Horasan’da hadis almak için gidilebilecek tek kişi olduğunu söylediği râvi 221 yılında vefat etmiştir.¹¹⁴ Abdân’ın güvenilir ve çokça rivayeti bulunan bir râvi olduğu anlaşılmıştır.

Müslim’in *Sahîhu Müslim* isimli eserinde konuyla ilgili rivayeti İbn Cüreyc ve Eyyüb gibi iki farklı kanalla tahrir etmiştir. İbn Cüreyc kanalıyla gelen rivayet içerisinde iki isnad içermektedir. Hz. Peygamber→(Âişe-Ömer-İbn Ömer)→İbn Ebî Müleyke→İbn Cüreyc→Abdürrezzâk→Abd b. Humeyd ve Muhammed b. Râfî’ tarikiyle tahrir edilen hadisi serd ettikten sonra Müslim Hz. Peygamber→(Âişe-Ömer-İbn Ömer)→İbn Ebî Müleyke→Amr→Süfyân→Abdurrahman b. Bişr isnadını zikretmekte, bu isnadda Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’e ref ettiği kısmı ihtiva etmediğini ve İbn Cüreyc rivayetinin daha tam olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁵ Hadis metninin daha eksik olduğu ifade edilmesi nedeniyle bu tarik incelemeye alınmayacaktır.

Öncelikle incelenecek râvi, Maverâünnehir’in meşhur hadis alimi **Abd b. Humeyd**’in müsned ve tefsir türünde eserleri vardır. Nisbesi, doğduğu şehir Kis’e yapılmış olsa da bazen *Kissî* veya *Keşşî* olarak okunabilmektedir. Sika hadis alimlerinden ve mütekaddimûn alimlerinden sayılan Humeyd, çölü iki kere geçtiğini, hiç susanıp acıkmadığını nakletmektedir.¹¹⁶ Buhârî, *Delâilü’n-Nübüvve* eserinde ondan ta’lîk’te

¹¹³ Zehebî, *Siyerü Alâmi’-n-Nübelâ*, Müessesetü’r-Risâle, 8:378-421.

¹¹⁴ Zehebî, *Siyerü Alâmi’-n-Nübelâ*, Müessesetü’r-Risâle, 10:270-272.

¹¹⁵ Müslim, “Küsûf,” 932.

¹¹⁶ İbn Nukta, Muhammed b. Abdülganî b. Ebî Bekr b Şüca’ İbn Nukte, *et-Takyîd li Ma’rifeti Rîvâti’s-Sünen ve’l-Mesânîd*, (nşr. Kemâl Yûsuf Hût), Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1408/1988, 1. Baskı, 1:374-375.

bulunmuştur.¹¹⁷ İbn Hibbân, kendisine Abdülhumeyd b. Humeyd b. Nasr el-Keşşî de denildiğini 249 senesinde vefat ettiğini belirtmektedir. Zehebî, güvenilir kabul edilen râvinin Şam'da vefat ettiği bilgisinin hatalı olduğunu söylemektedir.¹¹⁸ Genel itibariyle sika kabul edilen râvinin rivayetleri değerlendirilmeye alınacaktır.

Humeyd'den sonra değerlendirilecek râvi 170'li yıllarda doğmuş **Muhammed b. Râfi'**dir, Zehebî onu imâm, hâfız, huccet, kudve gibi lafızlarla tevsik etmektedir. Sayılamayacak kadar çok hadis sema'ı bulunan râvi, bu hadisleri topladı ve tasnif etti. Hâkim onun hakkında Sıdk ve rihle konusunda Horasan'da asrının şeyhi olduğunu bildirmiştir. Ca'fer b. Ahmed b. Nasr el-Hâfız ise "Ondan daha heybetli bir muhaddis görmedim öyleki insanlar onun ders meclisinde korkularından sanki başlarında bir kuş varmış gibi saygıyla durur, konuşmaz tebessüm etmezlerdi." demiştir. Müslim ve Nesâî; sika, me'mun Zirikli; zâhid, sika, Buhârî; Allah'ın seçkin kullarından, Ebû Zür'a; şeyh, sadûk, olduğunu ifade etmiştir. 245 senesinde vefat eden ¹¹⁹ râviden Buhârî 17, Müslim 362 hadis rivayet etmiştir.¹²⁰ Ahmed b Hanbel onunla rihlede bulunmuştur. İbn Hibbân es-Sikât adlı eserinde ona yer vermiş ve takva sahibi, faziletli bir şahsiyet olduğunu haber vermiştir.¹²¹ Aynı zamanda musannif râvinin güvenilir ve hadislerinin huccet sayıldığı neticesine ulaşmıştır.

Ebî Nuaym'ın *Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahîhi Müslim li Ebî Nuaym* isimli eserinde rivayet ettiği hadislerden bir tanesini tahville rivayet etmektedir. Bu tahvilli rivayet edilen hadisin birinci isnâdı; Hz. Peygamber→(Âişe-Ömer-İbn Ömer)→İbn Ebî Müleyke→İbn Cüreyc→Haccâc b. Muhammed→Yusûf b. Sa'id b. Müslim→Muhammed b. Bereke el-Halebî→Muhammed b. İshâk→Ebû Nu'aym tarikiyle ikinci isnadı ise Hz. Peygamber→(Âişe-Ömer-İbn Ömer)→İbn Ebî Müleyke→İbn Cüreyc→Haccâc b. Muhammed→Abdürrezzâk→İshâk b. İbrahîm→Süleyman b. Ahmed→Ebû Nu'aym tarikiyle tahrir edilmektedir.¹²²

Öncelikle incelenecek râvi birinci isnaddan **Haccâc b. Muhammed'**dir. Aslen Tirmizli olup Bağdat'ta yaşamıştır. Sonra Massis(Misis)'e geri dönmüştür ve oraya yerleşmiştir. Zehebî; imâm, huccet, hâfız, İbrahîm el-Harbî; hâfız. Yahya b. Maîn; İbn Cüreyc'in talebeleri arasında en sağlamı olduğu bilgisini vermiştir. İbn Hâlfûn, Mesleme b.

¹¹⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5:1175.

¹¹⁸ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 9:563-565; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18:524-528.

¹¹⁹ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 9:551-553.

¹²⁰ Zirikî, *el-A'lâm*, 6:124.

¹²¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 25:192-195.

¹²² Ebî Nuaym, *Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahîhi Müslim*, hadis no:2077.

Kâsım, İbn Kâni‘, Ebû’l-Hasen el-İclî gibi âlimler ise sika olduğunu ifade etmiştir. İbn Sa’d onun hakkında kesîru’l-hadis demiştir.¹²³ Ahmed b. Hanbel ravi hakkında; çok zabt sahibi, hadisleri sahih, lafzi rivayete önemle riayet eden birisi olduğunu söyleyerek râvinin konumu yüksek bir yere yerleştirirken aynı zamanda iyi bir Arapça sahip olduğunu bildirmiştir. İbrahim b. Abdillâh es-Sülemî ise Haccâc b. Muhammed uyurken bile Abdürrezzâk’ın uyanık olduğu halden daha güvenilir olduğunu ifade etmektedir. Güvenilirliğini belirten Muhammed b. Sad, Haccâc b. Muhammed bir ihtiyacı için Bağdat’a geldiğini ve 206 yılı Rebîu’l-Evvel ayında Bağdat’ta vefat ettiğini haber vermiş. Ancak Muhammed b. Sad’ın ömrünün sonlarında Bağdat’a döndüğünde değiştiğini belirtmiştir. Bu iddiaya karşılık Zehebî bunun zarar verecek boyutta olmadığını açıklamıştır. 80 yaşlarına kadar yaşayan râvinin hadisleri İslam’ın önemli kitapları (divanları) arasında yer almıştır. Onun hakkında cerh edecek bir bilgi varid olmadığı gibi aksine ne kadar geniş bir ilme sahip olduğuna dikkat çekilmiştir.¹²⁴ Ömrünün sonundaki değişikliği iddiasını Zehebî’nin nefyetmesi üzerine hakkında olumsuz bir görüş bulunmayan râvinin sika olduğu söylenebilir.

Sonra incelenen râvi, **Yusûf b. Sa’id b. Müslim** hakkında Zehebî; imâm, hâfız, huccet, musannif nitelemelerinde bulunurken Nesâî, sika, hâfız, Abdürrahmân b. Ebî Hâtim; sadûk, sika olduğunu belirtmiştir. İbn Hibbân ise es-Sikât adlı eserinde ona yer vermiştir.¹²⁵ Antakyada yaşamış râvi, 180 küsur yıllarında doğmuş, 271 yılı Cemâziye’l-âhir ayında 90 yaşlarındayken vefat etmiştir.¹²⁶ Yusûf b. Sa’id’in güvenilir râvi olduğu elde edilen bilgiler ışığında ortaya çıkmıştır.

Rivayeti aktaran bir diğer râvi, **Muhammed b. Bereke el-Halebî**’dir. Lakâbı Birdâis olan râviyi, Zehebî; imâm, hâfız, nâkıd gibi sıfatlarla tavsîf etmiştir. İbn Mâkûlâ kendisi hakkında hâfız biri olduğunu ifade ederken, Ebû Ahmed el-Hakîm ise onu hıfzı güzel biri olarak gördüğünü belirtmiştir. Dârekutnî ise zayıf olduğunu söylemiştir.¹²⁷ Önceleri Halep’te ikamet etmiş sonra Dimeşk’e gelmiştir. 327 senesinde vefat etmiştir.¹²⁸ Hakkındaki malumatlar arasında hâfız olduğu ön plana çıkarken güvenilirliği hususunda herhangi bir lafza ulaşamamıştır. Bunun yanı sıra Dârekutnî’nin de zayıf diyerek,

¹²³ Alaaddin Moğoltay Bin Kalic El Bekcerî El Hanefî, *İkmalü Tehzibu’l- Kemâl Fî Esmâi’r-Ricâl*, el-Fârûku’l-Hadîseti li’t-Tabâati ve’n-Neşr, 3:401-402.

¹²⁴ Zehebî, *Siyerü Alâmü’n-Nübelâ*, Dâru’l-Hadîs, 8:153-154.

¹²⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 32:430-432.

¹²⁶ Zehebî, *Siyerü Alâmü’n-Nübelâ*, Müessesetü’r-Risâle, 12:622-623.

¹²⁷ Zehebî, *Siyerü Alâmü’n-Nübelâ*, Dâru’l-Hadîs, 11:390.

¹²⁸ İbn Asâkîr, *Tarihu Dimeşk*, 52:145-147.

eleştirdiği râvinin rivayetlerine ihtiyatla yaklaşılması gerekir. Râvinin tam sika olduğuna ulaşılammıştır.

Ebû Nu'aym'ın hocası **Muhammed b. İshâk** 385 yılında doğmuştur. Hadis öğrenmeye ise 302 yılında başlamıştır. Râvi hakkında Zehebî şu sözleri sarf etmiştir; şeyh, hâfız, cevval, sadûk, müsniidü'l-vakt, rahhâl bir kişidir. İbn Merdûyeh onun hakkında; sika, me'mun, sâhibu usûl demiştir. Ebû Nuaym ise hocası hakkında büyük bir muhaddis olduğunu, sika, ve ondan sayılamayacak kadar çok hadis işittiğini belirtmiştir. Ne kadar çok yere seyahat ettiğini belirtmek için İbnü'l-Mukrî onun Şark'ı ve Garbı dört defa dolaştığını ifade etmiştir. Öyle ki râvinin, sırf Mufaddal b. Fadâle'nin nüshasını temin edebilmek için 70 günlük mesafe yürüdüğü belirtilmiştir. Muhammed b. İshâk, 381 yılında Şevvâl ayında 96 yaşında vefat etmiştir.¹²⁹ Hayatında ilme verdiği önem ve yaptığı rihleleri ön plana çıkan Muhammed b. İshâk'ın güvenilir bir râvi olduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Nu'aym'ın tahville verdiği ikinci isnadda incelenecek râvi, Abdürrezzâk'ın öğrencilerinden **İshâk b. İbrahim**'dir. Zehebî onu şeyh, âlim, müsniid, sadûk gibi ifadelerle tevsik etmiştir. Halîlî'nin aktardığına göre 195 senesinde doğmuştur. Sema'nın sahih olduğuna işaret edilen râvi hakkında, Hâkim şöyle demiştir: "Dârekutnî'ye İshak ed-Deberî 'nin sahihler arasına dahil edilip edilemeyeceğini sordum. Cevaben: Evet, vallahi o sadûktur." dediğini aktarmıştır. İshâk b. İbrahim ed-Deberî, San'a'da 285 yılında vefat etmiştir.¹³⁰ Ukaylî Abdürrezzâk'tan olan rivayetlerini sahih kabul ederdi. Ve ona sahihlerine bir araya getirdiği kitabında yer vermiştir.¹³¹ Rical alimlerinin onun hakkında yaptığı beyânatlardan da anlaşılacağı üzere güvenilir bir râvi olan İshâk b. İbrahim'in rivayetleri değerlendirilecektir.

Sonrasında incelenecek râvi, Mu'cemleri ile meşhur hadis hâfızı **Süleyman b. Ahmed**'dir. Zehebî onu hâfız, imâm, allâme, huccet gibi lafızlarla nitelemiştir. 260 senesinde Akka'da doğan râvi, hadis öğrenimi için erken yaşta Taberiye'ye gittiğinden o nisbesiyle meşhurdur. Çok sayıda hocadan rivayette bulunmuştur öyleki bunun sayısının bini bulduğu rivayet edilir. El-Mu'cemü'l-Kebîr isimli meşhur eserini tasnif etmiş, hadis öğrenmek için 50 kadar beldeyi dolaştığı ifade edilmiştir. Bu nedenle tabakat kitaplarında

¹²⁹ Zehebî, *Siyerü Alâmi' n-Nübelâ*, 12:381-383.

¹³⁰ Zehebî, *Siyerü Alâmi' n-Nübelâ*, 13:416-418.

¹³¹ Kasım b Kutluboğa, Ebu'l-Fidâ, *es-Sikât mimmen lem yeka'u fi'l-Kütübi's-Sitteti* (thk. Şâdi b. Muhammed b. Sâlim), San'a: Merkezü'n-Nu'mân, 2011, 2:300-301.

rahhâl-cevvâl bir kişi olduğundan bahsedilir. Taberânî nisbesiyle meşhur alim, 360 senesinde vefat etmiştir.¹³² Meşhur hadis aliminin güvenilir olduğuna ulaşılmıştır.

Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ* isimli eserinde tahville iki isnada yer vermektedir. Bunlardan ilk isnad; Hz. Peygamber→(Âişe-Ömer-İbn Ömer)→İbn Ebî Müleyke→İbn Cüreyc→Abdürrezzâk→Ahmed b. Mansûr er-Remâdî→İsmail b. Muhammed es-Saffâr→Ebû Muhammed Abdullah b. Yahyâ b. Abdülcebbâr el-Sükkerî→Beyhakî tarikiyle tahrir edilmekte ikincisi ise Hz. Peygamber→(Âişe-Ömer-İbn Ömer)→İbn Ebî Müleyke→İbn Cüreyc→Abdullah→Abdân→Ebû'l-Müvecceh→Ebû Muhammed Hasen b. Halîm b. Muhammed b. Halîm b. İbrahîm b. Meymûn es-Sâiğ→Ebû Abdillâh el-Hâfız→Beyhakî tarikiyle tahrir edilmektedir.¹³³ Bu tahvilli rivayette incelenecek ilk râvi, 182 yılında doğmuş, 265 yılında vefat etmiş **Ahmed b. Mansûr er-Ramâdî**'dir. Hâfız ve sika lafızlarıyla tevsik edilen râvi, hadis talebi için rihleler yapmıştır. Kitabet ve sema'ı çokça bulunan muhaddis, hadiste bir Müsned tasnif etmiştir. Halku'l-Kur'ân meselesinde tevakkuf etme yolunu tutmuştur.¹³⁴ İmâm, hâfız, zâbıt râvi için İbrahim b. Üverme onun hakkında; "İki kişi hadis rivayet etse ve onlardan biri bize Ebû Bekr b. Ebî Şeybe tahdis etti dese, diğeri de bize er-Ramâdî tahdis etti dese ikisi de eşittir" demiştir. Güvenilirliğini ifade eden Dârekutnî'nin yanı sıra İbn Ebî Hâtim babasının onu tevsik ettiğini bildirmiştir.¹³⁵ Bu bilgiler ışığında Ramâdî'nin güvenilir bir râvi olduğu anlaşılmıştır.

İmâm, nahiv âlimi, edîb, müsniğü'l-İrâk **İsmail b. Muhammed es-Saffâr**, 247 senesinde doğmuştur. Dârekutnî hakkında sika, sünnete mutaassıb (çok bağı) demiştir. Arap Dilinde önde gelen ve kendisine ait şiirleri ve faziletleri bulunan bir âlimdir. 341 senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir.¹³⁶ İbn Hazm onu cerh ederek hakkında meçhûl demişse de buna karşılık Hâfız "Bu ancak İbn Hazm'ın tehevürüdür" demiştir. Yine Hâfız bu hususta düşüncelerini şöyle dile getirmiştir; tam manasıyla râvinin durumuna muttali olmayan kişilerin techîle dair sözlerini kabul etmemek gerekir. Zira hadis imâmıların âdeti bu gibi durumlarda 'la na'rifu' ya da 'la na'rifu hâlehu' gibi ifadeler kullanmalarıdır. Ve bu râvi hakkında cehalet lafzıyla hüküm vermek çok fazladır. Ebû'l-Berekât el-Enbârî ise sika ve nahiv âlimi olduğunu, Yâkût ise nahiv ve dil âlimi, sika ve

¹³² Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 3:85-88.

¹³³ Beyhakî, *Sünenü Kübrâ*, hadis no:4:72

¹³⁴ Zirikî, *el-A'lâm*, 1:260.

¹³⁵ Zehebî, *Siyerü Alâmu'n-Nübelâ*, Dâru'l-Hadîs, 10:78-79.

¹³⁶ Zehebî, *Siyerü Alâmu'n-Nübelâ*, Dâru'l-Hadîs, 12: 46-47.

emîn olarak zikredildiğini açıklamıştır.¹³⁷ Hakkındaki cehalet iddiaları ağır bir şekilde eleştirilen râvinin bilinen bir kimliği ve güvenilirliği açıkça beyan edilmiştir. Bu nedenle İsmail b. Muhammed es-Saffâr'ın rivayetleri değerlendirilmeye alınacaktır.

Ebû Muhammed Abdullah b. Yahyâ b. Abdülcebbâr el-Sükkerî hakkında ricâl eserlerinde sınırlı bilgiye ulaşılmaktadır. Nitekim şeyh, muammer, sika şeklinde tavsif edilen râvi, İbn Vechî'l-Acûz diye ma'ruftur. Bürkânî 'nin adından şeyh, hasenün emruhu diye bahsettiği râvi hakkında¹³⁸ Hatîb ise kendisinden hadis yazdıklarını ve sadûk biri olduğunu ifade etmiştir. Abdullah b. Yahya es-Sükkerî, 417 senesinde vefat etmiştir.¹³⁹ Tevsiki üzerine kanaat hasıl olmuştur.

Beyhâkî'nin tahville yer verdiği hadisin ikinci isnadında değerlendirilecek râvi **Ebû'l-Müvecceh**'i Zehêbî, şeyh, imâm, Merv'in muhaddisi, hâfız, dilci gibi ifadelerle tavsif etmektedir. Sünen ve ahkam kitapları tasnif etmiş, çokça hadis rivayet etmiş râvi, 282 senesinde Merv'de vefat etmiştir.¹⁴⁰ Hakkında herhangi bir cerh lafzı bulunmayan râvini güvenilir olduğuna kanaat getirilmiştir.

Sonrasında incelenecek râvi ise, **Ebû Muhammed Hasen b. Halîm b. Muhammed b. Halîm b. İbrahîm b. Meymûn es-Sâîğ** hakkında rical eserlerinde adalet ve zabtının derecesini belirten herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Bu nedenle bu ravi hakkında tevakkuf edilecektir.

a.5. Nafi' b. Ömer'den Gelen Tarikler

İshâk b. Rahuye'nin *Müsned İshâk b. Rahûye* isimli eserinde hadis, Hz. Peygamber→(Âişe-Ömer-İbn Ömer)→İbn Ebî Müleyke→Nafi' b. Ömer→Ebu Velid Hişam b. Abdülmelik→İbn Râhuye tarikiyle tahrir edilmiştir.¹⁴¹ Bu rivayette analiz edilecek râvilerden ilki, Mekkeli, 169 senesinde vefat eden **Nafi' b. Ömer el-Cümeihî** dir. Hadis münekkitleri onu ta'dîl etmişlerdir. İbn Sa'd kitabında, az hadis rivayet etmiş sika râvi olduğunu haber vermiştir.¹⁴² İclî *Ma'rifetü Sikât* isimli eserinde ona yer vermiştir.¹⁴³

¹³⁷ Ebû Tayyîb Nayif b. Sâlih b. Ali el-Mansûrî, *Ed-Delilü'l-Mugni li-Şüyuhî'l-İmam Ebi'l-Hasan Ed-Darekutni*, Dârü'l Keyân Suudi Arabistan, 2007/1428, 53-54.

¹³⁸ Bağdâdî, *Tarîhu Bağdâd*, 11:454.

¹³⁹ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 13:119.

¹⁴⁰ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 13:347.

¹⁴¹ İbn Rahuye, *Müsned*, hadis no: 6675.

¹⁴² İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî Ebû Abdullah, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, I , (nşr. Ziyâd Muhammed Mansûr), Medine: Mektebe Ulûm ve'l-Hikem, 1408., 5:494.

¹⁴³ İclî, *Ma'rifetü Sikât*, 2:309.

Yahyâ b. Ma'in; sika, Zehebî; hâfız, imam, sebt, İbn Mehdî; esbetü'n-nâs, Nesâî; sika, Ebû Hâtim; sika, Ahmed b. Hanbel; kendisine Abdulcebbâr b. Verd'den daha sevimli geldiğini, ve sikaların içinde en sika olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁴ Güvenilirliği bilgisine zann-ı galible ulaşılan râvinin rivayetleri değerlendirilmeye alınacaktır.

Sonraki incelenecek râvi, 133 senesinde doğan **Ebû Velid Hişam b. Abdülmelik**'tir. Rical alimlerinden Zehebî; imâm, hâfız, nâkîd, şeyhu'l-İslâm, Ahmed b. Hanbel; müttakin biri Ebû'l-Velîd; vaktinin şeyhu'l-İslâmı, benzerinin bulunmadığını, Ahmed b. Abdillâh el-İclî; Basralı, sika, sebt olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca İclî, 70 kadından hadis rivayet ettiğini de bildirmiştir. Ebû Dâvud et-Tayâlisî'den sonra hadis dinlemek için kendisine rihle yapılan râvi hakkında Ebû Hâtim, onun vefatından sonra onun kitabından daha sahih bir kitap hiç görmediğini söylemiştir. 227 senesinde vefat eden Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî¹⁴⁵ hakkında İbn Vâre'de onun mislini görmediğini söylemiştir. Hadisçiler arasındaki konumuna işaret etmek için Abdurrahman b. Ebî Hâtim; onu emîru'l-muhaddisîn sıfatıyla nitelemiş, Muâviye b. Abdilkerîm ez-Ziyâdî ise "Basra'ya vardığımda insanlar Basra'da Ebû'l-Velîd'den daha akıllı biri yoktur diyorlardı." naklini iletmıştır.¹⁴⁶ Ravinin benzerinin bulunmadığı hususunda yapılan nakiller, güvenilirliğine işaret etmektedir.

İbn Hibbân'ın *Sahîhu İbn Hibbân* isimli eserinde hadis, Peygamber→(Âişe-Ömer-İbn Ömer)→İbn Ebî Müleyke→Nafi' b. Ömer→Ebû Velid et-Tayâlisî→Ebû Halife→İbn Hibbân tarikiyle zikredilmiştir.¹⁴⁷ Bu rivayette analiz edilecek râvilerden ilki, **Ebû Halife** hakkında literatürde kısıtlı bilgiye ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra Zehebî onu imâm, allâme, muhaddis, edîb, şeyhu'l-vakt, sika, sâdık, me'mun, fasîh, müfevveh gibi sıfatlarla tanımlamıştır. Râvi, 206 senesinde doğmuş ve 305 senesinde vefat etmiştir.¹⁴⁸ Ebu Halife dışındaki râvileleri önceki rivayetlerde tevsik edilmiş İbn Hibbân'ın bu rivayetinde, her ne kadar hakkında sınırlı bilgiye ulaşılmış olsa da Ebû Halife'nin de güvenilir olduğu zannı galib gelmiş, hakkında ta'n verisine rastlanmaması üzerine, tevsikine hükmedilmiştir.

¹⁴⁴ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 7:433-434.

¹⁴⁵ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 8:412-415.

¹⁴⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 30:226-232.

¹⁴⁷ İbn Hibbân, *Sahîh*, hadis no: 3136.

¹⁴⁸ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 11:6-8.

DEĞERLENDİRME

Hiz. ÂiŖe'nin itirazı özelinde, ölü arkasından ağlanmasıyla ilgili rivayet, birkaç sahabenin yer aldığı nakiller ve Hiz. ÂiŖe'den gelen nakiller baŖlıklarına ayrılmıŖtı. Yukarıda içerisinde Hiz. Ömer, Hiz. ÂiŖe, İbn Ömer ve İbn Abbâs gibi sahabelerin yer aldığı hadis grubu, eserlerden tahrir edilmiŖ ve ulaŖılan rivayetlerin isnad zincirindeki râvileri deđerlendirilmiŖtir. Rical literatüründe herhangi bir sınırlamaya gidilmemekle beraber ekseriyetle, bütün bilgileri derleyen son dönem tabakat eserleri kullanılmıŖtır. Râviler hakkında elde edilen bu veriler ıŖıđında, zayıf ve cerh edilmiŖ râvi içeren ve tevsik edilmiŖ râvilerden oluŖan tariklerin bulunduğuna ulaŖılmıŖtır.

Hadis literatüründe yapılan tarama neticesinde on dört eserde yer aldığı tespit edilen bu rivayetin otuz altı tekrar etmeyen râvisi tespit edilmiŖtir. Bu râvilerden ise otuz birinin tabakât kitaplarından elde edilen bilgiler üzerine güvenilirliği hususunda zannı galip hâsıl olmuŖtur. Geriye kalan dört râvi cerh edilmiŖtir. İbn Ebî Müleyke'nin râvileri baŖlıđı altında incelenen, Abdülcebbâr b. Verd, Amr b. Dînâr, Eyyûb es-Sahtiyânî, İbn Cüreyc, Nafi' b. Ömer'in tariklerinin isnadlarının durumu aŖađıda değerlendirilecektir.

1) İbn Ebî Müleyke'nin râvilerinden Abdülcebbâr b. Verd kanalıyla gelen tariklerin, râvileri incelenmiŖtir. Bu isnadların içerdikleri râvilerin cerh ve ta'dîl durumu Ŗöyledir; İsnad Ŗemasından da takib edileceği üzere kendisinden iki tarik gelen bir râvi konumunda bulunan Abdülcebbâr b. Verd'in nakilleri, Tahâvî ve Nesâî'nin eserinde yer almaktadır. Nesâî'nin rivayetinin isnadı, sika raviler içermesinin yanı sıra, Abdülcebbâr b. Verd gibi hata yapma ihtimali vâki râvi bulundurmasından dolayı problemli gözükmeaktadır. Tahâvî'nin eserinde yer alan rivayetin isnadı, sika râviler içerdiği gibi, hata yapma ihtimali bulunan Abdülcebbâr b. Verd'i bulundurduğundan dolayı problemli gözükmeaktadır.

2) İbn Ebî Müleyke'nin râvilerinden Amr b. Dînâr→Süfyân es-Sevrî kanalıyla gelen varyantların râvileri incelenmiŖtir. Bu isnadların içerdikleri râvilerin cerh ve ta'dîl durumu Ŗöyledir; İsnad Ŗemasından da takib edileceği üzere kendisinden altı tarik gelen bir râvi konumunda bulunan Amr b. Dînâr→Süfyân es-Sevrî'nin nakilleri, Humeydî, İbn Hibbân, Nesâî'nin eserinde yer almaktadır. Humeydî'nin isnadı güvenilir râvilerden oluŖmasının yanı sıra kendisine tedlis isnad edilmiŖ Süfyân b. Uyeyne'nin bu rivayette tedlis yaptığına iŖaret edecek herhangi bir karine bulunmadığı için, rivayetin isnadı sahih gözükmeaktadır. İbn Hibbân'ın eserinde yer alan rivayetin isnadı da sika râvilerden

müteşekkil olduğu için sahih gözükmektedir. Nesâî'nin eserinde yer alan hadisin isnadı da güvenilir râvilerden oluşmuştur bu nedenle sahih bir isnaddır.

3) İbn Ebî Müleyke'nin râvilerinden Eyyûb es-Sahtiyânî kanalıyla gelen varyantların râvileri incelenmiştir. Bu isnadların içerdikleri râvilerin cerh ve ta'dîl durumu şöyledir; İsnad şemasından da takib edileceği üzere kendisinden dört tarik gelen bir râvi konumunda bulunan Eyyûb es-Sahtiyânî'nin nakilleri Ahmed b. Hanbel, İbn Râhuye, Müslim'in eserlerinde yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel'de tahriç edilen rivayetin isnadı, güvenilir râvilerden oluşmaktadır. İbn Râhuye'nin eserinde tahriç edilen rivayetin isnadında Abdülvehhâb es-Sekâfî her ne kadar tevsik edilmiş olsada ömrünün sonunda ihtilata uğradığı için cerh edilmiştir. Ancak Zehebî bu ihtilatin ömrünün sonunda olduğu ve bu dönemde hadis rivayet etmediği için bunun rivayetlerine zarar vermediğini söylemektedir. Zehebî'nin bu değerlendirmesi üzerine isnadda başka cerh edilmiş râvi kalmamaktadır. Müslimin eserindeki rivayetin isnadı da, sika râvilerden oluşmaktadır. Ebû Nu'aym'da yer alan hadiste güvenilir râviler tarafından nakledilmiştir.

4) İsnad şemasından da takib edileceği üzere kendisinden on tarik gelen bir râvi konumunda bulunan İbn Cüreyc hakkında tedlis iddiaları bulunmaktadır. Ancak incelediğimiz rivayetler tedlis şüphesini ortadan kaldıracak, semaya delalet eden lafızlarla nakledildiği için İbn Cüreyc hakkındaki tedlis iddiaları bu rivayetlerde geçerli sayılmayacaktır. İbn Cüreyc'in rivayeti, Şafî, Abdürrezzâk, Ebû Nu'aym, Müslim, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî, Buhârî'nin eserinde yer almaktadır. Şafî'nin iki eserinde¹⁴⁹ aynı isnadla yer alan rivayette bazı münekkitle cerh edilmiş râvi olmasına nazaran İbn Cüreyc hadislerinde itkân sahibi olması nedeniyle ve aktarılan hadis itikadî bir konu olmaması açısından râvinin bu rivayetin araştırma için değerlendirmeye alınabileceği ortaya çıkmıştır. Abdürrezzâk, şîf olması nedeniyle bazı münekkitle cerh edilmiştir. Yalnız bu özelliğinin tevsikine hâlel getirmediği alimler tarafından açıkça beyan edilmektedir. Bu nedenle Abdürrezzâk sika râvilerden sayılmıştır. Ve Abdürrezzâk'tan gelen kendi eseri ve Ebû Nu'aym, Müslim, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî'nin eserinde bulunan beş rivayetin isnadları güvenilir râvilerden müteşekkildir. Ayrıca Buhârî'nin eserindeki rivayetin isnadı da sika râvilerden oluşmuştur. Beyhakî'nin rivayetindeki râvi Ebu'l-Hasen es-Sâîğ hakkında rical eserlerinde yeterli bilgiye ulaşılamamıştır. Böylelikle Beyhakî'de yer alan rivayetin isnadı zayıf sayılmıştır. Ancak metin tahville verilmiş iki isnada sahiptir. İkinci isnad ise güvenilir râvilerden oluşmaktadır.

¹⁴⁹ *Müsnedü's-Şafî, İhtilâfî'l-Hadis.*

5) İbn Ebî Müleyke'nin râvilerinden Nafi' b. Ömer kanalıyla gelen varyantların râvileri incelenmiştir. Bu isnadların içerdikleri râvilerin cerh ve ta'dîl durumu şöyledir; İsnad şemasından da takib edileceği üzere kendisinden iki tarık gelen bir râvi konumunda bulunan Nafi' b. Ömer'in nakilleri, İbn Râhuye ve İbn Hibbân'ın eserinde yer almaktadır. İki eserde güvenilir râvilerden gelmiş bu rivayetlerin isnadı sahih gözükmektedir.

Sonuç olarak Hz. Âişe'nin itirazı bağlamında, sahabilerin ortak nakillerinin bulunduğu bu rivayetlerden dört tanesi yukarıda belirtilen cerh edilmiş râvileri ihtiva etmelerinden dolayı araştırma için ihtiyatla metin analizine dahil edilecek, geriye kalan on dört rivayetin isnadında ve râvilerinde problem bulunmadığı için kayıtsız metin analizine alınabileceği ortaya çıkmıştır.

Sıradaki incelenecek rivayeteler ise Hz. Âişe'nin itirazı özelinde, ölü arkasından ağlanmasıyla ilgili sahabeden müşterek gelen nakillerin ardından Hz. Âişe'den gelen nakiller şeklinde kategorize edilmiş hadislerdir.

B) HZ. ÂİŞE'DEN GELEN RİVAYETİN YER ALDIĞI ESERLER ve İSNADLARIN BİRLEŞTİRİLMESİ

Ölü kendisine ağlanması dolayısıyla azab görür rivayetinin sadece Hz. Âişe'nin itirazını içeren ve doğrudan Hz. Âişe'den gelen rivayetleri ihtiva eden bu bölümümüzde, yirmi iki farklı müellife ait yirmi yedi eserde, eser sahipleri hariç olmak üzere hadis 121¹⁵⁰ râvi tarafından nakledilmiştir. Hadisin İsnadında Hz. Peygamber'den sonra gelen sahabi, isnad şemasında da görüldüğü üzere Hz. Âişe'dir. Tabî'n tabakasında ise isnad şemasında bulunan sırasıyla, İbn Ebî Müleyke (ö. 117/735), Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713), Amre bint Abdirrahman (ö. 106/724), Kasım b. Muhammed (ö. 107/725), Muhammed b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), İkrime (ö. 105/723), Cabir b. Zeyd (ö. 93/711-12) olmak üzere yedi tabiinden rivayet edilmektedir. Hz. Âişe'den gelen ve onun itirazı kısmını içeren bu rivayetlerin on tanesi Kütüb-i Sitte'de yer almaktadır. Kronolojik olarak rivayetlerin bulunduğu eserler sırasıyla şöyledir;

1. İbn Tahmân (ö. 163/780), *Meşyehetü İbn Tahmân*.
2. İmam Mâlik (ö. 179/795), Muvatta' (Şeybânî rivayeti)
3. İmam Mâlik, Muvatta' (Zührî rivayeti)
4. İmam Mâlik, Muvatta' (Yahyâ rivayeti)

¹⁵⁰ Farklı rivayetlerde tekrar eden râviler ve eser sahipleri hariçtir.

5. Rebi' b. Habîb (ö.180/796), *el-Câmi'us's-sahîh müsnedü'l-imâm Rebi'b. Habîb.*
6. İmam Şafîi (ö.204/820), *Muhtelifu'l-Hadîs.*
7. İmam Şafîi, *Müsnedü's-Şafîi.*
8. Tayâlisî (204/820), *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî.*
9. Abdürrezzâk (ö.211/826), *el-Musannef.*
10. Humeydî (ö. 219/834), *Müsned el-Humeydî.*
11. İbn Ebî Şeybe (ö.235/849), *el-Musannef.*
12. Ahmed b. Hanbel (ö.235/855), *Müsned.*
13. İshâk b. Rahûye(ö.238/852), *Müsned İshâk b. Rahûye.*
14. İbn Şazân (ö.246/860), *Eczâi Ebî Ali b. Şazân.*
15. Buhârî (ö.261/870), *el-Câmi'us-sahîh.*
16. Müslim (ö.261/874), *Sahîhu Müslim.*
17. Tirmizî (ö.279/892), *Sünenü't-Tirmizî.*
18. Nesâî (ö. 303/915), *es-Sünenü'l-Kübrâ.*
19. Ebû Ya'lâ (ö. 307/919), *Müsnedü Ebî Ya'lâ*
20. Tahâvî (ö. 321/933), *Şerhu Meâni'l-Âsâr.*
21. İbn Ziyâd Nesâbûrî (ö. 324/936), *ez-Ziyâdât alâ Kitâbi'l-Müzenî,*
22. İbn Hibbân (ö. 354/967), *Sahîhu İbn Hibbân.*
23. Ahmed bi Muhammed b. Yahyâ b. Bilâl en-Nîsâbûrî (ö.418/1027), *Ehâdisi Ebî Hammâd en-Nîsâbûrî.*
24. Ebî Nuaym (ö.430/1039), *Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahîhi Müslim li Ebî Nuaym.*
25. Hâkim (ö. 405/1014), *Ma'rifeti Ulumi'l-Hadîs li Hâkim.*
26. Beyhakî (ö. 458/1065), *es-Sünenü'l-Kübrâ.*
27. Beyhakî, *İsbatu Azabu'l-Kabr ve Sualü'l-Melekeyn.*

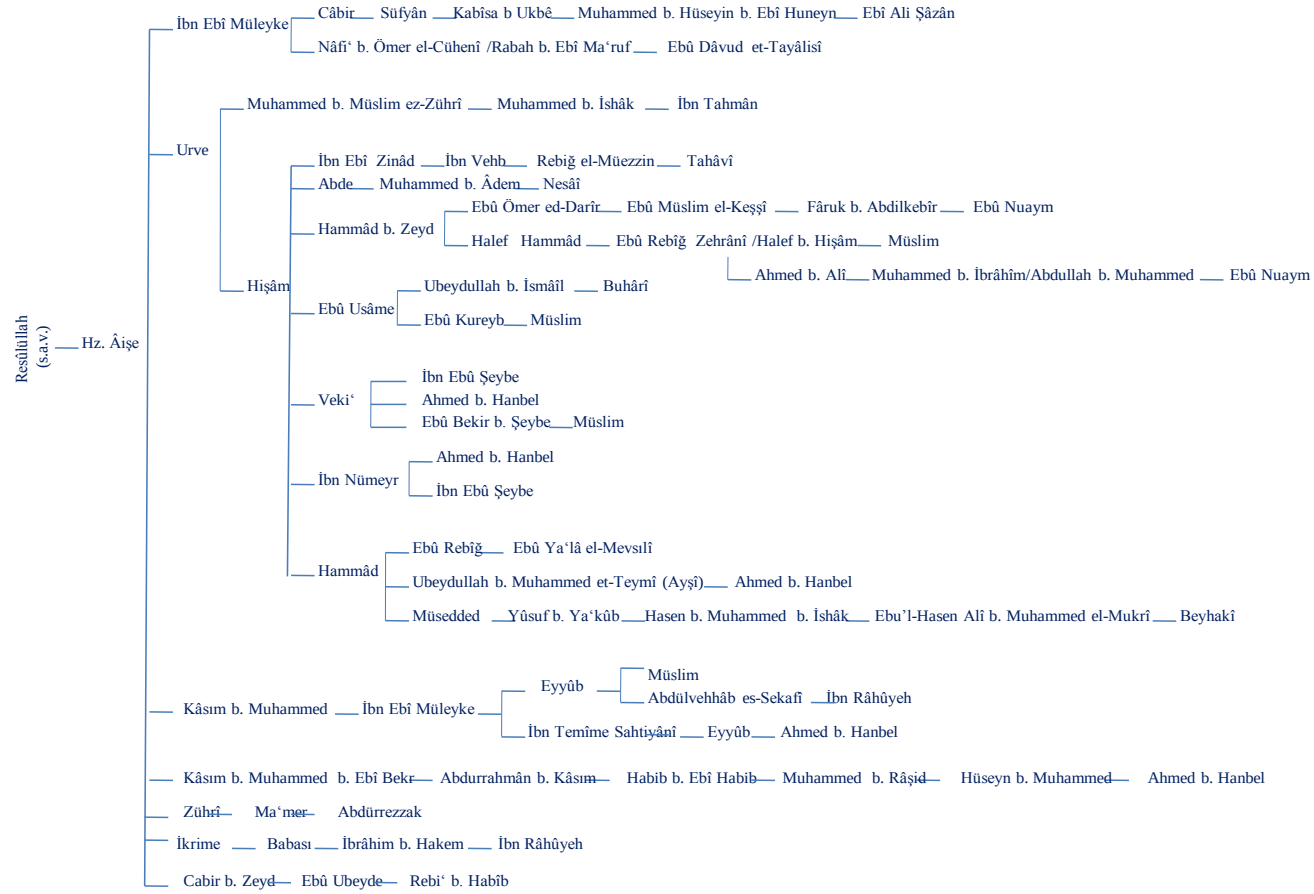
Hz. Âişe'nin itirazı özelinde ölünün ardından ehlinin ağlaması dolayısıyla azab göreceği rivayetini muhtasar bir şekilde veren hadislerde Hz. Peygamber'den sonra yer alan sahâbi Hz. Âişe'dir. Araştırmanın sıradaki kısmında hadisi Hz. Âişe'den nakleden yedi tabîi ve onlardan tahdis eden diğer tabaka ravilerin tercemeleri cerh ve ta'dil

literatüründen araştırılarak, rivayetlerinin kabul edilebilmesi için adalet ve zabt vasıflarını¹⁵¹ haiz olup olmadıkları incelenecektir.

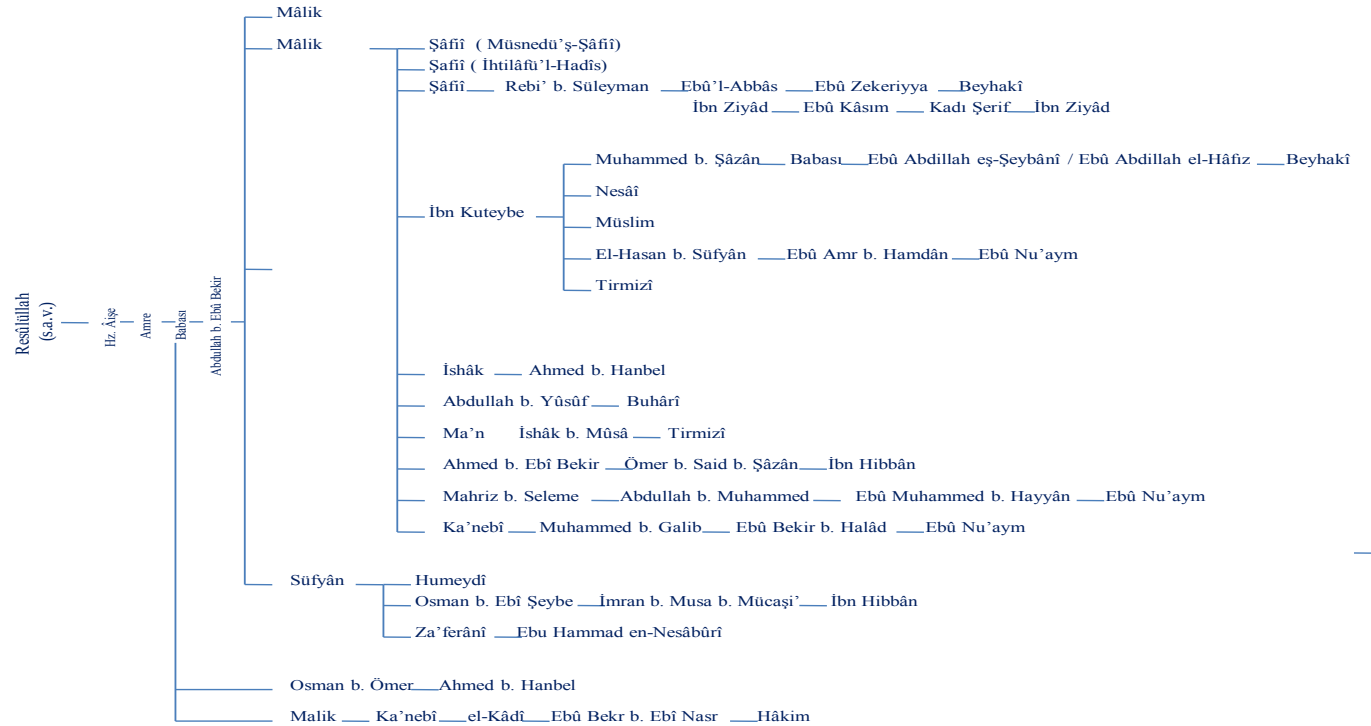
Aşağıdaki tabloda, Hz. Âişe'den gelen rivayet şeklinde kategorize edilen isnadların bir şema üzerinde birleştirmesi yapılmıştır. Araştırmayı kolaylaştıracak bu şemada, hadisi HZ. Âişe'den tahdis eden Câbir b. Zeyd, Urve b. Zübeyr, Amre bint Abdirrahman, İkrime, Kasım b. Muhammed, İbn Şihâb ez-Zührî, İbn Ebî Mûleyke olmak üzere yedi tabiîn râvi bulunmaktadır. Ve bu isnad incelemesi HZ. Âişe'nin râviler başlığı altında yapılacaktır.

¹⁵¹ Zabıt: Râvi, hıfzından rivayet ediyorsa naklettiklerini ezberlemiş olması, kitabından rivayet ediyorsa kitabını her türlü değişiklikten koruması, mânen rivayet ediyorsa lafızların mânaya delâletini iyi bilmesi ve dikkatli olması ve fuhşu'l-galat, fartu'l-gafle, vehim, muhalefetü's-sikât, sûu'l-hıfz gibi kusurlardan âri olmasıdır. Adalet: kizbü'r-râvi, ittihâmü'r-râvî bi'l-kizb, Fızkü'r-râvi, bid'atü'r-râvi gibi vasıflardan âri olmasıdır. (bk. Ahmet Yücel, Hadis Usûlü, İfav, İstanbul, 8. Baskı, 101-108 s.

Şekil 2: İsnad Şeması 2

Şekil 3: İsnad Şeması 3

b. Hz.Âişe'nin Râvileri

Bu kısımda, Hz. Âişe'nin itirazını muhtasar bir şekilde içeren rivayetlerin isnadları incelenecektir. Bu değerlendirme esnasında kategorik kolaylık sağlaması için hadisi Hz. Âişe'den nakleden tabiîn başlıklar şeklinde zikredilecek, devamında eserlere göre isnadlar verilecektir. Bu hadis tabiîn tabakasında Cabir b. Zeyd (ö. 93/711-12) İbn Ebi Müleyke (ö. 117/735), Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713), Amre bint Abdirrahman (ö. 106/724), Kasım b. Muhammed (ö. 107/725), Muhammed b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), İkrime (ö. 105/723), olmak üzere yedi tabiîn tarafından rivayet edilmektedir. Vefat tarihlerine göre sıralandırılan tabiîlerden ayrılan rivayetlerin râvi incelemelerine Câbir b. Zeyd ile başlanacaktır.

b.1. Cabir b. Zeyd'den Gelen Tarikler

Bu kısımda hadisi Hz. Âişe'den rivayet eden yedi tabiînden biri olan Cabir b. Zeyd'in rivayetleri incelenecektir. Ancak böyle bir rivayet sadece Reb'i b. Habib'in *Müsned*'inde geçmektedir. Müellif, *Cami'u's-Sahîh* ismiyle tanınan bu müsnedinde hadisi, Hz. Peygamber→Hz. Âişe→Cabir b. Zeyd→Ebû Ubeyde→Rebi' b. Habib isnadıyla tahric etmektedir.¹⁵²

İsnadda zikri geçen, aynı zamanda tabiîn tabakasındaki ilim deryası **Cabir b. Zeyd** çok sayıda sahâbi ile bir araya gelmiş ve onlardan rivayette bulunmuştur. Basralı olup İbn Abbâs'ın ashâbındandır. İbn Abbâs onun ilmini övecek pek çok beyanât vermiştir. Bunlardan biri de Allah'ın kitabı hususunda ilminin vüs'atinden dolayı Basra ehline Cabir b. Zeyd'in yanında ikâmet etmeyi tavsiye etmiştir. Bir başka zaman da “aranızda Cabir b. Zeyd var iken bana bir şey mi soruyorsunuz” diyerek, onun ilmine işaret etmiştir. Amr b. Dînâr, fetva için ondan daha bilgili bir kimse görmediğini belirterek fakîh yönüne, Hicrî 93 senesinde vefat ettiği zaman defin işlemleri gerçekleşirken Katâde'nin “yeryüzünün ilmi defnedildi” şeklinde söylemesi ilmi birikimine, Eyyüb ise “Cabir'i gördüm çok zekiydi çok zekiydi” şeklinde tekrar te'kidıyla fetânetine işaret etmiştir.¹⁵³ İbn Ma'în, İclî, Ebû Zur'a;

¹⁵² Rebi' b. Habib, *Müsned*, hadis no:483

¹⁵³ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1:57-58; Zirkîlî, *A'lâm*, 2:104;

sika lafzıyla ta'dil etmektedir.¹⁵⁴ İbnü'l-Arâbî, Basrâ camiinde halkasının bulunduğunu Hasan-i Basrî'den önce fetvâ verdiğini belirtmektedir.¹⁵⁵ Hâricî gruplar arasında en ılımlısı ve günümüze de ulaşmış olan İbâdiyye¹⁵⁶ mezhebinin fikir babası sayılan Câbir b. Zeyd'in dirayetiyle, Emevî halifelere karşı mutedil bir tavır sergilediği söylenmekle beraber bazı kaynaklarda yer verilen bir rivayete göre ise de İbâzilerle bir alakasının bulunmadığı bundan da Allah'a sığındığı aktarılmaktadır.¹⁵⁷ İbâzî olduğu iddia edilmesine nazaran güvenilir râvi kimliği rical literatüründe ön plana çıkmaktadır.

Zikri geçen bir diğer râvi ise, **Ebû Ubeyde**, künyesine sahip râvinin asıl adı, Müslim b. Ebî Kerime'dir. Ayrıca kaynaklarda ricâl âlimleri meçhul bir râvi olduğunu beyan etmektedirler. Bunlardan İbn Hacer el-Askalânî, Hz. Ali'den mürsel olarak rivayette bulunduğunu İbn Hibbân, *Sikât* isimli eserinde zikrederken, şiaya mensubiyetinden dolayı ona güvenmediğini, bildirmekte aynı zamanda meçhul olduğunu söylemektedir.¹⁵⁸ İbâzî alimlerden olan fakih Ebû Ubeyde, bu mezhebi Câbir b. Zeyd'den aldığı, ardından bu mezhebi sistemleştirdiği ve yönetimin de aktif rol aldığı bildirilmektedir. Onun ölümünden sonra yerini Rebi' b. Habîb el-Basrî almıştır.¹⁵⁹ Şii görüşlerinde aşırılığın dolayısı bir takım tenkitler alan râvi bu özelliğinden dolayı mecruh sayılmıştır.

b.2. Urve b. ez-Zübeyr'den Gelen Tarikler

Hadis muhtelif eserlerde Hz. Aişe→Urve b. Zübeyr'den sonra bir Hişâm kanalıyla bir de Muhammed b. Müslim ez-Zührî kanalıyla gelmektedir. Öncelikle Zührî'nin Urve'den olan rivayeti incelenecektir.

İbn Tahman'ın, *Meşyehetü İbn Tahmân* isimli eserinde rivayet, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Urve→Muhammed b. Müslim ez-Zührî→Muhammed b. İshâk isnadıyla zikredilmektedir.¹⁶⁰ İsnadda öncelikle incelenecek olan **Urve b. ez-Zübeyr**'in, annesi Esma bint Ebî Bekr es-Sıddîk, babası Zübeyr b. Avvâm ve Hz. Âişe teyzesidir. Cemel hadisesinin yaşandığı gün yaşı küçük olduğundan dolayı geri döndürüldüklerini

¹⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4:434.

¹⁵⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2:1199; Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 4:481-483.

¹⁵⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fırlı, "İbâdiyye", DİA, 19:256-261.

¹⁵⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4:434-437.

¹⁵⁸ Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, Beyrût: Müessesetü'l-a'lemî, 1971/1390, 8:55; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, (Ali Mihammed el-Becâvî), Beyrût:Dâru'l-Ma'rife, 1963/1382, 4:106.

¹⁵⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Dr. Avd Halîfât, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye*, Kahire:Dârü'l-Hidâye, 1. Baskı, 1423/2002, s. 64-115.

¹⁶⁰ İbn Tahman, *Meşyehetü İbn Tahmân*, hadis no:197.

nakletmektedir.¹⁶¹ Gününü ve gecesini Kur'ân okuyarak ve tedebbür ederek geçirdiği nakledilmektedir.¹⁶² Ömer b. Abdülaziz, ondan daha bilgisini tanımadığını, Zührî ise, Urve'nin bir umman olduğunu, bir kovanın onu bulandıramayacağını,¹⁶³ Zehebî, imam, Medine'nin âlimi, fukahâ-i seb'a 'dan olduğunu açıklayıp, Hz. Osman'ın muhasarası esnasındaki olayı şöyle nakletmektedir: Hz. Osman'ın evine girmek isteyenlerden bir isyancıyı Urve b. Zübeyr'in kardeşi öldürmüştür. Vakiâyı uzaktan izleyen Zübeyr onun kardeşi olduğunu yanındakine söylediğinde onu da hapsetmişler sonra bırakmışlardır. İnsanlara hadis yazdırdığı bilinen râvi bir rivayete göre Harre savaşında bir rivayete göre Allah'ın kitabının yanında başka bir kitap bulundurmamak için kendi te'liflerini yakmış sonra da keşke onlar için ehlimi ve malımı feda etseydim diyerek pişman olmuştur.¹⁶⁴ Kendini ilmî faaliyetlere adayan Urve siyasi çekişmelerden uzak durmuş, Medine'nin önde gelen fakihlerinden ve bütün muhaddislerce sika kabul edilen bir râvi olmuştur. 93 yaşında vefat ettiği rivayet edilen Urve'nin¹⁶⁵ fıkıh ve hadis ilmî bakımından önemi bütün alimler tarafından ittifakla kabul edilmiştir. Bu nedenle sika kabul edilmiştir.

Hadisi Urve b. ez-Zübeyr'den nakleden ravi **İbn Şihab ez-Zührî**, 51 senesinde Medine' de doğup, Hicrî 124 senesinde Vadilkurâ yakınlarında vefat etmiştir.¹⁶⁶ Tabakat kitaplarında Zührî'nin hocaları arasında Urve b. Zübeyr bulunmaktadır. Cerh ve ta'dil alimlerinin İbn Şihab hakkında söyledikleri incelendiğinde; er-Râzî onun müsned hadislerinden daha kaliteli isnad edilen hadis bulunmadığını, Ebu Bekir b. Mencuveh ise sahabeden on kişi gördüğünü ve zamanının en iyi hafızasına sahip olduğunu ve haberlerin metinlerinde en iyi olduğunu bildirmiştir. Hadis rivayetinde yazılı metinlerden faydalandığına dair bilgiler de mevcut olmasına nazaran sonrasında bunları imha ettiği de bildirilmektedir. Sa'id b. Müseyyeb'in yanında sekiz sene bulunduğu kendisinden nakledilmiştir. Salih b. Keysân, İbn Şihâb ile beraber Hz. Peygamberden gelen rivayetleri kayda geçirdiklerini, İbn Şihâb'ın merfu haberler yanında mevkuf haberleri de yazıya geçirdiğini ve onun kazandığını kendisinin kaybettiğini ifade etmiştir. Zührî'den, tahdis ederken, hiçbir hadis için hazırlanmadığı ve bir hadis haricinde hiçbir hadisten şüphe etmediği, onu da arkadaşına sorduğunda ezberlediği gibi olduğu rivayet edilmiştir. Amr b.

¹⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakatü'l-Kübrâ*, 5:136.

¹⁶² Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. mu'az b. Ma'bed Ebû Hâtım, *Meşahirü Ulemâi'l-Emsâr ve A'lâm Fukehâi'l-Aktâr*, Dâru'l-Vefâ, 1411/1991, 1:105.

¹⁶³ Ebû İshâk İbrahim b. Ali eş-Şirâzî, *Tabakatü'l-Fukahâ*, (mhk. İhsân Abbâs), Beyrût: Daru'r-Râid el-Arâbî, 1970, 1. Baskı, 1:59.

¹⁶⁴ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 4:421-430.

¹⁶⁵ Zirkilî, *A'lâm*, 4:226.

¹⁶⁶ Halit Özkan, "Zührî", *DİA*, 44: 544-549.

Dînâr, Zührî’de yazılı hadis görmediği ve dinar ve dirhem’in onun için kıymetsiz olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁷ Tabakât literatüründe Zührî’nin ilmi kişiliği, hadis ilmindeki vü’sati, kişiliğinin tehzihi üzerine pek çok bilgi mevcuttur. Burada bunlardan ön plana çıkanları serd edip tedlis¹⁶⁸ ve irsâl ettiği hadisler üzerine aşağıda verilen bilgiler ışığında değerlendirme yapılacaktır.

Hadislerde yapılan tedlis işlemi, yapan kişinin amacına, yaptığı konuma göre farklılık arz etmektedir Nitekim bu konuda İbn Hacer el-Askalânî (ö.852) *Tabakatü’l-Müdeillisîn* isimli eserini ele almış ve bu eserinde kendi hocalarının hocası Selahaddin el-Alâî’nin (ö. 761) *Camîu’t-Tahsîl* te’lifinden istifade etmiştir. İbn Hacer tedlis yapanları, Tedlis yapmamakla tanınan veya çok nadir tedlis yapanlar birinci mertebe, imamların tedlis yaptıklarına ihtimal verdikleri kimseler ve az tedlis yapanlar, ayrıca hadiste imam olmaları sebebiyle sahih kaynaklarda rivayetlerine yer verilen kimseler ikinci mertebeyi oluşturur. Üçüncü mertebeyi ise tedlisi fazlaca yapanlar oluşturur. Hadis imamları bunların rivayetlerini ancak semâîni açıkladıkları takdirde delil olarak kullanır. Bunların içerisinde hadisleri tamamen reddedilenler de kabul edilenlerde bulunmaktadır. Dördüncü mertebe; bu grubu zayıf ve meçhul raviler hakkında tedlisi çokça yapanlar oluşturur. Bunların sadece sema yoluyla rivayet ettiklerini belirttikleri hariç, rivayetlerinin delil olarak kullanılmaması hususunda ittifak vardır. Beşinci mertebede tedlis dışında bir sebepten dolayı cerh edilerek zayıf duruma düşen raviler bulunmaktadır.¹⁶⁹

Alâî ise eserinde, ismi tedlisle anılan ravilerin hepsinin aynı şekilde değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmiş, kendi taksimiyle beş mertebede değerlendirmiştir. Çok nadir tedlis yaptıkları için müdeillis raviler arasında sayılmaması gerekenler birinci mertebeyi, semâa delalet eden lafızlar kullanmamalarına rağmen hadisleri, ya imam olmaları ve sadece sikadan rivayet etmeleri ya da az tedlis yapmaları dolayısıyla, sahih rivayetleri toplayan imamlar tarafından kabul edilen râviler ikinci mertebede kabul edilmektedir. Üçüncü mertebede ise semâa delalet eden lafızlarla rivayet ettiği hadisleri kabul edilen râviler bulunmaktadır. Dördüncü mertebe çok tedlis yapması, zayıf ve meçhul râvilerden çokça rivayette bulunması dolayısıyla, açık bir şekilde semâyâ delalet eden lafızlar kullanmadıkça rivayetleri hüccet sayılmayan râvilerden Tedlisden

¹⁶⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 26. Cilt, 419-443.

¹⁶⁸ Suyûtî (ö.911), *Esmâü’l-Müdeillisîn* adlı eserinde tedlis yaptığının bilindiğini ifade etmektedir. (Bkz. Suyûtî, *Esmâü’l-Müdeillisîn*, 1. Cilt, 84.)

¹⁶⁹ Ömer Mehmet Ulusoy, “Hadis Rivayetinde Tedlis Uygulaması ve İbn Hacer’in “*Tabakatü’l-Müdeillisîn*” Adlı Eseri”, (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2008), 36.

gayrı aslen zayıf ravi olmaları nedeniyle hadisleri reddedilen râviler beşinci tabakada bulunmaktadır.¹⁷⁰

Nitekim değerlendirmesi yapılan Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Şihab ez-Zührî el-Kakîh el-Medenî üçüncü mertebede yer almaktadır. Şafîî, Darekutnî ve birden fazla kişi onu tedlisle vasıflandırmıştır.¹⁷¹ Alâî tarafında İbn Şihab ez-Zührî, hadisi rivayet ettikleri sigaların nev'ine bakılmaksızın kabul edilen müdellis râvilerden müteşekkil ikinci mertebede addedilirken İbn Hacer tarafından ise eda lafızları araştırılması gereken üçüncü mertebeye müdellis raviler grubunda yer almıştır. Bu ihtilafta göz önünde bulundurularak İbn Şihab ez-Zührî'nin rivayetleri değerlendirilirken kullanılan eda lafızları dikkate alınacaktır.

Tedlis yapan bir râvi hakkında yapılacak değerlendirmede müspet veya menfî bir sonuca varabilmek için râvileri tedlis yapmaya sevkeden amillerin araştırılması da gerekmektedir. Zira bu faktörler göz önünde bulundurularak yapılacak cerh ve ta'dil işleminde daha isabetli bir sonuca ulaşılabilecektir.¹⁷² Öyle ki Zührî'nin İbn Tahman rivayetindeki eda lafızları, 'an' şeklindedir. Bu eda lafzı tedlise ihtimal verse bile hocası Urve ile mülakatı dolayısıyla tedlis şüphesi ortadan kalkmaktadır.

Siyer ve megâzi türünde eserleri bulunan, muhaddis alim **Muhammed b. İshâk**, Medine'de Hicrî 80 yılında doğmuş ve Enes b. Mâlik ve Saîd b. Müseyyeb'i görmüş ve ilmi tedvîn eden ilk kişi olmuştur. Tevsiki hususunda alimler arasında farklı görüşler vardır. İbn Kevsân; allâme, hâfız, ahbârî, Yahyâ b. Maîn; sika, hasenü'l-hadis lafızlarıyla ta'dil etmişlerdir. Zührî, Medine'de İbn İshâk bulunduğu müddetçe ilim mevcuttur, başka bir rivayette ise onun insanların en bilgilisi olduğunu söyleyerek ilmî birikimine işaret etmiştir. İbn İshak'ın Medine'den ayrılıp İskenderiye ve Irak'a gitmesiyle ilgili farklı görüşler söylenmektedir. Bunlardan bazıları, Kaderî inancına sahip olduğundan dolayı vali tarafından kırbaç cezasına çarptırıldığı iddiaları veya şiiliğe temeyyülünden dolayı Mısır'a gitmek zorunda kalmasıdır. Onun aleyhine konuşanlar arasında, eşinden rivayette bulunmasını kabul etmeyip onu yalancılıkla suçlayan Hişam b. Urve ve deccallardan bir deccal olduğunu söyleyen Malik b. Enes vardır. Malik b. Enes'in İbn İshak'a olan eleştirisi ise hadis rivayet etme hususunda olmadığı şeklinde açıklanmaktadır. Hadis münekkitlerince İbn İshak'a yöneltilen en şiddetli cerh, hadisi aldığı râviyi ya da hocayı

¹⁷⁰ Alâî, Salahaddin Ebû Sa'id Halîl Keykeledî b. Abdullah ed-Dimeşkî (ö.761), *Câmi'u't-Tahsîl fî Ahkâm el-Merâsîl*, I, (mhk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Beyrût; Âlemi'l-Kütüb, 1986/1407, 2. Baskı, 113.

¹⁷¹ Ulusoy, A.g.e., 47.

¹⁷² Ali Toksarı, "Müdelles Hadis ve Sahabeye Tedlis İsnâdı", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1988, sayı: 5, s. 224.

atlayıp ilk râvinin adıyla tahdis etmesinden dolayı tedlis yaptığı tenkididir.¹⁷³ Yalnız bu tarih rivayeti ve hadis rivayeti arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Nitekim tarih yazıcılığında olayları birbirine bağlayarak anlatmak esas olmasına binaen isnadlarda ta'lik yaptığı vakîdir.¹⁷⁴ Muhammed b. İshâk hakkında rical eserlerinde tevsikine işaret edildiği gibi cerh eden alimlerde bulunmaktadır. Yalnız bu rivayette İbn İshak mülakatı ve talebeliği vâki hocası Zührî'den -her ne kadar 'an' lafzıyla da rivayet etmiş olsa da nakletmektedir. Bu nedenle nakletmiş olduğu hadis, rivayetinde teferrüd etmediği göz önünde bulundurularak, metin tenkidinde değerlendirilmeye alınacaktır.

Rivayetlerine Kütüb-i Sitte'de yer verilmiş olan **İbrahim b. Tahmân**, Herat şehrinde doğmuştur. İlim talebi için rihle yapan müellif hakkında İbn Mübarek, Ahmed b. Hanbel; sika, İclî, Yahya b. Maîn; la be'se bihi, Ebû Hatim; kimi zaman sika kimi zaman sadûk, hasenü'l-hadis, olarak değerlendirmiştir. İshak b. Rahuye; hadislerinin sahih olduğunu, semainin çok olduğunu, ve Horasan'da ondan çok hadis tahammül eden âlim olmadığını ve sika olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁵ Dârimî; hadiste sika ve imamların onun hadisine rağbet ettiklerini ve tevsik ettiklerini bildirmiştir. İbn Tahmân, hacca giderken Nisabûr'a uğramış ve buradaki insanların Cehmiyye'ye ait görüşlere itimad ettiğini görünce, insanları bu fikirden ırcâya¹⁷⁶ döndürmenin haccetmekten daha evla olacağı düşüncesiyle orada ikamet etmeye başlamıştır.¹⁷⁷ Onun hakkında cerh edici görüş beyân eden tek kişi, Muhammed b. Abdullah b. Ammâr el-Mevsilî; "muzdarip hadis rivayet etmiştir" diyerek onu zayıf saymıştır. Zehebî ise hiçbir açıklama yapmadan yapılan bu cerhe itiraz etmiştir.¹⁷⁸ Hicrî 158 yılında vefat eden müellifin günümüze kadar ulaşan tek eseri içerisinde rivayeti incelenen *Meşyehetü İbn Tahmân*'dır. İbn Tahman'ın eserindeki bu rivayet araştırma amacıyla değerlendirilmeye alınacaktır.

İbn Ebû Şeybe, *Musannef* isimli eserinde rivayeti, Hz. Peygamber→ Hz. Aişe→Urve→Hişâm b. Urve→Veki'→İbn Ebû Şeybe¹⁷⁹ tarikiyle tahric etmiştir. Öncelikle incelenecek olan râvi, babasından ve eşinden çokça rivayet eden **Hişâm b.**

¹⁷³ Zehebî, *Siyerü Alâmu'n-Nübelâ*, 7:33-55;

¹⁷⁴ Mustafa Fayda, "İbn İshak", *DİA*, 1999, 20:93-96.

¹⁷⁵ Zehebî, *Siyerü Alâmu'n-Nübelâ*, 7:65.

¹⁷⁶ "Onun benimsediği ırcâ anlayışının, imanı yeterli sayıp ameli önemsemeyen Mürcie fırkasının görüşüyle bir ilgisi bulunmadığı, büyük günah işleyenleri kâfir sayan Hâriciler'in aksine Allah Teâlâ'nın günahkârları bağışlayabileceği ümidini taşıdığı ifade edilmekte ve bu görüşün İslâm âlimlerince yadırganmadığı bilinmektedir. Diğer taraftan onun bu görüşün propagandasını yapmadığı gibi sonraları bu fikrinden vazgeçtiği de belirtilmektedir."bkz. M. Yaşar Kandemir, "İbrahim b. Tahmân", *DİA*, 2000, 21:353.

¹⁷⁷ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2:113.

¹⁷⁸ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 1:38

¹⁷⁹ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, hadis no:12242

Urve'dir. Dârekutnî; sika,¹⁸⁰ Vehb b. Keysân; sika, sebt, kesirü'l-hadis, hüccet,¹⁸¹ Zehebî; imam, sika, şeyhu'l-islâm, Yahyâ b. Ma'in; sika, İbn Sa'd; sika, sebt, huccet, Ebû Hatim er-Râzi; sika, imam olduğunu açıklamıştır. Ya'kûb b. Şeybe ise sebt olmasının yanısıra, Irak'a gidip geldikten sonra hadis rivayetinde gevşek davrandığını belirtmiştir. Bu nedenle bazı alimler Kûfeli ravilerin ondan rivayet ettiklerine ihtiyatlı yaklaşmaktadır. Zehebî yaşından ötürü hafızasının azalmasına binaen ihtilata uğradığı iddialarını, ihtilât derecesinde değil, aslen zararlı olmayan hafıza değişikliği şeklinde açıklamıştır.¹⁸² Alâ ise ihtilât iddialarına delilsiz olduklarından dolayı itiraz etmiş, Hişam b. Urve'yi mutlak huccet saymıştır.¹⁸³ Ali b. Medinî ise kimi zaman duymadığı hadisleri babasından veya Hz. Âişe'den rivayet ederek tedlis yaptığını bildirmektedir.¹⁸⁴ Hicrî 145 senesinde Bağdâd'da vefat etmiştir. İbn Ömer Merve tepesindeyken onu görmüş yanına çağırarak, tepeye tırmandığında, o vakit on yaşlarında olan Hişam'ın başını okşamış ve ona dua etmiştir.¹⁸⁵ Halife Mansur'un yanına birkaç defa gittiği kaynaklarda yer almaktadır.¹⁸⁶ Genel itibariyle sika sayılan râvinin, cerh edildiği hususlar itiraz almış olmasına binaen, hadisleri değerlendirmeye alınacaktır.

Hadisi Hişam b. Urve'den nakleden **Veki' b. Cerrâh**'ın babası Kûfe'de beytûlmâl den sorumlu kişiydi ve kendisine annesinden büyük bir miktar miras kalmıştır. Hadise karşı merakı küçük yaşlarda başlayan İbn Cerrâh, pek çok şeyhten hadis tahammül etmiş ve birçok şehre ilim yolculukları yapmıştır. Süfyân es-Sevrî vefât ettikten sonra onun yerini doldurmuştur. Güçlü hafızasıyla övülen Veki' rical alimleri tarafından pekçok niteliklerle anılmıştır. İbn Sa'd; sika, me'mûn, âlim refî', kesirü'l-hadîs, huccet,¹⁸⁷ Yahyâ b. Ma'in; zamanının Evzâi'si, Ahmed b. Hanbel; ilmi ve hafızası ondan geniş kimse görmedim, Zehebî; imam, hafız, Irâk muhaddisi şeklinde diyerek onun hakkındaki görüşlerini beyân etmişlerdir. Kendisine kadılık teklif edildiğinde siyasi otoriteye karşı mesafeli tutum sergileyip bundan uzak durmuş ve dindar kişiliği ve ilmi birikimiyle on

¹⁸⁰ Heyet, *Mevsu'a*, 2:691.

¹⁸¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7:233.

¹⁸² Zehebî, *Siyerü'l-Âlâmü'n-Nübelâ*, 6:35-.

¹⁸³ Salahaddin Ebû Saîd Halil b. Keykeledî b. Abdillâh ed-Dimeşkî el-Alâî, *el-Muteliîn*, (mhk. Dr. Rıf'at Fevzî Abdülmuttalib, Ali Abdülbâsit Mezîd), Kâhire: Mektebe el-Hâncî, 1417/1996, 1. Baskı, 1:126

¹⁸⁴ Ahmet b. Abdürrahîm b. Hüseyin el-Kürdî İbn Irâkî, *el-Müdelîsîn*, (mhk. Dr. Rıf'at fevzî Abdülmuttalib, Dr. Hüseyin Hammâd), Daru'l-Vefâ, 1415/1995, 1:96; Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddîn es-Suyûtî, *Esmâü'l-Müdelîsîn*, (Mahmud Muhammed Mahmud Hasan Nassâr), Beyrût: Daru'l-Celîl, 1:100.

¹⁸⁵ Buharî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire, *et-Târihü'l-Kebîr*, I-VIII, (nşr. Muhammed Abdülma'id Hân), Haydarâbad: Dairetü'l-Maarif el-Osmaniyye, 8:194.

¹⁸⁶ Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, 16:56.

¹⁸⁷ İbn Sa'd, *Tabakatü'l-Kübrâ*, 6:365.

plana çıkmıştır. Faziletleri hakkında çok sayıda menkıbeleri bulunan râvi 196 senesinde vefat etmiştir.¹⁸⁸ Râvinin, tevsiki hususunda görüş birliğine varılmıştır.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned* isimli eserinde hadisi, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Urve→Hişâm b. Urve→Veki'→Ahmed b. Hanbel isnadıyla serdetmiştir. Nitekim bu rivayet yukarıda değerlendirmiş olduğumuz İbn Ebî Şeybe'nin hadisiyle aynı isnada sahibtir. Bundan dolayı aynı değerlendirmeye tabiidir.

Ahmed b. Hanbel'in eserinde tahrîç ettiği bir diğer rivayet ise, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Urve→Hişâm b. Urve→Hammâd→Aşî→Ahmed b. Hanbel isnadına sahiptir. Değerlendirmeye alınmamış râvilerden **Hammâd b. Seleme**, kumaş ticaretiyle meşgul olmuş, birçok kere evlenmesine nazaran -kimi görüşe göre "abdâl" olduğu için- çocuğu bulunmamaktadır. İlmî birikimini oluştururken pekçok tabîinden de istifade eden İbn Seleme, Hammâdeyn olarak Hammâd b. Zeyd ile mukayese etmişlerdir. İbn Zeyd'i hadiste daha sağlam İbn Seleme'yi ise daha dindar bulmuşlardır. Veyahut aralarındaki farkı dinarla dirheme benzeterek yorumlamışlardır. Ahmed b. Hanbel ve Ali b. Medinî; Humeyd et-Tâvil ve Sabit hadislerinde en güvenilir kişi olduğunu, Yahyâ b. Ma'in; sika ömrünün başında da sonunda da istikrarını koruduğunu belirtmiştir. İbn Hibbân ise, fazilet, din, ilim, yazma, toplama sünnetteki istikrarı ve bid'atçı fırkalara karşı direnişi bakımından akranları arasında benzerinin olmadığını bildirmektedir. Dindar kişiliğinin yanında, dildeki fesahati övülmektedir. Gününü hadis rivayet etme, namaz kılma, Kur'an okuma, kumaş dokuma gibi meşguliyetlere taksim eden râvi 167 senesinde yine mescitte namaz kılarken vefat etmiştir.¹⁸⁹ Buhârî, Hammâd'ın yalnız bir rivayetini kullanırken, Müslim ise Sâbit b. Eslem' den gelen rivayetlerini almış bunlar dışında on iki rivayetini istişhad için rivayet etmiştir. Nitekim diğer râvilere tearuz ettiğinde ise hadislerine ihtiyatlı yaklaşmak gerektiğini söylemiştir. Zehebî de Hammâd'ın hadis rivayet ederken eser kullanmayıp, hafızasına güvenmesinden dolayı hata yapabileceğini söylemiş, ancak bundan dolayı suçlanamayacağını belirtmiştir.¹⁹⁰ Verilen bilgiler üzerine hata yapma ihtimali vaki olan râvinin rivayeti değerlendirmeye alınacak, karşılaşılabilecek herhangi bir vehme karşı müteyakkız olunacaktır.

Değerlendirilecek olan bir diğer râvi ise, el-Aşî olarak tanınan **Ubeydullah b. Muhammed et-Teymî**'dir. Dili ve neseb ilmini gayet iyi bilen râvi İbrâhim el-Harbî'ye

¹⁸⁸ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. el-Münzir et-Temimî er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrût: Daru İhyâ et-Türâs el-Arabî 1271/1952, 1. Baskı, 1.219; Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 9:140.

¹⁸⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ er-Ricâl*, 7:253-270.

¹⁹⁰ Tayyar Altıkulaç, "Hammâd b. Seleme", *DİA*, 1997, 15:488-489.

göre, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Rahuye'den daha üstün sayılırdı.¹⁹¹ Eserlerde cömertliğine dair birçok menkıbe anlatılan İbn Âişe, Zehebî tarafından, imam, allame, sika gibi vasıflarla nitelendirilmiştir. Ebû Hâtim; hadiste sadûk, Ebû Dâvud; çokça hadis talep eden, Arap diline vakıf, eyyâmü'l-Arab'ı iyi bilen bir kişi olduğunu ancak çıktığı bir yolculukta kaybolduğunu ve sadûk nitelendirmesinde bulunmuştur. Zekerıyyâ es-Sâcî ise ona kaderî mezhebine intisab ettiğine dair iftira atıldığını hakikatte bundan beri olduğunu belirtmiştir.¹⁹² Şair ve edîb el-Ayşî, Hicrî 228 yılında ramazan ayında vefat etmiştir.¹⁹³ Güvenilir bir kişi olduğu zannı ağır basan râvinin hadisleri değerlendirilmeye alınacaktır. Sonuç olarak, Ahmed b. Hanbel'in bu rivayetinde Hammad b. Seleme'nin hata yapma ihtimali göz önünde tutularak metin karşılaştırmasında kullanılacaktır.

Buhârî, *Sahîh* isimli eserinde hadisi, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Urve→Hişâm b. Urve→Ebû Usâme→Ubeyd b. İsmail→Buhârî isnadıyla vermiştir.¹⁹⁴ Değerlendirilmeye alınacak râvi, **Ebû Usâme**, Ahmed b. Hanbel tarafından sika, zabt sahibi, neredeyse hiç hata yapmayacak kadar sebt addedilmiştir. Yahyâ b. Maîn; sika saymış ve İclî, Süfyân'dan yaptığı nakilde Kûfe'de Ebû Usâme'den daha akıllı bir genç bulunmadığını iddia etmiştir.¹⁹⁵ İbn Sa'd; sika, me'mûn, kesîru'l-hadis lafızlarıyla ta'dil ederken, aynı zamanda tedlis yaptığını da söylemiştir. Me'mûn hilafetinde seksen yaşındayken, Hicrî 202 senesinde vefat etmiştir.¹⁹⁶ Râvinin sika olduğu kanaatine varılmıştır.

Hadisi Ebû Usâme'den rivayet eden **Ubeyd b. İsmail**'in asıl adı Abdullah olmasına nazaran Ubeyd ismiyle tanınmıştır. Onun hakkında Muhammed b. Abdullah el-Hadramî; sika, İbn Hibban; *Sikât* eserinde adını zikretmiştir.¹⁹⁷ Dârekutnî de aynı şekilde sika olduğunu beyan etmiştir.¹⁹⁸ Râvi hakkında kısa fakat özlü olarak güvenilir olduğu bilgisine ulaşılmıştır

Müslim, *Sahîh* isimli eserinde rivayete, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Urve→Hişâm b. Urve→Ebû Usâme→Ebû Kureyb→Müslim tarikiyle yer vermektedir.¹⁹⁹ Öncelikle değerlendirilecek olan râvi Irak muhaddislerinden **Ebû Kureyb**'dir. Abdullah b. Numeyr; Irak'ta ondan daha fazla hadis rivayet edenin bulunmadığının yanısıra kendi beldesinde

¹⁹¹ Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, 12:17-21.

¹⁹² Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 8:544.

¹⁹³ Zirkîlî, *Â'lâm*, 3:315.

¹⁹⁴ Buhârî, *Sahîh*, hadis no: 3979.

¹⁹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ er-Ricâl*, 7:217-224; Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 8:46-49.

¹⁹⁶ İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, 6:365.

¹⁹⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ er-Ricâl*, 19:186.

¹⁹⁸ Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7:59.

¹⁹⁹ Müslim, *Sahîh*, hadis no:1553

onun hadislerinin tanınmadığını ifade etmiştir. Ebû Hâtim; sadûk, Nesâî; la be'se bihi, sika, İbn Hibbân; eserinde adını zikretmiştir. Ebû Abbas b. Ukde, onu hafıza ve hadis bilgisi bakımından bütün hocalarına takdim etmiş ve Kufe'de üç yüz bin hadisnin bulunduğunu bildirmiştir. Nitekim İshak el-Ensârî de kendisinden yüz bin hadis işittiğini ifade etmiştir. Hicrî 248 senesinde vefat ettiği rivayet edilmektedir.²⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, şayet mihneyi kabul edenlerden rivayet edecek olsaydım bunlar Ebû Ma'mer ve Ebû Kureyb olurdu demiştir. Çünkü Ebû Kureyb'e –muhtac olduğu halde- iki dinar verildiği zaman bunun mihne için verildiğini öğrenince bu ücreti reddetmiştir. Nitekim kuraklıktan dolayı bayılan Ebû Kureyb'in başına doktor undan kavrulmuş bir helva türünün bağlanması gerektiğini söylemiş, getirilen bu helvayı Ebû Kureyb başına sarmamış, “midemin ona daha çok ihtiyacı var” diyerek yemesi onun ihtiyaç sahibi olduğuna işaret etmektedir. Ebû Kureyb vefat ettiğinde kitaplarının yakılmasını vasiyet etmiştir. Bu vasiyetin mahiyetini Zehebî, alimler vefat ettikten sonra eserlerinin art niyetli insanların eline geçip tahrifata uğraması korkusundan dolayı böyle davrandıklarını söyleyerek açıklamıştır.²⁰¹ Müslim, serdetmiş olduğu hadis metnine müteakip, Ebû Usâme'nin rivayet ettiği manayla İbn Ebî Şeybe'nin isnadını da vermiştir. Yalnız Ebû Usâme'nin hadisinin daha eksiksiz olduğunu belirtmiştir. Netice itibarıyla sika raviler tarafından tahdis edilen Müslim rivayeti metin analizine alınacaktır.

Müslim eserinde tahrîc ettiği bir diğer rivayeti, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Urve→Hişâm b. Urve→Hammâd →Halef b. Hişâm ve Ebû Rebi' ez-Zehrânî→Müslim isnadıyla vermiştir. Öncelikle değerlendirilecek râvi hadis ilmi pek çok râvi tarafından övülen **Hammâd b. Zeyd**'dir. Gözlerini kaybettiğini söyleyen İbn Hibbân'a, Zehebî bunun ömrünün sonuna doğru olduğunu söyleyerek şerh düşmektedir. Onun hakkında pek çok âlim tevsik ve ta'dil lafızları kullanmıştır. Yahyâ b. Maîn; ondan daha sebt kimsenin bulunmadığını, Yahyâ b. Yahyâ; hafızası ondan daha kuvvetli şeyh tanımadığını, Ahmed b. Hanbel; Müslümanların imamı sayıldığını ve Hammâd b. Seleme'ye onu tercih ettiğini, Süfyân es-Sevrî; Basrâ'da Şu'be'den sonra yerine onun geçtiğini, İclî; dört bin hadis ezberlediğini ve kitabının bulunmadığını, Abdurrahman b. Hırrâş; hadiste hata yapmadığını ifade etmektedirler. Abdurrahman b. Mehdî ise zamanında insanların dört imamının olduğunu Basra'nın imamının ise Hammâd b. Zeyd

²⁰⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ er-Ricâl*, 26:243.

²⁰¹ Zehebî, *Siyerü Alâmu'n-Nübelâ*, 11:394.

olduğunu ifade etmektedir.²⁰² Hicrî 179 senesinde vefat eden râviyi İbn Sa'd da sika, sebt, huccet, kesirü'l-hadis gibi lafızlarla nitelemektedir.²⁰³ Hadis münekkitleri tarafından sika kabul edilen râvinin hadisleri değerlendirmeye dahil edilecektir.

Hocası Hammâd'dan hadisi Halef b. Hişâm ve Ebû Rebi' nakletmektedir. On kıraat aliminden biri sayılan **Halef b. Hişâm**'dan²⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Ebû Davud gibi alimler hadis rivayet etmişlerdir. Kaynaklarda nebiz içme alışkanlığının bulunduğu bu konuda Kûfelilerin mezhebine uyduğunu belirtilmiştir. Öyle ki Ebû Ca'fer en-Nüfeyli de ehli sünnet ashabından olduğunu ve nebiz içme alışkanlığını esefle beyan etmiştir. Ancak bu alışkanlığını bırakıp ömrünün geri kalanını oruçla geçirdiği aynı zamanda nebiz içtiği yıllarda kıldığı namazları tekrar eda ettiği ifade edilmiştir. Halilî, ed-Dânî, Zehebî, İbn Hacer gibi alimlerin onu tevsik ettiğini söylemiştir.²⁰⁵ Aynı şekilde Hicrî 229 yılında vefat eden râviyi Yahyâ b. Maîn ve Nesâî sika lafızıyla ta'dil etmiştir.²⁰⁶ Nebiz içme gibi kötü alışkanlığının yanı sıra sika olarak kabul edilen râvinin rivayetleri değerlendirmeye alınacaktır.

Ebû Rebi' ez-Zehrânî, Bağdat'da yaşamış Hicrî 234 yılında Basra'da vefat etmiştir. Rical alimlerinden Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, Nesâî onun sika olduğunu bildirmiştir.²⁰⁷ Zehebî ise, onun için imam, hafız, mukrî, büyük muhaddis nitelemelerinde bulunmuştur. Ebû Amr b. Dânî onu *Tabakâtü'l-Kurrâ* eserinde zikretmiştir. Onun hakkında farklı görüş beyân eden Abdurrahman b. Hırâş, sadûk sayılmasının yanısıra semâının istikrarlı olmadığını ve insanların onun hakkında konuştuğunu söylemesine Zehebî, hadisleriyle ihticâc edilmesi üzerine icmanın bulunduğunu söyleyerek itiraz etmiştir.²⁰⁸ Hadislerinin delil kabul edilmesi üzerine icma bulunan râvinin rivayetleri değerlendirilecektir. Böylece sika râvileri içeren Müslim'in bu rivayeti, metin analizinde değerlendirilecektir.

Nesâî *es-Sünenü'l-Kübrâ* isimli eserinde hadisi, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Urve→Hişâm b. Urve→Abde→Muhammed b. Âdem→Nesâî tarikiyle vermektedir.²⁰⁹ İncelenek râvi **Abde b. Süleymân el-Kûfî**'dir. Aslen ismi Abdurrahman olan râvinin lakabı Abde'dir. Çok sayıda hocası ve talebesi bulunan râvi hakkında Ahmed

²⁰² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ er-Ricâl*, 7:239-254; Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 7:456-468.

²⁰³ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7:286.

²⁰⁴ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7:297.

²⁰⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ er-Ricâl*, 8:303.

²⁰⁶ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 9:6-8.

²⁰⁷ Bağdâdî, *Târihu Bağdad*, 10:52.

²⁰⁸ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 10:676-678; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ er-Ricâl*, 11:423.

²⁰⁹ Nesâî, "Cenâiz," 16.

b. Hanbel sika sika lafızlarını kullanmış ve sağlığının yerinde olmasının yanısıra çok fakir olduğunu haber vermiştir. Yahyâ b. Maîn; sika, İclî; sika, salih bir kişi, mukrî, İbn Sa'd; sika,²¹⁰ Dârekutnî; sika²¹¹ lafızlarıyla ta'dîl etmiştir. Hicrî 187 yılında Kûfe'de vefat etmiştir. Birçok hadis münekkidi tarafından güvenilir kabul edilen râvinin rivayetleri analize dahil edilecektir.

Değerlendirilecek bir diğer râvi ise **Muhammed b. Âdem**'dir. Ebû Hâtim, onun hakkında sadûk diyerek, abdallardan olduğunu beyan etmiştir.²¹² Nesaî ise bir yerde sadûk, bir yerde sadûk ve la be'se bihi lafzını kullanmıştır. İbn Asakîr vefat tarihini Hicrî 250 olarak ifade etmiştir.²¹³ Hakkında yüksek derece ta'dîl lafızları kullanılmamış olsa da herhangi bir cerh durumu da bulunmadığı için râvinin hadisleri kullanılacaktır. Böylelikle Nesâî'nin bu rivayeti metin analizinde değerlendirilecektir.

Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsned* isimli eserinde hadisi, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Urve→Hişâm b. Urve→Hammâd b. Zeyd→Ebû Rebi' ez-Zehrânî→Ebû Ya'lâ tarikiyle vermiştir. İsnaddaki râviler önceki rivayetlerde araştırılmış ve tevsik edildiklerine ulaşılmasından dolayı bu rivayet metin analizinde değerlendirilecektir.

Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr* isimli eserinde hadisi, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Urve→Hişâm b. Urve→İbn Ebî Zinâd→İbn Vehb→Rebi'→Tahâvî isnadıyla vermiştir.²¹⁴ Rical eserlerinde araştırılacak râvi hadis ilmindeki geniş bilgisiyle tanınan **İbn Ebî Zinâd**'dır. Aynı zamanda kıraat ilmine vakıf olan ravi, meşhur kıraat âlimlerinden Ebû Ca'fer ve Nâfi'den ders almıştır. Hadis ilminde genellikle sika sayılsa da bazı âlimler tarafından da tenkide tabi tutulmuştur. Nitekim, Yahyâ b. Maîn, Hişâm b. Urve'den rivayetlerinde en sağlam ravi kabul etse de öte yandan diğer rivayetlerinde tam anlamıyla güvenilir kabul edilmemiştir. İbn Sa'd; fikhî konularda fetvalar verdiğini söylemiştir. Zehebî, Nesaî ve diğer bazı alimlerin onun hadisleriyle hasen kabilinden ihticac ettiklerini belirtmiştir. İbn Mehdî; zayıf, Fellâs; zayıf, İbn Medînî; Medine'de rivayet ettiği hadislerin mukârib, Irak'ta rivayet ettiklerinin muzdarip olduğunu, Salih Cezere; bazen babasından almadığı hadisleri tahdis ettiğini, Ebû Ahmed el-Hâkim; hafız olmadığını belirtmektedir. İbn Hibbân ise sadûk şeklinde nitelemesine rağmen maklub olarak rivayet ettiği hadislerde teferrüd ettiğini bunun da hafızasının kötü olduğuna, çokça hata yaptığına, sikalarla

²¹⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ er-Ricâl*, 18:530-533.

²¹¹ Heyet, *Mevsu'a*, 2:431.

²¹² Ebû Hâtim, *Cerh ve't-Ta'dîl*, 7:209.

²¹³ Zehebî, *el-Kâşif*, 2: 156; Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9:34; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ er-Ricâl*, 24:391.

²¹⁴ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, hadis no:4631.

muvafakat etmediği müddetçe hadisleriyle ihticac edilmemesi gerektiğine işaret ettiğini ifade etmektedir.²¹⁵ Hicrî 174 yılında Bağdat'da vefat etmiştir. Hakkında pek çok ta'n lafzı kullanılmış râvi mecrûh görülmüştür.

Hadisi İbn Zinâd'dan rivayet eden râvi on yedi yaşında ilim talebi için yola çıkan **İbn Vehb**'dir. Geniş hadis bilgisine ve güvenilirliğine işaret etmek için Ebû Zur'a er-Râzî, İbn Vehb'in rivayet etmiş olduğu otuz bin hadisi incelediğini ve bir aslı bulunmayan hiçbir hadise rastlamadığını haber vermiştir. Aynı şekilde Ahmed b. Salih el-Hâfız da onun yüz bin civarı hadis rivayet ettiğini ondan çok hadis rivayet eden kimse tanımadığını söylemiştir. Bunun üzerine Zehebî'de, ilmüne İmam Malik, el-Leys, Yahyâ b. Eyyüb, Amr b. el-Hâris gibi âlimlerin ilmini kattığı için bir bir ilim deryası olduğunu ifade etmektedir. Yahyâ b. Maîn, İbn Adî, ve Zehebî gibi hadis âlimleri onu güvenilir kabul etmelerinin yanı sıra bazı alimler tarafından zayıf kişilerden rivayette bulunması dolayısıyla tenkit edilmiştir. İmam Malik'in gözde talebelerinden olan İbn Vehb'i Medine ehli ihtilafa düştükleri konuda onun Medine'ye gelmesini beklerlerdi. İlim ve takva sahibi râviye kadılık teklif edilmiş fakat bunu reddetmiştir. Hicrî 197 yılında vefat etmiştir.²¹⁶ Ayrıca hadisi İbn Vehb'den Tahâvî'ye nakleden Ebû Rebi'ez-Zehrânî, daha önceki rivayetlerde analiz edilip güvenilirliğine ulaşılmış bir râvidir. İbn Vehb'in güvenilir bir râvi olduğu hadis münekkitlerince ortak görüşse de, zayıf kişilerden rivayette bulunması tenkidi göz önünde bulundurulduğunda ve ayrıca hocası İbn Ebî Zinâd'ın zayıflıkla cerh edilmesi nedeniyle Tahâvî'nin bu isnadı zayıf görülmüştür.

Ebû Nua'ym, *Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahihi Müslim* eserinde hadisi tahvilli bir şekilde iki isnadla tahrir etmiştir. Birinci isnad; Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Urve→Hişâm b. Urve→Hammâd b. Zeyd→Ebû Ömer Ebû ed-Darîr→Ebû Müslim el-Keşşî→Farûk b. Abdülkebîr→Ebû Nua'ym²¹⁷ şeklinde verilmiştir. Ebû Nuaym tahville iki isnad vermesi nedeniyle lafız farklılıklarına işaret etmiş bu isnadın lafzının Müslimde rivayet edilen, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Urve→Hişâm b. Urve→Hammâd →Halef b. Hişâm ve Ebû Rebi'ez-Zehrânî isnadıyla gelen metinle aynı olduğunu belirtmiştir. Hadiste incelenecek öncelikli râvi **Ebû Ömer Ebû ed-Darîr**, hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Ali b. Medinî, Şu'be'den yaptığı rivayetlerde onu eleştirmiş çünkü ona mülakât etmemiştir.²¹⁸

²¹⁵ Zehebî, *Siyerü Alâmi 'n-Nübelâ*, 7:222-223.

²¹⁶ Zehebî, *Siyerü Alâmi 'n-Nübelâ*, 9:223-234; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ er-Ricâl*, 16:277-282.

²¹⁷ Ebû Nua'ym, *Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahihi Müslim*, hadis no:2079.

²¹⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1:297.

Dârekutnî ise Havzî'den farklı bir kişi olduğunu açıklamıştır.²¹⁹ Ukaylî onu Duafâ eserinde zikrederken Yahyâ b. Maîn'in ondan razı olmadığını belirtmiş akabinde mahfuz hadisini zikretmiştir. Nihayetinde sadûk olduğunu ifade etmiştir.²²⁰ Ebû Hâtim sadûk, salihu'l-hadis olduğunu ifade edip hadislerinin çoğunluğunu ezberlediğini söylemiştir. İbn Hibbân ise, faraiz, hesap, şiir, eyyâmü'n-nâs, fıkıh ilimlerine vakıf olduğunu haber vermiştir. Görme yetisi doğuştan olmayan râvi Hicrî 220 senesinde Basra'da vefat etmiştir.²²¹ Hadis münekkitlerinin görüşleri üzerine çok güvenilir bir râvi olmadığı anlaşılmaktadır.

Ebû Müslim el-Keşşî ve Keccî nisbesinin nereden geldiğiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Fazilet, ilim, ve emanet ehli râvi Bağdat'da yaşamış, burada çokça hadis rivayet etmiştir. Aynı zamanda Bağdat'da kalabalık imla meclislerinin bulunduğu²²², kendisinden hadis yazanlara cömertçe infak ettiği ve yine kendisinden övgüyle söz eden kasideler içinde cömertçe hediyeler verdiği söz edilmektedir. Musâ b. Hârûn; sika, Dârekutnî; sika, sadûk, Abdûlgani b. Said el-Hafız; sika, nebil; Zehebî; şeyh, imam, hâfız lafızlarıyla nitelemektedirler. Güvenilir bir râvi olduğu kanaati galib gelen Ebû Müslim el-Keşşî'nin rivayetleri değerlendirilmeye alınacaktır.

Halilî Tarîh isimli eserinde Ebû Müslim tercemesinde sünenini en son rivayet eden kişinin **Farûk b. Abdülkebîr** olduğunu ifade etmektedir.²²³ Zehebî onun için muhaddis, muammer ve müsni'di'l-Basra lafızlarını kullanmıştır.²²⁴ Hakkında yüksek ta'dîl lafızları bulunmayan râviyi cerh edici bir durumda bulunmamaktadır. Bu nedenle ondan gelen rivayetler değerlendirilmeye dahil edilecektir.

İkinci isnad; Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Urve→Hişâm b. Urve→ Hammâd b. Zeyd→Ahmed b. Ali→Muhammed b. İbrahim ve Abdullah b. Muhammed→ Ebû Nuaym isnadı ile tahric edilmiştir.²²⁵ **Ahmed b. Ali** ismiyle isnadda yer alan râvi'nin nisbesi ve künyesi, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'dir. Mu'cem ve Müsned eserlerine sahip alim, Nesâî'den beş yaş büyük olmasına rağmen ondan daha âlî isnadlara sahiptir. Büyük alimlere yetişmiş ve onlarla karşılaşmıştır. Babası ve dayısının ilgilenmesiyle küçük yaşında birçok şehirlere gitmiştir. Dârekutnî; sika, me'mûn, Yezîd b. Muhammed el-Ezdî; doğruluk, emanet, din ve

²¹⁹ Zehebî, *Muğnî fi'd-Duafâ*, 2:800.

²²⁰ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 1:565.

²²¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâ er-Ricâl*, 7:45-47.

²²² Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, 7:36-40.

²²³ Muhammed b. Abdülganî b. Ebî Bekrb Şüca' İbn Nukte, *et-Takyîd li Ma'rifeti Rûvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd*, (mhk. Kemâl Yûsuf Hût), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1408/1988, 1. Baskı, 1:426.

²²⁴ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 16:140.

²²⁵ Ebû Nua'ym, *Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahihi Müslim*, hadis no:2079.

hilm ehli olduğunu, Ebû Hâtım, dindar kişiliğini, İbn Adî; Allah rızasını gözeterek hadis okuttuğu için sadece onun müsnedini dinlediğini, Ebû İshak b. Hamza; onun kitabını yazanın, şümüllü olması nedeniyle çok az hadis kaçıracağını, Abdülganî el-Ezdî; sebt ve sika kişilerden biri olduğunu, İbn Mende; sika, Hâkim; sika, me'mun gibi ta'dil edici sözlerle onun hakkında bahsetmişlerdir. Ebû Hanife'nin görüşlerini benimsemiş ve Ebû Yusuf'un kitaplarını okumuştur. Hicrî 307 yılında vefat eden alimin, hadis rivayetlerinde maddi bir beklenti gözetmediği ifade edilir.²²⁶ Güvenilirliği ile maruf, meşhur musannif Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin rivayetleri metin incelemelerinde kullanılacaktır.

Muhammed b. İbrahim; genellikle İbn Mukri olarak tanınmış olan râvi, İsfahân'da doğmuştur. Pekçok yer dolaşmış ve çokça hadis rivayet etmiş İbn Mukrî, döneminin İsfahân, Bağdat, Musul, Mekke, Kudüs, Dimeşk, Kahire, ve Kufe merkezlerindeki âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Ebû Nuaym; sika, emîn²²⁷, İbn Asâkir, müksir, sika,²²⁸ İbn Merduveyh; sika me'mun, sahibü'l-usûl lafızlarıyla nitelemişlerdir. İbn Mukrî'nin batıyı ve doğuyu dört kere dolaştığını ve mezhebinin Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zur'a er-Râzî'in mezhebi olduğunu ifade etmiştir. Hicrî 381 yılında vefat eden râvinin tasavvufa da meyili bulunmaktadır.²²⁹ Hadisi, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'den İbn Mukrî ile beraber rivayet eden Abdullah b. Muhammed (Ebû Muhammed b. Hayyan) önceki rivayetlerde değerlendirilmiş ve tevsikine ulaşılmış bir râvidir. Netice olarak Ebû Nu'aym'ın tahville zikretmiş olduğu bu iki isnaddan birincisinde Ebû Ömer ed-Darî cerh edilmiş olmasına rağmen ikinci isnadda cerh edilmiş râvi bulunmadığı için bu rivayet isnadı sağlam gözükmektedir.

Beyhâki, *Sünenü'l-Kübrâ* isimli eserinde hadisi, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Urve→Hişâm b. Urve→ Hammâd b. Zeyd→Müsedded→Yûsuf b. Ya'kûb→ el-Hasen b. Muhammed b. İshâk→Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mukrî→Beyhâkî isnadıyla vermektedir.²³⁰ Değerlendirilecek râvilerden **Müsedded b. Müserhed el-Esdî;** Basra'da ilk müsnedi yazan kişidir. Cerh ve ta'dil alimleri taradan güvenilirliği ifade edilir. Yahyâ b. Maîn; sika ve Basra'da kendisinden hadis yazılabilecek bir kişi olduğu, Nesâî; sika, İclî; sika, İbn Ebî Hâtım; sika, Ebû Hatim er-Râzî; Müsedded → Yahyâ b. Saîd el-Kattân → Ubeydullah b. Ömer → Nâfi' →İbn. Ömer tarikiyle gelen hadislerin altın

²²⁶ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 11:107-113.

²²⁷ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihrân el-İsbehânî, *Tarihu İsbehân*, (mhk. Seyyid Kürsi hasan), 2 cilt, Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990, 1. Baskı, 2:267.

²²⁸ İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 51:220.

²²⁹ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 12:381-382.

²³⁰ Beyhâki, *Sünenü'l-Kübrâ*, hadis no:4:72.

değerinde, tıpkı Peygamber'den duyulmuş kadar sağlam olduğunu söylemektedir. Zehebî'nin imam, hafız ve hucet olarak nitelendirdiği Müsedded Hicrî 228 yılında vefat etmiştir.²³¹ Hadis alimlerinin güvenilir olduğuna kanaat getirdikleri bu râvinin rivayetleri metin değerlendirmesinde kullanılacaktır.

Yûsuf b. Ya'kûb; küçük yaşlarından beri ilim meclislerinde yer alan ve kadılık gibi devletin çeşitli görevlerinde bulunan râvi, sâhibü't-tesânîf olarak nitelendirilir. Yahyâ b. Maîn ve el-Heysem b. Hârice onu sika olarak değerlendirir.²³² Zehebî; imam, hafız, fakihü'l-kebîr, sika, kâdî, Hatîb; sika, salih, affî, mühîb, sedidü'l-ahkâm şeklinde nitelendirir.²³³ Devrinde Bağdat'ın en önemli isnadlarına sahip olan râvi, adaletten şaşmayıp idari görevlerine nazaran yöneticilere taviz vermemiştir. Edinilen bilgilere göre güvenilir olduğu anlaşılan râvinin rivayetleri kullanılacaktır.

el-Hasen b. Muhammed b. İshâk; kendisini Zehebî, muhaddis, sika, rahhâl, sıfatlarıyla tanıtırken, Hâkim ise asrının muhaddisi ve usul bakımından insanların en mütemeyyizi olduğunu ifade etmiştir. hicrî 346 yılında vefat eden râvi, Ebû Bekir b. Recâ, Keccî, İbn Dureys, Abdullah b. Ahmed, Yûsuf el-Kâdî gibi alimlerden tahdis etmiştir.²³⁴ Her ne kadar hakkında az bilgiye ulaşılsa da güvenilirliği ile temayüz eden râvinin rivayetleri kullanılacaktır.

Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mukrî; hakkında ricâl eserlerinde sınırlı bilgiye ulaştığımız râvi hakkında sadece Zehebî, Tarihü'l-İslâm eserinde Beyhakî'nin kendisinden çokça rivayette bulunduğunu belirtmektedir.²³⁵ Böylece ta'dîli hususunda bir bilgiye ulaşamadığımız râvinin, hali meçhul olmasından dolayı rivayetlerinde tevakkuf edilecektir. Bu nedenle Beyhakî'nin bu rivayetinin isnadı zayıf gözükmemektedir

b.3. İkrime'den Gelen Tarikler

Hiz. Âişe'nin ölünün ardından ağlanması nedeniyle azab göreceği rivayetine yaptığı itirazı içeren hadislerin isnad analizinde rivayeti Hiz. Âişe'den nakleden bir diğer tabînin İkrime olduğu görülmektedir. İkrime'nin yer aldığı rivayet İshâk b. Rahuye'nin *Müsned* eserinde Hiz. Peygamber→Hiz. Âişe→İkrime→Hakem b. Ebân→İbrahim b. Hakem→İbn

²³¹ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 9:15-17.

²³² Ebû Ya'lâ el-Halîlî, *el-İrşâd fî Ma'rifeti Ulema el-Hadîs*, (mhk. Dr. Muhammed Saîd Ömer İdrîs), 3 cilt, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409, 2:608.

²³³ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 14:85.

²³⁴ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 16:50.

²³⁵ Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 28: 487.

Rahuye isnadıyla yer almaktadır.²³⁶ Öncelikle incelenecek râvi, Aslen Mağribli ve Berberî olan **İkrime**'dir. Abdullah İbn Abbas'a Basra valisi olduğu sıralar köle olarak hediye edilmiştir.²³⁷ İbn Abbas'ın ölümünden sonra oğlu İkrime'yi satmaya yeltenince İkrime, babanın ilmini mi satıyorsun diyerek serzenişte bulununca onu satmaktan vazgeçip azad etmiştir. İbn Abbas ona Kur'an ve sünneti öğretmek için kırk yıl emek harcamış ve kimi zaman İkrime'yi kendisini ilime vermesi için ayağından bağladığı da vâki olmuştur. Sahabeden, Hz. Âişe, Hz. Ali, Ebu Hureyre ve İbn Ömer gibi şahsiyetlerden rivayette bulunmuştur. Çeşitli yerlere seyahatler yapan İkrime, son olarak memleketi olan Mağrib'e irşad faaliyeti için gitmiştir. Nitekim haricî görüşlerinin bulunduğu ve Mağrib'e Sufriyye düşüncelerini götürdüğü de nakledilmektedir. Harici düşünceleri benimsemesinden dolayı vali hakkında arama emri çıkartmıştır. Bunun üzerine Davud b. el-Hüseyn'in evinde gizlenmiştir. Hicrî 104 yılında vefat ettiği gün, meşhur şair Küseyyir Azze'de vefat etmiş cenaze namazları aynı anda kılınmıştır. Hadis konusunda rical alimleri tarafından farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Ebû Hâtim er-Râzî, onu sika kabul etmiş ve ondan sikalar rivayet etmesi şartıyla hadisleriyle ihticac etmiştir. Ayrıca İmam Malik, Yahyâ b. Sa'id ve İbn Müseyyeb'in onu yalanlamaları ve hadislerini kabul etmemelerinin nedeninin güvenilirlik probleminden ziyade görüşleri olduğunu belirtmiştir. İbn Adî onu sika kabul etmiş yalnız ondan bazı zayıf ravilerin nakilde bulunduğunu bu nedenle sikaların ondan rivayet ettiklerinin kabul edileceğini belirtmiştir. İbn Sa'd, "ilim deryası, kesirü'l-ilm ve'l-hadis, hadisiyle ihticac olunmaz, insanlar hakkında konuşmaktadır" şeklinde beyanda bulunmuştur.²³⁸ Tevsiki konusunda herhangi bir cerh ifadesi bulunmazken, itikadi görüşü yüzünden eleştirilmiştir. Ayrıca kendisinden zayıf râvilerin nakilde bulunduğu İkrime'nin rivayetlerinde bu husus göz önünde bulundurulmalıdır.

Hadisi İkrime'den rivayet eden **Hakem b. Ebân**'ın tercemesi, İkrime'nin rivayetlerinin sikalardan gelenlerinin kabul edilmesi şartı göz önüne alındığında ayrı bir önem taşımaktadır. Zikir ehli bir kişi olduğu, gecelere kadar namaz kılıp uykusu geldiği zaman omuzları hizasında denize girip balıklarla beraber zikir ettiği anlatılan menkıbesinden anlaşılmaktadır. Yahyâ b. Maîn; sika, Nesâî; sika, Ebû Zür'a; salih, İclî; sika, sahibü's-sünne, Ali b. Medinî; sika, kabul etmekle beraber, İbn Adî ve Ukeyli zayıf saymaktadır. İbn Hacer ise sadûk, âbid ve vehm sahibi olduğunu bildirmektedir.²³⁹

²³⁶ İbn Rahuye, *Müsned*, hadis no:1205.

²³⁷ Cürçânî, *el-Kâmil fi Duâfa er-Ricâl*, 6:469-477;

²³⁸ Zehebî, *Siyerü Alâmi 'n-Nübelâ*, 5:13-36;

²³⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâ er-Ricâl*, 7:86-89.

Yemen ehlinin efendisi kabul edilen Hakem b. Ebân, 154 senesinde vefat etmiştir.²⁴⁰ Nitekim Hakem b. Ebân, hakkında hadis münekkittleri ihtilafa düşmüşlerdir. Güvenilir olduğunu söyleyen alimler bulunduğu gibi onu zayıf kabul edenler de bulunmaktadır. Hata yapma ihtimali de vaki olan râvinin bu özelliği göz önünde bulundurulacaktır.

Oğlu **İbrahim b. Hakem**'in tercemeleri incelendiğinde, genel itibariyle zayıf kabul edilen râvi hakkında rical âlimlerinden Yahyâ b. Maîn; leys bi şey', sika değil, Nesâî; hadisi yazılmaz, İbn Adî, rivayetlerinin genelinin mütabisi bulunmadığını bildirmektedir. Ahmed b. Hanbel ise onu gördüğünde onda herhangi bir kusur olmadığını bunun sonradan meydana gelme ihtimali bulunduğunu ifade etmektedir.²⁴¹ Bunun yanı sıra Buhârî de onun hakkında sukût etmiştir.²⁴² Zehebî de metrûk kabul etmiştir.²⁴³ Rical âlimlerinin çoğunluğuna göre zayıf kabul edilen râvinin rivayetleri terk edilecektir. Netice itibariyle, İshak b. Rahuye'nin rivayeti, Hakem b. Ebân hakkında ihtilaf bulunduğu ve oğlu İbrahim'in zayıf bir ravi kabul edilmesinden dolayı rivayetin isnadı zayıf görülmüştür.

b.4. Amre bint Abdirrahman'den Gelen Tarikler

Hiz. Âişe ve Ümmü Seleme'den rivayette bulunan, hadis ve fıkıh sahalarında otorite bir hanım tabîi Amre bint Abdirrahman'dan Yahyâ b. Sa'îd el-Ensârî Urve b. Zübeyr, kız kardeşinin oğlu Ebû Bekir b. Hazm, Abdullah b. Ebû Bekir, Zührî, Amr b. Dînâr, kendi oğlu Ebu'r-Ricâl ve torunları, tahdiste bulunmuştur.²⁴⁴ İclî, sika Yahyâ b. Maîn ise sika ve hüccet olduğunu beyan etmiştir.²⁴⁵ Hadisleri kütüb-i sitte de yer almaktadır. Ebû Hâtim, onun hakkında hadisleri en çok bilinen bir kişi olduğunu ve Medine ehlinin ondan rivayet ettiğini ifade etmiştir.²⁴⁶ Süfyân, Hiz. Âişe'nin hadislerinde en sağlam rivayetlerin Amre, Kâsım ve Urve'nin tahdis ettikleri olduğunu bildirmiştir. Ömer b. Abdülazîz ise Amre'den başka Hiz. Âişe'nin hadislerini daha iyi bilen kimsenin kalmadığını söylemiş,²⁴⁷ İbn

²⁴⁰ Zehebî, *Târîhu İslâm*, 4:38.

²⁴¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ er-Ricâl*, 2:74-76; Zehebî, *Târîhu İslâm*, 5:23.

²⁴² Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 1:284.

²⁴³ Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Osmân b. Kaymâz, *Divânü'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, (mhk. Hammâd b. Mihammed el-Ensârî), Mekke: Mektebetü Nehde el-Hadisiyye, 1387/1967, 2. Baskı, 1: .

²⁴⁴ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-Kübrâ*, 480; Abdullah Aydın, "Amre bint Abdurrahman", *DİA*, III,96.

²⁴⁵ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-İclî el-Kûfî(261), *Târîhu Sikât*, Daru'l-Bâz, 1984/1405, I, 1. Baskı, 521; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ er-Ricâl*, 241.

²⁴⁶ Ebû Hâtim, *es-Sikât*, 4: 288.

²⁴⁷ Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb b. Vâris et-Tecibî (ö.474), *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh li Men Harece lehu el-Buhârî fî'l-Câmi'u'l-Sahîh*, (mhk. Dr. Ebû Lûbabe Hüseyin), Riyâd:Daru'l-Livâ li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1986/1406, 1. Baskı, 3: 1293.

Hazm'dan onun hadislerini yazmasını istemiştir.²⁴⁸ Ailesinden kardeşleri çocukları, yeğenleri ve torunları arasında hadis rivayet eden ve ilimle uğraşan pek çok kişi bulunmaktadır. Bu nedenler âlimler ve râviler ailesine sahip olduğu söylenebilir.²⁴⁹

Amre bint Abdurrahman'dan söz konusu rivayeti nakleden raviler, isnad şemasında olduğu gibi cerh ve tevsik edilen raviler yer aldıkları eserler sırasıyla incelenecektir.

Beyhakî'nin *İsbatu Azabu'l-kabr* eserinde tahriç ettiği rivayetin isnadı; Hz. Peygamber Hz. Aişe→Amre→Ebû Bekir b. Amr el-Ensârî→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Mâlik b. Enes→Şafî→Rebi' b. Süleyman→Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb el-Asam→Ebû Zekeriyya b. Ebî İshâk el-Müzekkî, Ebu Bekir b. Hasan, Ebu Abdillâh el-Hafız→Beyhakî şeklindedir.

İbn Ömer'in "ölü ardından yaşayanların ağlaması dolayısıyla azabolunur" sözü üzerine Hz. Âişe'nin itirazını içeren hadis tabiîn tabakasında Amre bint Abdurrahman tarafından rivayet edilmektedir. Yukarıda Amre'nin tevsiki üzerine yapılan detaylı açıklamadan sonra, rivayeti ondan nakleden **Ebu Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm** hakkında rical eserlerinde, Hişâm b. Abdûlmelik hilafetinde Medine kadısı olarak görev yaptığı ve Hicrî 120 senesinde 84 yaşında vefat ettiği bilgisi yer almaktadır. Çokça hadis rivayet ettiği bilinen fakîh râvi, sika lafzıyla ta'dil edilmektedir.²⁵⁰ Ebû Bekir'in alnında secde etmekten dolayı bir iz bulunmaktaydı bundan ötürü Ömer b. Abdülaziz onu tayin ettiğinde ona seni namaz kılması kandırdı diye söylenildi. Ömer b. Abdülaziz de "beni namaz kandırmayacakta ne kandıracak" diye cevap verdi. İbn Adî, Medine muhaddisleri arasında Ebû Bekir'i zikrederken, Vâkıdî ise onu sikalar arasında olduğunu bildirmiştir. Ömer b. Abdülaziz hadislerin derlenmesi hususunda onu da teyzesi Amre Bint Abdurrahman'dan gelen rivayetleri yazması üzerine tayin etmiştir. Fakat oğluna yazdığı bu kitabın akıbeti sorulduğunda kaybolduğunu bildirmiştir.²⁵¹ Ayrıca Hac emîri olarak da görevlendirilmiştir. İmam Mâlik, Ebû Bekir'in ensardan Medine'de valilik yapan tek şahsiyet olduğunu belirttikten sonra onun gibi mükemmel bir insan, başarılı bir vali ve kusursuz bir kadı görmediğini söyler.²⁵² Bu bilgiler ışığında râvi Ebû Bekir b. Muhammed'in güvenilir bir ravi olduğu neticesine ulaşılmaktadır.

²⁴⁸ Askalânî, *Tehzibü Tehzîb*, nr.2850.

²⁴⁹ Abdullah Aydın, "Amre bint Abdurrahman", *DİA*, III, 96.

²⁵⁰ Muhammed b. sa'd b. Meni' el-Hâşimî Ebû Abdullah (ö.230), *Tabakâtü'l-Kübrâ*, I , (mhk. Ziyâd Muhammed Mansûr), Medine: Mektebe Ulûm ve'l-Hikem, 1408, 127; Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, IV, (mhk. Zekeriyâ Umeyrât), Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1419/1998, 1:81.

²⁵¹ Askalânî, *Tehzibu't-Tehzîb*, 12:40-41.

²⁵² Selman Başaran, "Ebû Bekir b. Hazm", *DİA*, X, 112.

Hadisi Ebu Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'dan **oğlu Abdullah** rivayet etmektedir. Babasının aksine resmi hiçbir görevi kabul etmeyen Abdullah; Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Ma'in, Ebu Hâtîm gibi pek çok rical alimi tarafından sika kabul edilmektedir. Hakkında 'hucet', 'sebt' gibi üçüncü derece ta'dil lafızları bulunan râvî,²⁵³ tâbiîn devri siyer, megazî ve hadis alimidir.²⁵⁴ İbn İshâk'ın hocasıdır. İlim ehli kardeş ve akrabalara sahip olan Ebû Muhammed 130yılında vefat etmiştir.²⁵⁵ Babası gibi ta'dil edilmiş râvî, sika gözükmektedir.

Sonraki râvî, **Malik b. Enes** (ö.179); Buhârî'ye göre esahhu'l-esânîdden bir zincirdir.²⁵⁶ İmam Mâlik'in hadis rivayet edeceği zaman abdestini alıp ve en güzel elbiselerini giydiği rivayet edilir. Hadis alanında da 'imam' şeklide otorite kabul edilen Enes b. Malik hakkında menfi haber sadece Yahyâ b. Ma'in'in sika olmayan bir râvî Abdülkerim el-Basrî'nin ondan rivayette bulunduğunu bildirmesidir.²⁵⁷ Nitekim incelenen bu hadis farklı tarikten gelmesinden dolayı bu menfi bilginin araştırmaya etkisi bulunmamaktadır. Ayrıca hadis ilmindeki otoritesi meşhur olan İmam hakkında tevsiki neticesine ulaşılmıştır.

Hadisi İmâm Mâlik'ten talebesi **Muhammed b. İdrîs eş-Şafî** (ö.204) nakletmiştir. Muvatta' râvisi olan İmam Şafî hakkında rical kitaplarında menfi bir malumata rastlanmamış bilakis hadis alanındaki ilmî vüsâtî ve mürüvvet sahibi kişiliği ön plana çıkmaktadır. Nitekim hocası gibi meşhur olan râvinin güvenilirliği de aynı şekilde hadis münekkitlerince kat'idir.

Rebi' b. Süleyman, hadisi tahdis eden on birinci tabaka râvidir. Ebû Hâtîm'in *Sikât* isimli eserinde yer verdiği râvî,²⁵⁸ aynı zamanda Nesâî tarafından 'لا بأس به' şeklinde ikinci derce ta'dil lafzıyla nitelenmiştir. Hatîb el-Bağdadî ise sika olduğunu bildirmiştir.²⁵⁹ İmâm Şafî'nin ashabından olan Rebi', Hicrî 270 yılında Şevval ayında vefat etmiştir.²⁶⁰ Şafî'nin talebesi olan râvî güvenilir râviler arasında sayılmıştır.

²⁵³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ er-Ricâl*, 14:349-352.

²⁵⁴ Mustafa Fayda, "Abdullah b. Ebû Bekir b. Muhammed", *DÎA*, I, 95.

²⁵⁵ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 5:315.

²⁵⁶ Esahhu'l-Esânîd: Malik b. Enes – Nafî' b. Ömer – İbn Ömer.

²⁵⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ er-Ricâl*, 27:112-113.

²⁵⁸ Ebû Hâtîm, *es-Sikât*, 8:240.

²⁵⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ er-Ricâl*, 9:87-88.

²⁶⁰ Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Rebia b. Süleyman b. Mahled b. Abdurrahman b. Zeber er-Reb'î (ö.379), *Tarihu Mevlidi'l-Ulemâ ve Vefeyatihim*, (mhk. Dr. Abdullah Ahmed Süleymân el-Hamd), Beyrût: Daru'l-Âsime, 1410, 2:586.

Ebu'l-Abbas Muhammed b. Ya'kûb hadisi Rebi' b. Süleyman'dan rivayet eden kişidir. Suyûti onun tartışmasız asrının muhaddisi olduğunu ifade etmektedir.²⁶¹ Uzunca rihle yolculukları yapmış, Mekke, Mısır, Dimeşk, Mevsil, Kûfe, Bağdad şehirlerinde hadis talebinde bulunmuştur. Muammerun'dan olan râvi Hicrî 247 senesinde doğmuş Hicrî 346 yılında vefat etmiştir. Otuz yaşından itibaren duyma yeteneğini kaybettiği için kendisine 'الأصم' lakabı verilsede bundan hoşnut olmadığı bilinmektedir. Ömrü nihayete erece kadar hadisle işigali devam etmiştir.²⁶² Hâkim, uzun yıllar yaşamasına rağmen hadislerinin doğruluğunda hiçbir değişiklik olmadığını ve baba, oğul ve torun şeklinde üç neslin kendisine talebelik yaptığını bildirmektedir.²⁶³ Yetmiş sene boyunca mahallesindeki mescidinde müzzinlik yapmış râvi, pekçok alim tarafından ta'dil edilmiştir.²⁶⁴ Her ne kadar duyma yeteneğinde kayıp yaşasa da bunun hadis rivayetinde herhangi bir probleme yol açmadığı bilakis hadis ilmindeki önemine vurgu yapılmakta ve güvenilir ravi kabul edilmektedir.

Beyhakî bu rivayeti üç hocasından rivayet etmiştir. Bunlardan ilki; el-Müstedrek isimli eseriyle bilinen **Ebû Abdullah el-Hâfız** (ö.462), zamanının hadis imamı ve hafızı olarak görülmektedir.²⁶⁵ Sahih hadisleri tüm incelikleriyle bilen Hâkim'in *Ulumu'l-Hadîs* gibi meşhur pekçok telif ettiği eser bulunmaktadır.²⁶⁶ Rical âlimleri tarafından tevsik edilen râvi, ilim, fazilet, ma'rifet ve hıfz sahibi olarak ta'rif edilmektedir. Şiaya meyilli olduğu kaynaklarda geçmekteyse²⁶⁷ de onun Şiiliği tartışılmıştır. Muaviye ve ailesine karşı olduğunu açıkça beyan etmesi onda şiiğin veya rafizîliğin olduğu iddialarını artmasına neden olduğu muhtemel gözükmemektedir. İbn Tâhir, hadis ilminde sika olduğunu fakat rafizî olduğunu iddia etmiştir.²⁶⁸ Kendisine rafizîliğin nispet edilmesi Zehebî ve Tâceddîn es-Sübki²⁶⁹ gibi alimler tarafından şiddetle reddedilmiştir.²⁷⁰ Hadis ehli sahihayn üzerine

²⁶¹ Abdurrahman b. Ebî Bekir Celaleddin es-Suyûti (ö.911), *Tabakâtü'l-Huffâz*, 1 cilt, Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1403, 1:355.

²⁶² Ebû Ya'lâ el-Halîfî, *el-İrşâd fî Ma'rife Ulemâ el-Hadîs*, (mhk. Dr. Muhammed Sa'id Ömer İdrîs), 3 cilt, Riyâd: Mektebetür-Rüşd, 1. Baskı, 1409, 3:855.

²⁶³ Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Esedî Takiyüddin İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şafiyye*, 4 cilt, (mhk. Hafız Abdülalîm Hân), Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 1. Baskı, 1407, 1:133-134.

²⁶⁴ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 12:54-57.

²⁶⁵ Muhammed b. Abdilgani b. Ebî Bekr b. Şuca' (ö.629), *et-Takyîd li Ma'rifeti Ruvâtü's-Sünen ve'l-Mesânid*, (mhk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1408/1988, 1. Baskı, 1:75.

²⁶⁶ 500 cilde yakın eserinin bulunduğu kaynaklarda geçmektedir. (bkz. Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 3:163.)

²⁶⁷ Hâtîb el-Bagdadî, *Târîhu Bağdad*, 3:509.

²⁶⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 3:166.

²⁶⁹ Taceddîn es-Sübki, *Tabakâtü's-Şafiyye* isimli eserinde Hâkim en-Nisâbüriye nisbet edilen şiiilik iddialarını araştırmış ve reddetmiş bunların muasır alimler tarafından kendisine iliştilmiş töhmetler olduğunu ifade etmiştir. (bkz. Tacüddin Abdülvehhâb b. Takiyüddin es-Sübki (771), *Tabakâtü's-Şafiyye el-Kübrâ*, 10 cilt, (mhk. Dr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Dr. Abdülfettâh Muhammed el-Huluv), Hecl li't-Tabaâ ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1413,2. Baskı, 4:161-171.)

tahric ettiği *el-Müstedrek* eserindeki bazı rivayetleri, Buhârî ve Müslim'in şartlarını aslen taşımadıkları için kabul etmemiştir.²⁷¹ Her ne kadar hakkında şiilik tartışmaları cereyan etsede, güvenilir bir ravi olması ön plana çıkmıştır.

İkincisi; **Ebû Zekerıyyâ b. Ebî İshâk el-Müzekki**, kendisi gibi hadis ilmiyle iştilal olmuş babası ve çocukları arasında en meşhuru ve en çok hadis nakledenidir. Ebû Zekerıyyâ, zühd, vera', itkân sahibi şeklinde tavsif edilmiş, doğruluğu ve hadis nakledeken ihtiyatlı tavrı övgüye mazhar olmuştur.²⁷² İbn Ebî İshâk Hicrî 414 senesinde vefat etmiştir.²⁷³ Hadis naklinde ihtiyatlı tavrıyla temayüz eden râvi, sika kabul edildiği için rivayetleri değerlendirilecektir.

Üçüncüsü; **Ebû Bekr Muhammed b. Hasan. b. Füreğ el-Ensârî** hakkında vaiz, şafiî fakih, usul ve kelim âlimi olduğu yer almaktadır. Eserlerinin sayısı yüze ulaşmıştır.²⁷⁴ Ebû'l-Hasen el- Eş'ârî'nin mezhebini sistemleştiren âlim Hicrî 406 senesinde vefat etmiştir.²⁷⁵ Daha çok kelim yönü ağır basan alimin düşünceleri nedeniyle İbn Nâsir tarafından bidat ehli sayılmış ve bidatine davet ettiği söylenmiş olsa da, İbn Hayrun tarafından ise semânın sahih olduğu bildirilmiştir.²⁷⁶ İbn Füreğ itikadî konuda bazı hadisleri reddeden Cehmiye ve Mutezileye karşı hadisleri savunmuş, onlarla münazaralara girişmiştir. Hadise olan ilgisi daha çok itikadî konuları çözmeye yönelik olsa da aynı zamanda kelim alanında ehli sünneti müdafaa etmiştir.²⁷⁷

Beyhakî'nin *İsbatu Azabu'l-kabr* eserinde tahric ettiği bu hadisteki ravilerin, rical eserlerinden edinilen bilgiye göre güvenilir olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Beyakî, *Sünenü'l-Kübrâ* isimli eserinde aynı hadisi aynı tarikle tahric etmiştir. Nitekim Beyhakî, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb el-Asam'den hadisi rivayet eden üç hocasından sadece Ebû Zekerıyya b. Ebî İshâk el-Müzekkî'nin ismini zikretmiş, kalan hocalarını ise "diğerleri" şeklinde ifade etmiştir.²⁷⁸ Bunun nedeninin diğer hocalarının

²⁷⁰ M. Yaşar Kandemir, "Hâkîm en-Nisâbü'rî", *DİA*, 15: 191.

²⁷¹ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 3:164.

²⁷² Taküyiddin Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed es-Sarfinî (ö.641), *el-Müntehab min Kitabü's-Siyâk li Târîh Nisâbü'r*, (mhk. Halid Haydar), Beyrût: Daru'l-Fikr, 1414, 1:529-530.

²⁷³ Ebû Tayyib Nâyif b. Salah b. Ali el-Mansûrî, *es-Selsebilü'n-Nakiy fi Terâcîmi Şüyuh el-Beyhakî*, Suudî Arabistan: Daru'l-Asime, 1432/2011, 1:642-646; Muhammed b. Abdülganî b. Ebî Bekr b.Şüca', et-Takyîd, 1:483.

²⁷⁴ Zirikî, *el-A'lâm*, 6:83-84; Zehebî, *Siyerü A'lâmü'n-Nübelâ*, 13:24-25.

²⁷⁵ Muhammed b. Abdülganî b. Ebi Bekr b. Şüca', *İkmalü'l-İknâl*, 5 cilt, (mhk. Dr. Abdülkayyum Abdürrîb en-Nebî), Mekke: Camiâtü Ümmü'l-Kurâ, 1410, 1. Baskı, 4:511.

²⁷⁶ Ebû'l-Fadl Zeynüddin Abdurrahim b. el-Hüseyn b. Abdurrahman b. Ebî Bekr b. İbrahim el-İrâkî (ö.806), *Zeyl Mizânü'l-İ'tidâl*, (mhk. Ali Muhammed Ma'ved, Adil Ahmed el-Mevcûd), Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416/1995, 1. Baskı, 1:42.

²⁷⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Füreğ", *DİA*, 19:498.

²⁷⁸ Beyhakî, *Sünen el-Kübrâ*, 4:72.

tenkid edilmesi olabilir. İsnadı açık bir biçimde yazmak gerekirse, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Ebû Bekir b. Amr el-Ensârî→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Mâlik b. Enes→Şafî→Reb'i b. Süleyman→Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb el-Asam→Ebû Zekerîyya b. Ebî İshâk el-Müzekkî ve diğerleri → Beyhakî şeklindedir. Beyhakî'nin iki eserinde aynı metin ve isnada sahip bu rivayetlerden *Sünenü'l-Kübrâ* da bulunan rivayet metin analizinde değerlendirmeye alınacaktır.

Beyhakî'nin *Sünenü'l-Kübrâ* isimli eserinde farklı isnadla tahrir ettiği ve metin farklılıklarına da işaret ettiği hadis; Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Ebû Bekir b. Amr el-Ensârî→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Mâlik b. Enes→Kuteybe b. Sa'id→Ya'kûb b. Yûsuf eş-Şeybânî ve Muhammed b. Şâzân→Ebû Abdillâh eş-Şeybânî→Ebû Abdillâh el-Hâfız→Beyhakî²⁷⁹ isnadına sahiptir. Önceki isnadlarda değerlendirilmeyen râvilerden **Kuteybe b. Said**, genç yaşlarında re'y ehlinde olduğu ve ilim meclislerinde bulunduğunu fakat gördüğü bir rüyanın eser ilmiyle ilgilenmesi gerektiği şeklinde tabir edilmesi üzerine hadis mecaline yöneldiğini söylemiştir. Bunun yanısıra Irak, Medine, Şam, Mısır gibi beldelere ilm talebiyle seyahatler yapan Kuteybe b. Sa'id hakkında, Yahya b. Ma'in 'sika', Nesâî 'sika', 'me'mun' Yusuf b. Hırrâş 'saduk' şeklinde bilgi vermiştir. Mizzî ve Hatîb, üzerinde şeyhleri ve talebeleri ile ilgili özel renk ve işaretlerin bulunduğu bir eserin olduğunu bahsetmektedir. Kuteybe b. Said'in, Leys kanalıyla rivayet ettiği namazın cem edilmesi ile ilgili rivayette hadis alimleri tarafından problem görülmektedir.²⁸⁰ Râvi Hicrî 240 yılında vefat etmiştir.²⁸¹ Rivayet ettiği problemlili hadis bizim incelememiz dışı kaldığından ve alimlerin geneli tarafından güvenilir kabul edilmesi dolayısıyla rivayetleri incelemeye alınacaktır.

Ya'kûb b. Yûsuf eş-Şeybânî ve Muhammed b. Şâzân İsnad zincirinde beraber hadisi Kuteybe b. Said'den rivayet etmektedir. Ya'kûb b. Yûsuf eş-Şeybânî'nin tevazu ve çok mal sahibi bir kişi olduğu ve Mısır'a ilim talebi için yolculuk yaptığı ve fıkıh ilminde derinleştiği bilinmektedir. Kuteybe b. Sa'id ve İshâk b. Rahuye gibi alimlerden hadis dinlemiştir.²⁸² Hakim, uzunca bir süre Mısırdaki kaldığını ve Ahmed b. Hanbel'in meclisine birkaç kez uğradığını söylemiştir. Bunun yanısıra oğlunun onun hadislerini rivayet

²⁷⁹ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 4: 72.

²⁸⁰ Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad*, 14:481-487; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23:523-538.

²⁸¹ Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, 7:195.

²⁸² Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 15:470; Ebû Nasr Ali b. Hibetullah b. Ca'fer b. Ma'kulâ (ö.4759, *el-İkmâl fî Ref'i'l-İrtiyâb ani'l-Mü'telif ve'l-Muhtelif fî'l-Esma ve'l-Künâ ve'l-Ensâb*, 7 cilt, Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1411/1990, 1:36-38.

etmekten sakındığını da bildirmektedir.²⁸³ Muhammed b. Şâzân hakkında Darekutnî, sika, sadûk, Ahmed b. Kâmil ise sika, me'mûn,²⁸⁴ Hatîb, sika, sebt, kesîru'l-hadis, el-Ezherî, huccet, sebt Zehebî, sika, şeyh ve mutkin gibi tadil lafızları kullanmış, Hicrî 283 yılında vefat ettiğini bildirmiştir.²⁸⁵ Hadis münekkitlerince sika kabul edilen râvinin rivayetleri değerlendirilmeye alınacaktır.

İsnâdın bir diğer râvisi **Ebû Abdillâh eş-Şeybânî**'nin pekçok te'lifi olduğu gibi Sahihayn üzerine de müstahreci bulunmaktadır. Bunun yanısıra rical ve ilâle kitaplarında görüşleri bulunan râvi Hicrî 344 yılında vefat etmiştir.²⁸⁶ Ebû Abdillâh eş-Şeybânî hakkında, Hâkim dindarlık ve ilim bakımından onun gibisini görmediğini, Zehebî ise imam, hafız, mutkin, hüccet gibi lafızlarla tevsik ettikten sonra eskiden İbn Kirmânî olarak da tanındığını ifade etmektedir. Hafızası güçlü olan râvinin geniş bir ilmi birikime sahip olmasının yanısıra rihle yapmadığı beldesindeki hadislerle yetindiği bilinmektedir.²⁸⁷ Elde edilen verilere göre tevsiki sabit olmuş râvinin rivayetleri analiz edilecektir. Böylelikle Beyhâkî'nin bu isnadı güvenilir râvileri ihtiva ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Beyhâkî'nin *Sünenü'l-Kübra* eserinde tahric ettiği bir diğer hadis, Hz. Peygamber→Hz. Aîşe→Amre→Ebû Bekir b. Amr el-Ensârî→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Süfyân b. Uyeyne→El-Hasen b. Muhammed b. Sabbâh ez-Zağferânî→Ebû'l-Hamid b. Bilâl el-Bezzâz→Ebû Tâhir→Beyhâkî isnadıyla verilmiştir. Önceki rivayetlerde henüz değerlendirilmemiş râvilerinden **El-Hasen b. Muhammed b. Sabbâh**, Zağferân kasabasında doğması nedeniyle Zağferânî nisbesini kullanmaktadır. Kaynaklarda pek çok yerde geçen, İmam Şafî'ye kitaplarını kıraat etmeye kimse cesaret edemezken Zağferânî bütün kitaplarını ona okumuştur. Daha küçük yaştaki bu gencin cesareti ve belagati İmam Şafî'nin dikkatini çekmiş, Araplardan hangi kabileye mensup olduğunu sormuştur. Zağferânî; Arap olmadığını Zağferân kasabasından geldiğini söylemiştir. Bunun üzerine İmam Şafî o zaman “sen o kasabanın seyyidisin” diye karşılık vermiştir. Kabiliyetinin daha küçük yaştan İmam Şafî tarafından farkedilmesinin yanısıra rical alimleri tarafından sika, celîl, hafız, büyük fakîh ve muhaddis, sadûk gibi lafızlarla tevsik edilmiştir.²⁸⁸ Bu

²⁸³ İbn Asâkîr, *Tarihu Dimeşk*, 74:80.

²⁸⁴ Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad*, 3:321.

²⁸⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 12:401.

²⁸⁶ Şemseddîn Ebû Meâlî Muhammed b. Abdurrahman b. el-İzzî, (ö. 1167), *Divânü'l-İslâm*, 4 cilt, (mhk. Seyyid Kaserî el-Hüseyn), Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411-1990, 1. Baskı, 1:163.

²⁸⁷ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 15:466-470.

²⁸⁸ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 12:262-265; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 2:82-83; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6:310-313.

bilgiler ışığında râvinin güvenilir olduğu ve rivayetlerinin kullanılması gerektiği kanaati oluşmuştur.

Haşşâb ismiyle de tanınan meşhûr, sika ve me'mûn râvi **Ebû'l-Hamid b. Bilâl el-Bezzâz**, Hicrî 330 senesinde vefat etmiştir. Zehebî tarafından sadûk ve şeyhü'l-müsnid olarak tavsif edilen râvi, yaşadığı belde olan Haşşabîn şehrinde, Bağdâd, Kûfe, Hemezân ve Mekke gibi şehirlerde de bazı hocalardan hadis dinlemiştir.²⁸⁹ Hakkında herhangi bir ta'n bulunmayan râvi birinci dereceden ta'dil edilmese de güvenilir kabul edilmektedir.

Tartışmasız olarak Horasan beldesinin fakîhi ve müftisi addedilen **Ebû Tâhir**, ilmi'ş-şurût hakkında çok bilgisi olmakla beraber, bu konuda kitap da tasnif etmiştir. Bunun yanı sıra Arap dili ve edebiyatı hakkında da geniş bir ilmi vardı.²⁹⁰ Hicrî 410 yılında vefat eden râvi, Zehebî tarafından, fakîh, allame, kudve, şeyhu Horasân gibi lafızlarla nitelendirilmiştir. Babası âbidlerden olan Ebû Tahir, hadis ve fıkıh alanında önemli bir yere sahiptir.²⁹¹ İlmi övülen râvinin rivayetleri incelemeye dahil edilecektir. Netice itibâriyle Beyhâkî'nin bu hadisindeki râviler herhangi bir cerh almadıkları için, isnadı sağlam gözükmektedir.

İbn Ziyâd Nîsâbûrî, *ez-Ziyadât alâ Kitabü'l-Müzenî* isimli eserinde tahrîç ettiği hadisin tabîin tabakasında da Amre bint Abdurrahman bulunmaktadır. Rivayetin isnadı; Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Ebû Bekir b. Amr el-Ensârî→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Mâlik b. Enes→Şafî→Reb'i b. Süleyman→Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ziyâd en-Nîsâbûrî→İbn Saydalanî→el-Kâdî Şerîf Ebû'l-Hüseyn→İbn Ziyâd Nîsâbûrî şeklindedir.

Bu hadisin Rebi' b. Süleyman'a kadar olan ravileri rical kitaplarında bulunan bilgiler ışığında analiz edilmiş, adil ve zabt sahibi raviler oldukları neticesine ulaşılmıştır. Önceki rivayetlerde değerlendirilmeyen râvilerden imam, hâfız, allâme, şeyhülislâm, te'lif sahibi **Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ziyâd en-Nîsâbûrî** hakkında ise hadis ve fıkıh ilmini mecz ettiği bilgisine ulaşılmıştır. Aynı zamanda Darekutnî isnadları ve metinleri hocaları arasında ondan daha iyi ezberleyen kimseyi görmediğini söylemiştir. İbn Ziyâd en-Nîsâbûrî 324 yılında vefat etmiştir.²⁹² Elde edilen bilgiler doğrultusunda, iyi bir hafızası olduğu anlaşılan râvi sika gözükmektedir.

²⁸⁹ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 12:494.

²⁹⁰ Takiyüddin Ebî İshâk İbrahim b. Muhammed es-Sarfinî, *el-Müntehab min Kitabi Siyâk li Târîhi Nisâbûr*, (mhk. Halid Haydar), Beyrût: Daru'l-Fikr, 1414, 1:18.

²⁹¹ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 13:60.

²⁹² Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 15:65-68; Mustafa b. Abdullah el-Kostantinî el-Osmânî Kâtip Çelebî (ö.1067), 6 cilt, *Silmi'l-Vusûl ilâ Tabakâtî'l-Fuhûl*, İstanbul: İrcica Yayınevi, 2010, 2:224.

İbn Ziyâd en-Nîsâbü'rî'den nakledilen hadis **Ebû'l-Kâsım Ubeydullah b. Ahmed b. Ali b. Hüseyin el-Mukrî'**ye okunmuş o da onaylamıştır. 398 yılında vefat eden İbn Saydalânî hakkında Atakî sika ve me'mûn olduğunu ifade etmiştir.²⁹³ Eserlerde hakkında sınırlı bilgiye ulaşılmış olsa da güvenilirliği nakledilmiştir. Râvi herhangi bir tenkit almaması dolayısıyla rivayetleri değerlendirilecektir.

Sonra hadisi 'ahberana' lafzıyla nakleden **Kâdî Şerîf Ebû'l-Hüseyin** ile ilgili Hatîb ve Ebû Sa'd, sika ve nebîl olduğunu ve insanların kendisine hadis talebi için rihle yaptığını, hadis rivayetini kendisi kitaptan okuyarak yaptığını belirtmiştir. Mansur şehrinin kadılığını da yapmış olan Kâdî Şerîf hakkında en-Nersî bir gözünün kör olduğu bilgisini vermektedir. 465 yılında vefat eden râviyi pek çok alim ta'dil ve tevsik etmektedir.²⁹⁴ Güvenilir olduğu bilgisine ulaşılan râvinin rivayetleri değerlendirmeye alınacaktır. Sonuç itibâriyle, İbn Ziyâd Nîsâbü'rî'nin bu hadisnin isnadı sağlam gözükmektedir.

Şafîî'nin *Müsned*²⁹⁵ ve *İhtilafu'l-Hadis*²⁹⁶ isimli eserinde yer alan iki rivayetin isnadları aynı olup şu şekildedir: Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Ebû Bekir b. Amr el-Ensârî→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Mâlik b. Enes→Şafîî. Bu eserlerdeki isnadlar daha âli oldukları için ravileri de önceki rivayetlerde incelenmiştir. Hadislerde isnadı zayıflatacak herhangi mecruh bir râvi bulunmamaktadır. Bu nedenle her iki tarikte isnadı sağlam gözükmektedir.

Nesâî'nin *Sünenü Suğra* isimli eserinde rivayet, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Ebû Bekir b. Amr el-Ensârî→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Mâlik b. Enes→Kuteybe b. Sa'id→Nesâî isnadıyla gelmektedir. İsnad zincirinde bulunan ravilerin tamamı önceki hadislerde cerh ta'dîl ilmi literatürü ve usulüyle incelenmiştir. Ulaşılan bilgiler neticesinde râvilerin âdalet ve zabt sahibi oldukları ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Nesâî'nin eserine almış olduğu bu rivayetin isnadı sağlam gözükmektedir.

El-Câmi'us-Sahîh eserinde yer alan rivayet, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Ebû Bekir b. Amr el-Ensârî→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Mâlik b. Enes→Kuteybe b. Sa'id→Müslim şeklindeki isnadıyla yukarıda serd edilen Nesâî'nin

²⁹³ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdadî (ö.463), *Târihu Bağdâd ve Züyuluhu*, 24 cilt, (mhk, Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417, 1. Baskı, 10:377; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, 15 cilt, (mhk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Daru'l-Garb el-İslâmî, 2003, 8.789.

²⁹⁴ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 13:403-404.

²⁹⁵ Şafî, *Müsned*, Hadis nr:883.

²⁹⁶ Şafî, *İhtilafu'l-Hadis*, 4. Cilt, Hadis nr: 162.

eserindeki hadislerle aynı isnâda sahiptir. Bunun yanı sıra metin karşılaştırmaları ise sonraki bölümde yapılacaktır.

Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahihî Müslim* eserinde, hadisin tahvilli bir şekilde üç farklı isnadını zikretmektedir. Birinci isnad; Hz. Peygamber→Hz.

Aişe→Amre→Ebû Bekir b. Amr el-Ensârî→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Mâlik b. Enes→Kuteybe b. Sa'id→el-Hüseyn b. Süfyân→Ebû Amr b. Hamdân→Ebû Nu'aym şeklindedir.²⁹⁷

Önceki incelemelerde analiz edilmeyen râvilerden **Ebû Amr b. Hamd**, babası ile beraber ilim talebi için Acem, Irak, gibi beldelelere yolculuk etmiştir. Zehebî onu imam, muhaddis, nahvî, zâhid, abid gibi lafızlarla tavsif ederken 'sika' lafzıyla da tevsik etmiştir. Hâkîm ise semanın sahih olduğunu bildirmiştir. Hâfız Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'nin Ebû Amr b. Hamd'da şiiilik iddiasında bulunmuş, Zehebî ise onun şiiiliğinin taassub derecesinde değil, Hâkîm gibi hafif olduğunu söyleyerek cevaplamıştır. Hicrî 376 senesinde vefat etmiştir.²⁹⁸ Şiiiliği tevsikine zarar vermeyecek derecede olan râvi güvenilir kabul edilmiştir.

İkinci isnad; Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Ebû Bekir b. Amr el-Ensârî→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Mâlik b. Enes→Mahrez b. Seleme→Abdullah b. Muhammed→Ebû Muhammed b. Hayyân→Ebû Nu'aym şeklindedir.²⁹⁹

Mahrez b. Seleme, isnad zincirinde hadisi Malik b. Enes'ten tahdis etmiştir. Ebu Hâtim, onu *Sikat* eserinde ismi Mahrez b. Seleme el-Bağdadî olmasına rağmen aslının Mekkeli olduğunu söylemiştir.³⁰⁰ Ayrıca Muhammed b. Vaddâh ikinci hac seferinde Mahrez b. Seleme kendisine "Bu benim sekseninci haccım" dediğini belirtmiştir. İbn Ebî Âsım ise onun Hicrî 234 senesinde vefat ettiğini bildirmiştir.³⁰¹ Eserler de tevsikine dair geniş ifadeler bulunmayan râvinin sika olduğuna kanaat getirilmiştir.

Abdullah b. Muhammed b. Zekeriyyâ, kaynaklarda Hicrî 286 senesinde vefat ettiği zikredilmektedir. Öte yandan makbul ve sika bir râvi olarak kabul edilmektedir.³⁰² Detaylı olmasa da güvenilir olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

²⁹⁷ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahihî Müslim*, Hadis nr:2082.

²⁹⁸ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 16:356-359.

²⁹⁹ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahihî Müslim*, Hadis nr:2082.

³⁰⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 27:276.

³⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 10:56.

³⁰² Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî (ö.369), *Tabakâtü'l-Muhaddisîn bi İsbahân ve'l-Varidîne Aleyhâ*, 4 cilt, (mhk. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî), Beyrût: Müessesetü er-Risâle, 1412/1992, 2. Baskı, 3:33.

Sonraki râvi **Ebû Muhammed b. Hayyân**, sika ve meşhur alimlerden biridir. Nitekim ahkâm, tefsir, ravi hocaları hakkında pekçok eseri bulunmaktadır.³⁰³ Hadis talebine küçük yaşlarında başlayan Ebû Muhammed b. Hayyân bu ilimle ciddi bir şekilde ilgilenmiştir. Aynı zamanda Zehebî onu İmam, hâfız, sâdık, İsbahân muhaddisi olarak tavsif etmektedir. İbn Şeyh olarak tanınmış olan râvi hakkında İbn Merduveyh; sika, me'mun, Hatîb; hâfız, sebt, mutkin, Ebû'l-Kâsım es-Sûzercânî; sika, me'mun gibi tevsik lafızları kullanmışlardır. Ebû Nu'aym ise 369 yılında vefat ettiğini bildirmiştir.³⁰⁴ Rical alimleri tarafından güvenilir olduğu belirtilen râvinin hadisleri değerlendirmeye dahil edilecektir.

Üçüncü İsnad; Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Ebû Bekir b. Amr el-Ensârî→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Mâlik b. Enes→ Ka'nebî→Muhammed bi Galib→Ebû Bekr bi Halâd→Ebû Nu'aym şeklindedir.³⁰⁵

Önceleri Basra'da ikamet eden sonra Mekke'ye taşınan **Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb el-Ka'nebî**, hakkında rical eserlerinde pekçok övgü ve ta'dîl lafızlarına ulaşılmaktadır. Nitekim, İbn Ma'in onun altından bir inci olduğuna,³⁰⁶ İbn Sa'd ise âbid ve fazilet sahibi bir kişi olduğuna işaret etmektedir. İclî, salih kişiliğinin yanında güvenilir râvi olan Ka'nebî'nin Muvatta'nın yarısını Malik b. Enes'e diğer yarısını da Malik b. Enes'in ona okuduğunu rivayet etmektedir. Ebû Zûr'a, gözünde ondan daha değerli kimse olmadığını, Ebû Hâtim de sika ve huccet olduğunu ifade etmektedir. Yahyâ b. Maîn, Vekî' ve Ka'nebî dışında Allah rızası için hadis rivayet eden kimse tanımadığını söylemektedir. İmam, sebt, kudve, şeyhu'l-islâm şeklinde tavsif edilen râvi, Hicrî 221 yılında vefat etmiştir.³⁰⁷ Hadis alimlerince övülen ve tevsik edilen râvinin rivayetleri değerlendirmeye alınacaktır.

Basra ehlinde olup, Bağdat'ta da iskan etmiş **Muhammed b. Galib**, 'Tamtâm' lakabıyla da tanınmaktadır. Çokça hadis rivayet eden sadûk ve hâfız râvi,³⁰⁸ hakkında rical alimi Dârekutnî'ye sorulduğunda, sika ve me'mun bir râvi olmasının yanısıra, kimi zaman hadislerde hata yaptığının vâki olduğunu söylemiştir. Zira onun hadislerinin sübûtu, ilim talebi ve kitâbet üzerine olan hırsı inkar edilememektedir. Hadis toplayıp tasnif eden hâfız,

³⁰³ Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihrân el-Esbehânî (ö.430), *Tarihu Esbehân*, (mhk. Seyyid Kaserî Hüseyin), Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990, 1. Baskı, 2: 51.

³⁰⁴ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 16:276-280.

³⁰⁵ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahihî Müslim*, Hadis no:2082.

³⁰⁶ Ebû Amr yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber b. âsım en-Nemerî el-Kurtûbî, *El-İntikâ fî Fadail es-Selâse el-Eimme el-Fukahâ*, Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye

³⁰⁷ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 10:257-264.

³⁰⁸ Bağdâdî, *Tarihu Bağdât*, 4:242.

imâm Muhammed b. Galib, 283 yılında vefat etmiştir. Hata yapma ihtimali göz önünde tutularak, tevsikine işaret edilmiş râvinin rivayetleri kullanılacaktır.

Hasan b. Şihâb el-‘Akberî, **Ebû Bekir b. Hallâd** hakkında şu kıssayı nakletmektedir; Dârekutnî ile beraber Ebû Bekir b. Hallâd’ın yanına gittim aralarında sâ’ ve müd ölçü birimlerinin zikri geçti bunun üzerine Ebû Bekir b. Hallâd Dârekutnî’ye hangisinin büyük olduğunu sordu. Darekutnî de bize dönerek: “Hocanıza bakın bana ne hakkında soruyor” diyerek ilmi açıdan bilinmesi gereken basit bir konuyu bilmediğine işaret etmiştir. Buna binaen onun hakkında görüş bildirirken ilme dair bir şey bilmemesine rağmen semâının sahih olduğunu söylemiştir. Ebû Nu’aym sika olduğunu, Muhammed b. Ebî el-Fevâris ise sika olmasına nazaran hadis fikhını bilmediğini ifade etmiştir.³⁰⁹ İlimden âri ve sema’ının sahih olduğunu bildiren Zehebî, Hicrî 359 senesinde vefat ettiği bilgisini vermiştir.³¹⁰ Fıhku’l-hadis konusunda bilgisi bulunmayan râvinin sema’ı ise herhangi bir cerh ifadesi almamıştır. Bu nedenle rivayetleri değerlendirmeye alınacaktır. Netice itibâriyle, Ebû Nuaym’ın eserinde üç isnadla vermiş olduğu rivayetin metinleri, râvileri genellikle güvenilir sayılmakla beraber, bazı râvilerinin ise tevsiki üzerine geniş bilgi bulunmamasının yanı sıra cerh de edilmemiş olması ve hata yapma ihtimali olan raviler içermesi göz önünde bulundurulacaktır.

Tirmizî’nin es-Sünen isimli eserinde yer alan hadisin iki isnadı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Ebû Bekir b. Amr el-Ensârî→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Mâlik b. Enes→Kuteybe b. Said şeklindedir.³¹¹ Bu isnad zincirinde bulunan ravilerin, hadis literatüründeki incelemeleri daha önceki rivayetlerde yapılmıştır. Tekrara düşülmemesi ve araştırmanın genişlememesi için sadece ravilerin tevsikine işaret edilecektir.

İkincisi; Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Ebû Bekir b. Amr el-Ensârî→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Mâlik b. Enes→Ma’n→İshâk b. Musa şeklindedir.³¹² Daha önceki rivayetlerde hakkında araştırma yapılmamış râvilerden, **Ma’n b. İshâ el-Kazzâz**, kumaş satmasından dolayı bu nisbeyi almıştır. Şafîî rivayetlerinden razı olmuştur.³¹³ Ali b. Medinî, Ma’n b. İshâ’nın İmâm Malik’ten dörtbin melese tahriç ettiğini

³⁰⁹ Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd ve Züyuluhu*, 5:429.

³¹⁰ Zirkilî, *Alâm*, 1:272.

³¹¹ Tirmizî, *Câmi’ü’t-Tirmizî*, hadis no:1006.

³¹² Tirmizî, *Câmi’ü’t-Tirmizî*, hadis nr:1006.

³¹³ Ebû Ya’lâ el-Halilî Halil b. Abdullah b. Ahmed b. İbrahim b. Halil el-Kazvînî, *el-İrşâd fî Ma’rifeti Ulemâi’l-Hadis*, 3 cilt, (mhk. Muhammed Sa’id Ömer idrîs), Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 1409, 1:227.

rivayet etmiştir.³¹⁴ Yahyâ b. Ma'in, Abd b. Ubeydillah b. Amr'dan sema'nın bulunmadığını ve ona yetişemediğini söylemiştir.³¹⁵ Ebû Hâtim, İmam Mâlik ashabından en sağlam ve en takva sahibi kişinin Ma'n b. İsâ olduğunu söylemiştir. İbn Sa'd ise, onu kesiru'l-hadis, sika, sebt, me'mûn gibi ifadelerle ta'dîl etmiştir. İbn Hibban'ın es-Sikât isimli eserinde yer alan râvi, Hicrî 198 senesinde vefat etmiştir.³¹⁶ Literatürde yer alan bilgilere göre sika bir râvi sayılmıştır.

Dedesi sahabeden Abdullah b. Yezîd olan **İshâk b. Musa el-Ensârî**, hakkında Nesâî sika demiştir. Hatîb ise aslen Medineli olup Kûfe'de yaşadığını aynı zamanda sika olduğunu belirtmiştir. Abdurrahman b. Ebî Hâtim, babasının onun doğruluğunu ve itkân sahibi kişiliğini övdüğünü söylemektedir. Bağdât ve Dimeşk'e gitmiş olan İshak b. Musa , Nisâbur kadılığına da üstlenmiştir. Ehli sünnetten ayrılmayan râvi Hicrî 244 senesinde vefat etmiştir.³¹⁷ Alimler tarafından tevsik edilen râvinin güvenilir olduğu kanaati hasıl olmuştur bu nedenle hadisleri kullanılacaktır. Sonuç itibariyle, Tirmizi'nin vermiş olduğu iki isnad'da sika râvileri ihtiva etmektedir. Bu nedenle bu hadis isnadı sağlam gözükmetedir.

Buhârî, Camiu's-Sahîh isimli eserinde hadisi şu rivayetle tahric etmiştir; Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Ebû Bekir b. Amr el-Ensârî→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Mâlik b. Enes→Abdullah b. Yûsuf.³¹⁸

Buhârî'nin bu rivayetinde cerh ve ta'dil bakımından analizi yapılmamış râvî, **Abdullah b. Yûsuf**, İmam Mâlik'in talebelerinden olup Muvatta' ve pekçok meseleleri rivayet etmiştir. Aynı zamanda Tunûsî nispesiyle tanınan râvî, pek çok alim tarafından tevsik edilmiştir. Nitekim Zehebî, onun şeyh, imâm, hâfız, mutkin olduğunu ifade ederken, Yahyâ b. Ma'in ise Muvatta' rivayeti konusunda, Ka'nebî ile onun en güvenilir râviler olduğunu söylemiştir. Buhârî aynı zamanda hocası olan Abdullah b. Yûsuf hakkında, Şamlıların en güvenilir kişisi olduğunu beyân etmiştir. Ebû Hâtim, onun sika, İbn Adi', sadûk, hayyir (çokça hayır yapan) fâdıl,³¹⁹ Dârekutnî, sika³²⁰ ve İclî de sika³²¹ olduğunu

³¹⁴ Ebû İshâk İbrahîm b. Ali eş-Şirâzi, *Tabakatü'l-Fukahâ*, (mhk. İhsan Abbas), Beyrût: Daru'l-Râîd el-Arabî, 1970, 1. Baskı, 1:148.

³¹⁵ Alâî, *Camîu'l-Tahsîl*, 1:284.

³¹⁶ Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10:252; Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 9:304.

³¹⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2:480-482.

³¹⁸ Buhârî, *Sahîh*, hadis no:1289.

³¹⁹ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 10:357-358.

³²⁰ Dr Muhammed Mehdî el-Müslimî, Eşref Mansur Abdurrahmân, I'sâm Abdülhâdi Mahmud, Ahmed Abdürrezzâk 'îd, Eymen İbrâhim Ez-Zâmilî, Mahmud Muhammed Halil, *Mevsu'atü Akvâl Ebî Hüseyin ed-Dârekutnî f, Ricâli'l-Hadis ve İlelihi*, Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 2001, 1. Baskı, 2:384.

³²¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16:333.

belirtmiştir. Alimlerin görüş bildirmesi üzerine, güvenilir olduğu anlaşılan râvinin rivayetleri kullanılacaktır. Böylelikle sika ravilei içeren Buhârî'nin isnadı sağlam gözükmetedir.

İmam Mâlik'in Muvatta' isimli eserinin Ebû Mus'ab ez-Zührî rivayetinde tahric edilen hadisin isnadı; Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Ebû Bekir b. Amr el-Ensârî→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Mâlik b. Enes→Ebû Mus'ab ez-Zührî şeklindedir. İmâm Malik'in ravisi hakkında rical eserlerinde kayda geçenler

araştırıldığında, Ehli Medine fakihlerinden olduğu ve Me'mun'un onu Medine valisi tayin ettiği bilgisine ulaşılmaktadır.³²² 241 yılında vefât eden **Ebû Mus'ab** hakkında Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim sadûk şeklinde beyan vermişlerdir. Zehebî ise imam ve sika olduğunu bildirip, İmam Mâlik'e mülazemet ettiği ve kendisinden fıkıh öğrendiği ve Muvatta'yı işittiği bilgisini vermiştir. Nitekim Ahmet b. Ebî Heysem *Târîh* isimli eserinde, Hicrî 219 senesinde Mekke'ye gittiğini ve babasına kimden hadis yazması gerektiğini sorduğunu, buna binaen babasının Ebî Mus'ab dışında kimden yazarsan yaz dediğini aktarmaktadır. Zehebî bu nehyin Ebû Mus'ab'ın devlet işlerine girişmesine bağlamakta, nihayetinde onun sika olduğunu ve az hata yaptığını bildirmektedir.³²³ Dârekutnî ise onun hakkında Muvatta' isimli rivayetinin güvenilir olduğunu söylemektedir.³²⁴ Genellikle tevsiki ve ta'diline işaret edilen râvinin rivayetleri kullanılacaktır. Böylece güvenilir râviler ihtiva eden Malik'in isnadı sağlam gözükmetedir.

İbn Hibbân, *Sahih* isimli esrinde rivayeti, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Ebû Bekir b. Amr el-Ensârî→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Mâlik b. Enes→ Ahmet b. Ebî Bekr→Amr b. Sa'îd b. Sinân→İbn Hibbân isnadıyla vermektedir.³²⁵ İsnad zincirinde Ahmet b. Ebî Bekr olarak geçen râvi önceki rivayetlerde tevsikine işaret edilen Ebû Mus'ab ez-Zührî'dir. Hakkında analiz yapılmamış bir diğer râvi, hadis imamı, öncü ve âbid bir zât olan **Amr b. Sa'îd b. Sinân**'dır. Nitekim onun hakkında İbn Hibbân mütedeyyin kişiliğine işaret ederek seksen sene boyunca gündüzleri oruç tutar geceleri namaz kılardı şeklinde tavsif etmiştir.³²⁶ Özellikle dindar kişiliği ile ön plana çıkan râvinin, tevsikine işaret edici bir lafız kullanılmamıştır. Aynı zamanda ta'n da edilmemiş râvinin rivayetleri araştırma için yazılacaktır. Sonuç olarak, Amr b. Sa'îd b. Sinân dışında diğer

³²² İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 5:505.

³²³ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 11:436-440.

³²⁴ Zirikî, *A'lâm*, 1:197.

³²⁵ İbn Hibbân, *Sahih*, hadis no:3123.

³²⁶ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 11:179.

râvilerinin tevsikine açıkça işaret edilmiş İbn Hibbân'ın bu rivayeti araştırma için metin analizinde yazılacaktır.

İbn Hibbân'ın eserinde tahric ettiği bir diğer rivayet ise, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Süfyân b. Uyeyne→Osman b. Ebî Şeybe→İmrân b. Musa b. Mücaşi'→İbn Hibban isnadıyla gelmektedir.³²⁷ Geçmiş rivayetlerde serd edilmeyen râvilerden **Osman b. Ebî Şeybe**, Mekke ve Re'y şehrine yolculuklar yapmıştır ve bunun yanında Bağdât'da iskan etmiştir. Hadis ve tefsir alimi râvinin te'lif ettiği eserler mevcuttur. Aynı künye kullandıkları kardeşleri Ebû Bekir b. Ebû Şeybe ve Kâsım'dan daha büyük olduğu söylenmektedir. İbn Ebû Şeybe'den pek çok hadis alimi rivayet nakletmiş ve rical alimleri ise onun tevsikini şu lafızlarla dile getirmektedir; Yahya b. Ma'în; sika, emin me'mûn, İclî; sika, Ahmed b. Hanbel, onun hakkında yalnız hayır bildiğini, Ebû Hâtim; sadûk lafzıyla ta'dil etmiştir.³²⁸ Böylelikle râvi, rical alimlerince güvenilir kabul edilmiştir.

İmrân b. Musa b. Mücaşi', hadis tahammül ettiği hocalarının hepsinin, zamanının en hararetli tartışma konularından halku'l-Kur'an, imanın artıp azalması, iman-amel ilişkisi hakkında ehli sünnet çizgisinde olduğunu beyan etmektedir. Zehebî onu imam, muhaddis, huccet ve hâfiz lafızlarıyla nitelendirmiştir. Ebû Bekr el-İsmailî ise sadûk ve zamanının muhaddisi olduğunu söylemektedir. Ebû İshâk künyesiyle tanınan râvi, Hicrî 305 senesinde Cürçân'da vefat etmiştir.³²⁹ Ehli sünnet düşüncesine sahip râvi birinci derece olmasa da güvenilir kabul edilmiştir bu nedenle onun hadisleri değerlendirilecektir. Bu bağlamda güvenilir râviler tarafından nakledilmiş İbn Hibbân'ın bu rivayetin isnadı sağlam gözükmemektedir.

Hakîm en-Neysâbûrî, *Ma'rifetü Ulumi'l-Hadîs* adlı kitabında tahric ettiği rivayeti, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Mâlik b. Enes→Ka'nebî→Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Kâdî→Ebû Bekr b. Ebî Nasr ed-Dâreburdî→Hâkim isnadıyla vermektedir.³³⁰ Nitekim rivayetin isnadı bazı problemler ihtivâ etmektedir. Buraya kadar incelenen rivayetlerde hadis, Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî'nin babası Ebû Bekir b. Amr el-Ensârî'den, o da teyzesi Amre bint Abdurrahman'dan rivayet edilmektedir. Ancak bu isnadda, baba Ebû Bekir b. Amr el-

³²⁷ İbn Hibbân, *Sahîh*, hadis no:3137.

³²⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19:478-487.

³²⁹ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 14:136; Ebû'l-Kasım Hamza b. Yûsuf b. İbrahim es-Sehmî el-Kureşî el-Cürçânî, *Târîhu Cürçân*, (mhk. Muhammed Abdülmü'id Hân), Beyrût:Alemü'l-Kütüb, 1407/1987, 4. Baskı, 1:322-323.

³³⁰ Hakîm, *Ulumi'l-Hadis*, hadis no: 1:87.

Ensârî'nin atlanmasının yanı sıra Amre 'أمه' şeklinde Abdullah b. Ebû Bekr'in annesi olarak tanıtılmaktadır. Oysa hakikatte Amre, Abdullah'ın babasının teyzesi olmaktadır. Muhtemelen isnadda meydana gelen bu karışıklık, Amre'den oğlu Muhammed b. Abdurrahman'ın (Ebû'r-Ricâl)³³¹ da rivayetinin bulunmasından kaynaklanmış olabilir. Ayrıca Amre Hicrî 106 senesinde Abdullah Hicrî 135 senesinde vefat etmiş olmasına binaen vefat tarihleri ve mülakâtları Abdullah'ın Amre'den tahdis etmesine imkan verse de isnadda yazılan 'annesi' lafzı bir yanlış bilgiye işaret etmekte olup İmâm Malik'ten yapılan rivayetlerde genellikle isnadada oğul baba vasıtasıyla Amre'den gelmektedir.

Buna ek olarak isnad zincirindeki diğer râvileri incelendiğinde, **Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Kâdî**, Ebî Hişam vefat ettikten sonra Bağdât'ın kadılığını üstlenmiştir. Fıkhi konuda talimini Cürcânî'den almış olan râvi, hadis kitabesinde bulunmuş, müsned kaleme almış ve çokça hadis rivayet etmiştir. Öte yandan Hatîb onun için sika, sebt, huccet gibi ta'dil lafızlarını kullanmıştır. Abdullah b. Ahmed, sadûk olduğunu ve onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmediğini beyan ederken Dârekutnî ise sika olduğunu söylemektedir.³³² Talhâ b. Muhammed b. Ca'fer, onun Müslümanların en hayırlısı, dindar, ve iffet sahibi bir kişi olduğunu söylemektedir. Zehebî'nin hakkında allâme, hâfız, sika dediği Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Kâdî, Hicrî 280 senesinde vefat etmiştir.³³³ Elde edilen bilgiler ışığında râvi güvenilir kabul edilmektedir.

Ebû Bekr b. Ebî Nasr ed-Dâreburdî, hakkında bulunan bilgiler *er-Ravd el-Basim fî Terâcimi Şüyuh el-Hâkim* isimli eserde bir araya toplanılmıştır. Elbânî, onun hakkında terceme bulunmadığını ve Sem'ânî'nin de *Târîhu Cürcân*'da ondan bahsetmediğini beyan etmektedir. Hâşidî, Dr. Nedevî, Abdülalî Hâmid, Dr. Salahaddin Şükr onu tanımadıklarını ifade etmişlerdir. Hâkim ise hocası hakkında doğruluk ve adalet hususunda ondan önde kimsenin bulunmadığını açıklamaktadır.³³⁴ Aslen Meçhul'ul hal olan râvinin adalet ve zabtı konusunda yeterli bilgiye ulaşılammıştır. Bu nedenle rivayetleri değerlendirme dışı tutulacaktır. Hakim'in eserindeki bu rivayet iki cihetten problem taşımaktadır. Birincisi yukarıda işaret edildiği gibi Abdullah'ın babası isnadda atlanmış ve Amre isnadda annesi şeklinde yer almıştır. İkincisi ise, tevsiki hususunda yeterli bilgiye ulaşılmayan, hali meçhul râvi içermesidir. Bu iki müşkülden dolayı Hakîm'in rivayetinin isnadı zayıf ve illetli gözükmektedir.

³³¹ İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 8:350.

³³² Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 5:61.

³³³ Zehebî, *Siyerü Alâimü'n-Nübelâ*, 13:407-410.

³³⁴ Ebû Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali Mansûrî, *er-Ravd el-Basim fî Terâcimi Şüyuh el-Hâkim*, 2 cilt, Riyâd: Daru'l-Âsime, 1432/2011, 1. Baskı, 2:880-882.

Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ b. Bilâl en-Nîsâbûrî, *Ehadisi Ebî hammad en-Nesâbûrî* isimli cüz'ünde hadisi, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Süfyân b. Uyeyne→ez-Zağferânî→ Yahyâ b. Bilâl en-Nesâbûrî tarikiyle tahriç etmiştir.³³⁵ İsnad zincirinde bulunan râvilerin cerh ve ta'dil analizleri önceki rivayetlerde yapılmış olup tevsik edildikleri bilgisine ulaşılmıştır.

Humeydî, *Müsned* isimli te'lifinde hadisi, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Süfyân b. Uyeyne→Humeydî şeklindeki isnadla verilmektedir.³³⁶ Zikri geçen râviler, önceki araştırmalarda tevsikine ulaşılmış olup burada tekrarı verilmeyecektir. Rical alimleri tarafından rivayetleri hüccet sayılan bu kişilerin isnadı sağlam gözükmektedir.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned* isimli kitabında hadisi iki isnadla vermektedir. Birincisi; Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Mâlik b. Enes→İshâk→Ahmed b. Hanbel³³⁷ tarikiyle nakledilmektedir. Değerlendirilmesi yapılmamış râvilerden **İshâk b. İsâ el-Bağdâdî**'nin Muhammed ve Yusuf adında iki kardeşi daha vardır. Ömrünün sonuna doğru Ezine'ye taşınmış ve Hicrî 215 yılında burada vefat etmiştir.³³⁸ Ayrıca hakkında Ebû Ali Salih b. Muhammed, la be'se bihi ve sadûk ifadelerini kullanmış, İbn Ahmed el-Halilî ise kardeşi Muhammed'le beraber ikisinin de sika olduğunu ve İmam Mâlik'ten rivayette bulunduğunu bildirmiştir.³³⁹ Yine rical alimlerinden, Buhârî onun hakkında meşhuru'l-hadis, Ebu Hâtim ise saduk lafızlarını kullanmıştır.³⁴⁰ Genel itibariyle, birinci derece olmasa da râvi güvenilir sayılmaktadır.

İkincisi; Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Mâlik b. Enes→Osman b. Ömer→Ahmed b. Hanbel nakledilmektedir.³⁴¹ Analizi yapılmamış bir diğer râvi ise aslı Buharalı olan **Osman b. Ömer b. Fâris**'tir. Rical eserlerinde onun ta'dilî hususunda pek çok alimin görüşleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir; Ahmet b. Hanbel; salih ve sika, İbn Ma'in; sika, Ebû Hâtim; sadûk, İclî; sika ve hadiste sebt olduğunu bildirirken Yahyâ b. Said ondan razı olmadığını ifade etmiştir. Zehebî, Yahya b. Sa'id'in rical hususunda aşırı inatçı bir tutum sergilediğini

³³⁵ Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ b. Bilâl en-Nesâbûrî, *Ehadisi Ebî hammad en-Nesâbûrî*, vr. 21, (nsh. Yûsuf b. Hasan Abdülhâdî), Daru'l-Kütüb el-Mısriyye, hadis nr: 12.

³³⁶ Humeydî, *Müsned*, hadis no:223.

³³⁷ Hanbel, *Müsned*, hadis no:24236.

³³⁸ Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 7:345.

³³⁹ Amr b. Ahmed b. Hibetullah b. Ebî Cerrâde el-Ukaylî, *Bağyetü't-Talebi fi Târîhu Haleb*, 12 cilt, (mhk. Dr. Süheyl Zekkâr), Daru'l-Fikr, 3:1492-1495.

³⁴⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2:462-464.

³⁴¹ Hanbel, *Müsned*, hadis no:25647.

oysaki Osman b. Ömer'in sika olduğunu ve herhangi bir kusurunun bulunmadığını tasrih etmektedir.³⁴² Esasen sika bir râvi olan Osman hakkındaki eleştirilere Zehebî itiraz etmiş ve onu ta'dil etmiştir. Böylece güvenilirliği vurgulanan râvinin rivayetleri değerlendirmede kullanılacaktır. Sonuç itibariyle, güvenilir Ravilerden müteşekkil iki isnada sahib Ahmed b. Hanbel'in bu rivayeti sağlam gözükmemektedir.

El-Hasen b. Ali el-Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'* eserinde hadisi, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→Amre→Abdullah b. Ebî Bekr el-Ensârî→Mâlik b. Enes→Ka'nebî→Ali→Ahmed b. Muhammed el-Mekkî→ El-Hasen b. Ali el-Cevherî şeklindeki isnadla vermiştir.³⁴³ Önceki rivayetlerde analizi yapılmamış râvilerden **Ali b. Abdülaziz el-Begavî**, hakkında Zehebî, Mekke'de mücavir olması ve herhangi bir kazancının bulunmaması nedeniyle ihtiyaca binaen hadis tahdisi karşılığında ücret aldığını bunun yanısıra sika olduğunu bildirmektedir. Nesâî gibi bazı alimler ücret almasını kınamış ve ondan rivayette bulunmamışlardır. Aynı şekilde Dârekutnî'de sika, me'mûn şeklinde ta'dil etmiştir.³⁴⁴ Nitekim Hicrî 280 yılında vefat eden râvi çokça hadis ezlemiş ve müsned eseri günümüze kadar gelmiştir.³⁴⁵ Hadis karşılığında ücret alması tevsikine halal vermeyen râvinin rivayetleri kullanılacaktır.

Müsnedü'l-Muvatta' eserindeki hadisin incelenecek bir sonraki râvisi **Ahmed b. Muhammed el-Mekkî**, hakkında Zehebî sadece hocalarını saymış ve Hicrî 351 senesinde vefat ettiğini belirtmiş öte yandan hiçbir değerlendirmede bulunmamıştır.³⁴⁶ Buna binaen râvinin tevsikine işaret edecek yeterli veriye ulaşılammıştır. Bu nedenle bu rivayet metin değerlendirmesinde ihtiyatlı bir şekilde ele alınacaktır.

b.5. Kasım b. Muhammed'den Gelen Tarikler

Bu kısımda hadisi Hz. Âişe'den rivayet eden yedi tabiînden biri olan Kasım b. Muhammed'in rivayetleri incelenecektir. Kasım b. Muhammed'in rivayetleri genellikle muhtasar bir şekilde sadece Hz. Aişe'nin İbn Ömer hakkında söylediği kısmını ihtiva etmekte bazen de Hz. Âişe'nin itirazını içeren kısmı ile beraber gelmektedir. Metinler

³⁴² Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 13:157; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19:461; Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 9:557.

³⁴³ El-Hasen b. Ali el-Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, hadis no: 511.

³⁴⁴ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 3:143.

³⁴⁵ Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7:363.

³⁴⁶ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, 12:140.

üzerindeki değerlendirmeler metin analizi kısmında daha detaylı incelenecektir. Müslim'in *Sahih*, İshâk b. Râhuye'nin *Müsned*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* isimli eserlerinde yer almakta olan rivayetlerin ravi incelemeleri, önceki hadislerde izlenmiş yöntem ile yapılacaktır.

İshâk b. Râhuye'nin *Müsned* isimli eserinde hadisi Hz. Aîşe→Kasım b. Muhammed→İbn Ebî Müleyke→Eyyüb→Abdülvehhâb es-Sekâfî→İbn Rahuye şeklinde tahrir etmektedir.³⁴⁷ Bu isnadda öncelikle incelenecek râvi **Kasım b. Muhammed**; Hz. Ebû Bekir'in oğlunun oğludur. Yüz veya ikiyüz hadis gibi az miktarda hadis rivayet ettiği bilinmekle beraber, hadisleri hafızasından rivayet eder bunun yanı sıra hadis yazımına Hz. Ömer'in yazılan rivayetleri toplayıp yaktığı haberini naklederek karşı çıkardı. Özellikle Medine'de fazileti üzerine kıyas edilecek kişi bulunamazken, fukaha-i seb'adan biri kabul edilmektedir. Zehebî'nin kudve, hafız ve huccet sıfatlarıyla andığı râvinin İbn Mes'ud ve Zeynep bint Cahş'tan mürsel rivayetleri bulunmaktadır. Hadis münekkittlerinin tevsiki üzerine görüş birliğine vardıkları Kâsım b. Muhammed, ihtilaf kaydı bulunmakla beraber Hicrî 106 senesinde vefat etmiştir.³⁴⁸

Müslim'in *Sahih* isimli eserinde hadis, Hz. Aîşe→Kasım b. Muhammed→İbn Ebî Müleyke→Eyyüb→Müslim tarikiyle zikredilmektedir. Isnadda ismi geçen ravilerin cerh ta'dil ilmi açısından değerlendirilmeleri yapılmış ve tevsikine ulaşılmıştır. Buna binaen Müslim'in bu rivayeti metin analizinde kullanılacaktır.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Kasım b. Muhammed'den gelen iki rivayete yer vermektedir. Bunlardan birinin isnadı, Hz. Aîşe→Kasım b. Muhammed→İbn Ebî Müleyke→Eyyüb→Ahmed b. Hanbel şeklindedir.³⁴⁹ Bu mevkuf rivayet, Hz. Aîşe'nin, İbn Ömer hakkındaki değerlendirmesini içerdiği için analize dahil edilmiştir. Ve daha önceki incelemelerde ravilerinin tevsiki üzerine karar kılınmıştır.

İkinci isnad; Hz. Peygamber→Hz. Aîşe→Kasım b. Muhammed→Abdurrahman b. Kasım→Habîb b. Ebî habîb→Muhammed b. Râşid→Hüseyn b. Muhammed→Ahmed b. Hanbel şeklindedir.³⁵⁰ Bu rivayeti Ahmed b. Hanbel'in oğlu hadis alma yollarından biri olan vicade ile nakletmektedir.³⁵¹ Isnadda değerlendirilmesi yapılmamış râvilerden, hadisi

³⁴⁷ İshâk b. Râhuye, *Müsned*, hadis no:1255.

³⁴⁸ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 5:53-60; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23:427-436.

³⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hadis no: 27662.

³⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hadis no: 290.

³⁵¹ Hadis tahammül yollarından biri olan vicâde türünün en meşhur örnekleri arasında Ahmed b. Hanbel'den oğlunun vicade yoluyla yaptığı nakillerdir.(bkz. Âmir Hasan Sabrî, *el-Vicâdât fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Beyrût: Dâru'l-Beşâirü'l-İslamiyye, 1416/1996, s. 9-22.

Hz. Aîşe'den nakleden tabiîn Kasım b. Muhammed'in oğlu **Abdurrahman b. Kasım**, Medine ehlinin fıkıh, ilim, diyanet, itkân ve hadis hıfzı konusunda önde gelen alimlerindendir.³⁵² Babasından hadis rivayetinde bulunuş râvi hakkında Zehebî, fakîh, huccet, sika ve imam nitelemelerinde bulunmuştur.³⁵³ Takva sahibi olmasıyla övülen râvi için İbn Uleyye, zamanının en faziletlisi olduğunu söylemektedir. Babasının teyzesi Hz. Âişe, hayatta olduğu vakit dünyaya gelen Abdurrahman b. Kâsım,³⁵⁴ halifenin kendisini Şam'a fetva vermesi için çağırmasına icabet ederken, Şam'a ulaşmadan yolda Hicrî 126 senesinde vefat etmiştir.³⁵⁵ Genel itibarıyla râvi güvenilir sayılmıştır.

Habîb b. Ebî Habîb; Merv şehrinin Hartûm kasabasından olan râviyi İbn Hibbân, yalancılardan saymış ve hadis uydurduğunu söylemiştir.³⁵⁶ Aynı şekilde, Hakim, İbn Adî, Ahmed b. Hanbel de hadis uydurduğunu ve yalancılardan olduğunu söylemiştir.³⁵⁷ Yalancılıkla itham edilen râvinin rivayetleri zayıf sayılmıştır.

Muhammed b. Râşid, hakkında Abdürrezzâk hadiste onun gibi vera' sahibi kimse tanımadığını söylemektedir.³⁵⁸ Bunun yanı sıra Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în, Nesâî gibi hadis alimleri onu tevsik etmiştir.³⁵⁹ Abdullah b. Mübarek; doğru sözlü olduğunu ancak, kaderî olmakla itham edildiğini, Şu'be, kendisinden hiç hadis yazmadığını, ona şîlik yada kaderîlik nispet edilmesine rağmen sadûk olduğunu, Ya'kûb el-Cürcânî; bidat olmayan bir inancı bulunduğunu ve hadis konusunda her zaman doğruyu araştırdığını, Ya'kûb b. Şeybe, sadûk, Ebû Hâtim, sadûk, hasenü'l-hadîs olduğunu ifade etmiştir. İbn Hibbân ise vera' ve nüsûk sahibi bir kişiliği bulunmasına nazaran hadis uydurmadığı halde ondan çok fazla münker hadis rivayet edildiği bu nedenle ihtiyaten hadisleriyle ihticac edilemeyeceğini belirtmektedir. Hicrî 161 senesinde vefat eden râvinin hadislerini Darekutnî ise itibar için yazılabileceğini düşünmektedir.³⁶⁰ Esasen birinci derece olmasa da güvenilir addedilen râviden münker rivayet edilmesi, ondan hadisi nakleden kişinin tevsiki üzerinde yoğunlaşmayı gerektirmektedir. Bu nedenle Muhammed b. Râşid güvenilir kabul

³⁵² Zirkîlî, *A'lâm*, 3:322.

³⁵³ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1:95.

³⁵⁴ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 3:453.

³⁵⁵ Zehebî, *Siyerü'l-Alâmü'n-Nübelâ*, 6:188.

³⁵⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, (mhk. Muhammed Avvame), Suriye: Dâru Reşîd, 1406/1986, 1:50; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Mu'az b. Ma'bed Ebû Hâtim el-Bustî, *el-Mecruhîne mine'l-Mühaddisîn ve'd-Duafâ ve'l-Metrukîn*, 3 cilt, (mhk. Mahmud İbrahim Zayid), Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396, 1:265-266.

³⁵⁷ Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 2:546.

³⁵⁸ Buhârî, *Târihu'l-Kebîr*, 1:81.

³⁵⁹ Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 7:519.

³⁶⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 25:186-190.

edilirken, rivayetlerinde sonraki râvilerin ihtiyatla incelenmesi göz önünde bulundurulacaktır.

Hüseyin b. Muhammed, Bağdat'ta iskân etmiş râviyi alimlerin çoğu güvenilir kabul etmektedir. Yalnız Ebû hâtim er-Râzî, Hüseyin b. Muhammed Behrâm ve Hüseyin b. Muhammed el-Mervezî el-Bağdâdî'yi farklı kişiler olduğunu düşünmüş, aynı kişi oldukları halde Hüseyin b. Muhammed el-Mervezî'yi tevsik ederken, Hüseyin b. Mehammed Behrâm'ı meçhul saymıştır.³⁶¹ Hadis alimlerinden İbn Sa'd; sika, Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî; leyse bihi be's olduğunu ifade etmişlerdir. Hanbel b. İshâk ise Hicrî 213 senesinde vefat ettiğini bildirmiştir.³⁶² Genel itibariyle sika kabul edilen râvinin rivayetleri değerlendirmeye alınacaktır. Yukarıda da belirtildiği üzere Ma'mer b. Râşid'den nakilde bulunan râvilerin önemi, güvenilirliğinin Ma'mer rivayetlerini de etkilemesiydi. Sonuç olarak Ahmed b. Hanbel'in bu rivayeti Habîb b. Ebî Habîb gibi yalancılıkla itham edilmiş bir râvi içerdiği için isnadı zayıf görülmüştür..

b.6. İbn Ebi Müleyke'den Gelen Tarikler

Bu kısımda hadisi Hz. Âişe'den rivayet eden yedi tabîinden biri olan İbn Ebi Müleyke'in rivayetleri incelenecektir. Daha önceki rivayetlerde güvenilir râvi olduğu bilgisine ulaşılan İbn Ebî Müleyke Hz. Âişe'nin itirazını içeren uzun hadisin incelemesi isnad analizi kısmında ilk bölümde yer verilmişti. Aynı şekilde İbn Ebî Müleyke'den muhtasar bir şekilde sadece Hz. Âişe'nin itirazının bulunduğu kısım, Ebî Ali b. Şâzân'ın cüzünde ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin müsnedinde yer almaktadır.

El-Hüseyin b. Halef b. Şâzân'ın *Eczâi Ebî Ali b. Şâzân* isimli eserinde rivayet, Hz. Peygamber→Hz. Âişe→İbn Ebî Müleyke→Câbir b. Yezîd→Süfyân es-Sevrî→Kabise b. Ukbe→Muhammed b. el-Hüseyin b. Ebî el-Huneyn→ El-Hüseyin b. Halef b. Şâzân tarikiyle yer almaktadır.³⁶³ Güvenilirlik bakımından öncelikle incelenecek râvi **Câbir b. Yezîd**, hadis rivayetinde pek çok münekkât tarafından ta'n edilmiştir. Bunlardan, Yahyâ b. Ma'in; kezzâb, Ebû Hanife; Cabir b. Yezîd el-Cü'afî'den daha yalancı kimseyle karşılaşmadığını ve her re'ye karşılık bir eserinin olduğunu, yaklaşık üç bin civarı hadis rivayet ettiğini, Nesâî; bir yerde metrûkü'l-hadîs, başka bir yerde sika değil, hadisi yazılmaz, Hakim; zâhibü'l-hadîs, İbn Hacer; zayıf ve râfizî olduğunu söylemiştir. Bu cerh

³⁶¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6:471-474.

³⁶² Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 8:650.

³⁶³ El-Hüseyin b. Halef b. Şâzân, *Eczâi Ebî Ali b. Şâzân*, hadis no: 122.

ifadelerinin yanısıra onu ta'dil eden alimler de bulunmaktadır. Bunlardan Şu'be ve Süfyan es-Sevrî; eğer Câbir 'haddesana', 'semi'tu' lafızlarını kullanmışsa, o insanların en güvenilirini en doğru sözlüsü olduğunu ifade etmişlerdir. Hicrî 128 senesinde vefat eden râvi hakkında Vekî' de güvenilirliği hususunda şüphe edilmemesi gerektiği görüşündedir.³⁶⁴ Hakkında ihtilaf bulunmasının yanısıra, yalancı bir râvi olduğu kanaati hasıl olan Cabir b. Yezîd'in bulunduğu isnad zayıf görülmüştür.

Süfyân es-Sevrî, fıkıh, hadis, tefsir ilminde büyük otorite kabul edilen râvi, zamanının din ilimleri ve takva hususunda efendisi sayılırdı. Doğma büyüme Kûfeli olan âlim, Abbasi halifesi Mansur'un kendisini idareciliğe davetin kabul etmemiş, Kûfe'den ayrılmak durumunda kalmıştır.³⁶⁵ Böylece Mekke, Medine, Basra, Şam, Yemen gibi bölgelere seyahatlerde bulunmuş ve buradaki ilmi birikimi şahsında toplamıştır. Hadisleri konularına göre tasnif eden ilk hadisçilerden Süfyan es-Sevrî aynı zamanda rical ilmi, garibül hadis ilminin doğuşuna önemli katkıda bulunmuştur. Güçlü bir hafızaya sahip olan râvi, hadis rivayetinde semâ yöntemini kullanmış ve hadislerin hafızası güçlü kişiler tarafından nakledilmesi gerektiğini söylemektedir. Râvinin tevsiki hususunda hadis münekkitleri ittifak etmişlerdir. Ancak zayıf râvilerden nakilde bulunmak ve tedlis yapmak gibi bir takım eleştirilere maruz kalmış olsa da, Zehebî ve İbn Hacer'e göre bu tür eleştirilere itibâr edilmemelidir.³⁶⁶ Esâsen güvenilir bir râvi olan Süfyân'ın rivayetleri değerlendirilecektir. Ancak râviye, yöneltilen eleştirilerden bir tanesi de zayıf kişilerden rivayette bulunmasıydı. Bu eleştiri göz önünde tutulduğunda ve kendisinde nakilde bulunduğu râvi, Cabir b. Yezîd'in de yalancılıkla itham edildiği bilgisine ulaşılmasıyla, bu eleştirinin kimi zaman yerinde olduğu ve bu konuda müteyakkız kalınması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Kabise b. Ukbe, hadis talebine küçük yaşında başlayan râvi, özellikle Süfyân es-Sevrî'den semânını küçük yaşta yaptığı için hata yaptığı konusunda eleştirilmektedir. Nitekim Yahyâ b. Ma'in, yaşı küçükken Süfyân es-Sevrî'den hadis dinlediği için onun dışında bütün rivayetlerinde güvenilir olduğunu ifade etmektedir. Ahmed b. Hanbel ise, sika, salih, hadislerinde be's olmadığını ifade etsede çokça yanlış yaptığını bildirmektedir.³⁶⁷ Zehebî ise sika, hafız, olarak nitelendirmektedir.³⁶⁸ Aslında güvenilir bir râvi olmasına rağmen çokça yanlış yaptığının bildirilmesi ve özellikle Süfyân es-Sevrî'den

³⁶⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4:465-472; Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, 3:385.

³⁶⁵ Zirkilî, *A'lâm*, 3:104-105.

³⁶⁶ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 7:229-279.

³⁶⁷ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1:274-275.

³⁶⁸ Zehebî, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*, 8:298-299.

sema'nın küçük yaşta olması nedeniyle hata yapma ihtimalinin yüksek olması göz önüne bulundurulduğunda, bu naklini de Süfyân es-Sevrî'den yaptığı için bu rivayetin isnadı zayıf görülmüştür.

Muhammed b. el-Hüseyn b. Ebî el-Huneyn; Zehebî'nin hakkında imam, muhaddis, hâfız, mutkin nitelendirmelerinde bulunduğu³⁶⁹ râvi için İbn Ebî Hâtim ise saduk değerlendirmesi yapmıştır.³⁷⁰ Güvenilir bir ravi olduğu bildirilen Ebî Huneyn'in nakilleri kullanılacaktır. Buna rağmen isnadda zayıf râviler bulunduğu için Ali b. Şâzan'ın bu rivayetin isnadı zayıf bulunmuştur.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned* isimli eserinde yer alan rivayet, Hz. Peygamber→Hz. Aişe→İbn Ebî Müleyke→Nafi' b. Ömer el-Cümehî ve Rabâh b. Ebî Ma'rûf →Ebû Dâvûd et-Tayâlisî isnad zinciriyle zikredilmektedir. Hadisi Nâfi' den rivayet eden **Rabâh b. Ma'rûf**'un güvenilirliği hakkında alimler ihtilaf etmişlerdir. Yahyâ b. Ma'în; zayıf, Abdullah b. Ammâr el-Mevsilî, Ebû Zur'a, Ebû Hâtim; Sâlih, Nesâî; bir yerde zayıf, başka yerde leyse bi kavî, İbn Adî; rivayetlerinde be's olmadığını ve münker hadisinin bulunmadığını ifade etmiştir. Ukaylî'nin *ed-Duâfâ* eserinde zikrettiği râviye İbn Hibbân *Mecruhîn* eserinde yer vermiştir. İclî, *Sikât* eserinde yer vermiş, İbn Sa'd az hadis rivayet ettiğini haber vermiştir. İbn Hacer'in *Takrîb*'de sadûk yalnız evhamlarının olduğunu bildirdiği râvi hakkında doğum ve vefat tarihi bilgisi bulunmamaktadır.³⁷¹ Rical alimlerinin hakkında ihtilaf ettikleri râvinin hata yapma ihtimali de bulunmasına binaen rivayetleri ancak itibar için yazılabilir. Ebû Dâvud et-Tayâlisî bu rivayette iki hocadan rivayette bulunmuştur bunlardan biri hadisleri araştırma için yazılabilecek Rabah b. Ma'rûf diğeri ise tevsikine ulaşılmış Nafi' b. Ömer el-Cümehî'dir. Ebû Dâvud bu rivayeti güvenilir hocası Nafi' ile desteklediği için metin analizine dahil edilecektir.

b.7. Muhammed b. Şihâb ez-Zührî'den Gelen Tarikler

Bu kısımda hadisi Hz. Âişe'den rivayet eden yedi tabîinden biri olan Muhammed b. Şihâb ez-Zührî'nin rivayetleri incelenecektir. Zührî'nin Hz. Âişe'den tek bir isnadı Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde³⁷² yer almaktadır. Hz. Peygamber→Hz. Âişe→ Zührî→ Ma'mer→Abdürrezzâk isnadına sahip rivayetin incelenecek râvisi, **Ma'mer b. Raşid**, ilim

³⁶⁹ Zehebî, *Siyerü Alâmi 'n-Nübelâ*, 13:243.

³⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-Ta'dil*, 7:230.

³⁷¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9:47-49.

³⁷² Abdürrezzâk, *Musannef*, hadis no:1608.

talebine küçük yaşta Hasan Basrî'nin cenazesine katıldıktan sonra başlamıştır. Basrâ'da ilim öğrendiği hocası Katâde b. Diâme'nin söylediği her şeyin göğsüne işlendiğini ve bunları unutmadığını bildirmektedir.³⁷³ Ali b. Medinî, tabî'n ashabından sonra isnadların altı kişi etrafında döndüğünü bunlardan birinin de Ma'mer b. Râşid olduğunu belirtmektedir. Yahyâ b. Ma'in, Zührî rivayetlerinde en güvenilir kişiler arasında yer aldığını söylemektedir. İclî; sika, salih, Ya'kûb İbn Şeybe; sika, Nesâî; sika, me'mun, İbn Hibbân; fakîh, mutkin, hâfız, vera' sahibi, Ebû Hâtim, onun Basra rivayetlerinde kitapları yanında bulunmadığından dolayı birtakım hatalar bulunduğunu belirtmiştir. Hadis yazımına ve yazılı kaynaklara çok önem veren râvinin eserlerinde pek çok sahife ve cüz günümüze kadar aktarılma imkanı bulmuştur. Zira hadis kitabesinde değerli belge niteliğindeki sahifeler günümüze kadar onun eserleri sayesinde ulaşmıştır. Hadis ilmi tarihinde önemli bir yer tutan râvi, ihtilaf bulunmak kaydıyla Hicrî 153 senesinde vefat etmiştir.³⁷⁴ Güvenilir bir kişi olduğu anlaşılan râvinin ayrıca hadis ilmi açısından önemli bir yeri vardır. Abdürrezzâk'ın bu rivayeti güvenilir râviler tarafından nakledildiği için isnadı sağlam gözükmektedir.

DEĞERLENDİRME

Hiz. Âişe'nin itirazı özelinde, ölü arkasından ağlanmasıyla ilgili rivayetler, sahabeden müşterek gelen nakiller ve Hiz. Âişe'den gelen nakiller başlıklarına ayrılmıştır. Yukarıda içerisinde muhtasar bir şekilde sadece Hiz. Âişe'nin itirazının bulunduğu hadis grubu, eserlerden tahrir edilmiş ve ulaşılan rivayetlerin isnad zincirindeki râvileri değerlendirilmiştir. Rical literatüründe herhangi bir sınırlamaya gidilmemekle beraber ekseriyetle, bütün bilgileri derleyen son dönem tabakat eserleri kullanılmıştır. Râviler hakkında elde edilen bu veriler ışığında ise isnadlar hakkında bir takım neticelere ulaşılmıştır.

Hadis literatüründe yapılan tarama neticesinde yirmi yedi eserde yer aldığı tespit edilen bu rivayetin seksen üç tekrar etmeyen râvisi tespit edilmiştir. Bu râvilerden ise altmış birinin tabakât kitaplarından elde edilen bilgiler üzerine güvenilirliği hususunda zannı galip hâsıl olmuştur. Geriye kalan yirmi iki cerh edilmiş râvilerin ve rivayetlerinin durumu ise şöyledir:

³⁷³ Buhârî, *Tarihü Bağdâd*, 7:378.

³⁷⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 28: 306-311.

1) İsnad şemasından da takib edileceği üzere kendisinden Rebi' b. Habîb'in Câmi'u's-Sahîh³⁷⁵ isimli eserinde bir rivayetin geldiği Ebû Ubeyde hakkında şii görüşlerinde aşırıya kaçtığından dolayı bir takım tenkitler bulunmaktadır. Bu nedenle bu rivayetin isnadı mecruh râvi içerdiğinden dolayı zayıf gözükmektedir.

2) Kendisine tedlis isnad edilmiş râvi İbn Şihâb ez-Zührî'nin rivayetlerinde tedlise işaret edecek 'an' lafzını kullandığı tespit edilmiştir. Ancak erken dönemde eda lafızlarının da tam oturmamasından dolayı ve Zührî'nin hocası Urve b. Zübeyr ile mülakatının mevcut olmasından ötürü bu karine tedlis için yeterli değildir. Bazı Münekkittlerce tedlis yaptığı için cerh edilmiş bir diğer râvi, Muhammed b. İshâk, İbn Tahmân'da yer alan aynı rivayetin râvisidir. Hocası Zührî'den o da hadisi 'an' lafzıyla eda etmiştir. Fakat hocasıyla mülakatları mevcuttur.³⁷⁶ Bu nedenle râvinin bu rivayetinde tedlis şüphesi ortadan kalkmaktadır. İbn Tahmân'ın³⁷⁷ eserindeki bu rivayetin isnadı sika râvilerden müteşekkil olduğu için sahih gözükmektedir.

4) Zehebî de Hammâd b. Seleme'nin hadis rivayet ederken eser kullanmayıp, hafızasına güvenmesinden dolayı hata yapabileceğini söylediğinden dolayı rivayet ettiği hadislerde dikkatli olunacaktır. ³⁷⁸ Bu hadisler, Ahmed b. Hanbel,³⁷⁹ Nesâî³⁸⁰ ve Tahâvî'nin³⁸¹ eserlerinde yer almaktadır.

5) Tahâvî³⁸² rivayetinin isnadı, rical alimleri tarafından cerh edilen râvi İbn Ebî Zinâd'ı içerdiğinden dolayı zayıf gözükmektedir.

6) Ebû Nuaym'ın³⁸³ rivayeti, hakkında farklı görüşler bulunan Ebû Ömer Ebû ed-Darîr'i içermesinden dolayı rivayeti ancak araştırma için yazılacaktır.

7) Beyhakî'nin³⁸⁴ isnadı meçhul'ul hal râvi Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mukrî yi içerdiği için zayıf görülmüştür.

8) Tevsiki konusunda herhangi bir cerh ifadesi bulunmayan râvi, İkrime'nin rivayetleri değerlendirilirken kendisinden zayıf râvilerin rivayette bulunduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

³⁷⁵ Rebi' b. Habîb, *Müsned*, hadis no: 483.

³⁷⁶ Zehebî, *Siyerü A'lâmü'n-Nübelâ*, 7:33.

³⁷⁷ İbn Tahman, *Meşyehetü İbn Tahmân*, hadis no:197.

³⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Hadis no:

³⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hadis no: 1848.

³⁸⁰ Nesâî, *Sünen*, hadis no: 1848.

³⁸¹ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, hadis no: 4625

³⁸² Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, hadis no:4631.

³⁸³ Ebû Nua'ym, *Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahihi Müslim*, hadis no:2079.

³⁸⁴ Beyhâki, *Sünenü'l-Kübrâ*, hadis no:4:72.

9) Hakem b. Ebân, hakkında hadis münekkittleri ihtilafa düşmüşlerdir. Güvenilir olduğunu söyleyen alimler bulunduğu gibi onu zayıf kabul edenler de bulunmaktadır. Hata yapma ihtimali de vaki olan râvinin rivayetlerine ihtiyatla yaklaşılabacaktır.

10) Rical alimlerinin çoğunluğuna göre zayıf kabul edilen râvi İbrahim b. Hakem'i içeren İshâk b. Rahuye'nin *Müsned*³⁸⁵ eserinde geçen rivayetin isnadı zayıftır.

11) Muhammed b. Galib, hata yapma ihtimali göz önünde tutularak, tevsikine işaret edilmiş râvinin rivayetleri ihtiyatla kullanılacaktır.

12) Fıkhu'l-hadis husunda itkan sahibi olmayan râvi Ebû Bekir b. Hallâd'ın rivayetleri ihtiyatla değerlendirilecektir. Muhammed Galib ve Ebû Bekir b. Hallâd'ın rivayetleri Ebû Nu'aym'da yer almaktadır.³⁸⁶ Ebû Nuaym'ın eserinde üç isnadla vermiş olduğu rivayetin metinleri, râvileri genellikle güvenilir sayılmakla beraber, bazı râvilerinin ise tevsiki üzerine geniş bilgi bulunmamasının yanısıra cerh de edilmemiş olması ve hata yapma ihtimali olan râviler içermesi göz önünde bulundurularak, metin analizine dahil edilecektir.

13) Özellikle dindar kişiliği ile ön plana çıkan râvi Amr b. Sa'îd b. Sinân'ın, tevsikine işaret edici bir lafız kullanılmamıştır. Aynı zamanda ta'n da edilmemiş râvinin İbn Hibbân'ın³⁸⁷ eserinde bulunan rivayetleri araştırma için yazılacaktır.

14) İçerisinde Ebû Bekr b. Ebî Nasr ed-Dâreburdî gibi meçhul bir râvi bulundurması ve isnadındaki problemlerinden dolayı Hâkim'in³⁸⁸ eserinde bulunan bu rivayetin isnadı zayıf gözükmektedir.

15) *Müsnedü'l-Muvatta*³⁸⁹ eserinde yer alan rivayette isnad zincirindeki râvi Ahmed b. Muhammed el-Mekkî'nin güvenilirliği hakkında, sınırlı bilgiye ulaşıldığı için bu rivayet araştırma için yazılacaktır.

16) Ahmed b. Hanbel'in³⁹⁰ rivayetinde yalancılıkla itham edilen râvi, Habîb b. Ebî Habîb'in rivayetleri zayıftır.

17) Hakkında ihtilaf bulunmasının yanısıra, yalancı bir râvi olduğu kanaati hasıl olan Cabir b. Yezîd gibi bir râvi içerdiği için ve aslında güvenilir bir râvi olmasına rağmen çokça yanlış yaptığının bildirilen ve özellikle Süfyân es-Sevrî'den sema'ının küçük yaşta olması nedeniyle hata yapma ihtimalinin yüksek olan Kabise b. Ukbe gibi bir râvi ihtiva

³⁸⁵ İbn Rahuye, *Müsned*, hadis no:1205.

³⁸⁶ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahihî Müslim*, Hadis no:2082.

³⁸⁷ İbn Hibbân, *Sahih*, hadis no:3123.

³⁸⁸ Hâkim, *Ulumi'l-Hadis*, hadis no: 1:87.

³⁸⁹ El-Hasen b. Ali el-Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*, hadis no: 511.

³⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hadis no: 27662.

ettiği için, El-Hüseyn b. Halef b. Şâzân'ın *Eczâi Ebî Ali b. Şâzân*³⁹¹ isimli eserindeki bu rivayetin isnadı zayıf gözükmektedir.

18) Rical alimlerinin hakkında ihtilaf ettikleri râvi Rabâh b. Ma'rûf'un hata yapma ihtimali de bulunmasına binaen rivayetleri ancak araştırma için yazılabilir. Ebû Dâvud et-Tayâlisî bu rivayette iki hocadan rivayette bulunmuştur bunlardan biri hadisleri araştırma için yazılabilecek Rabah b. Ma'rûf diğeri ise tevsikine ulaşılmış Nafi' b. Ömer el-Cümeihî'dir. Ebû Dâvud bu rivayeti güvenilir hocası Nafi' ile desteklediği için metin analizine dahil edilecektir.

Sonuç olarak Hz. Âişe'nin itirazı bağlamında, muhtasar bir şekilde Hz. Âişe'nin naklini içeren bu rivayet grubunda tahriç edilen kırk iki hadisin isnadlarındaki râviler tek tek incelenmiştir. Bu rivayetlerden dört tanesi yalancı, zayıf ve meçhul gibi cerh edilmiş râvi ihtiva etmelerinden dolayı hadislerin isnadı zayıf derecededir. Rivayetlerden yedi tanesinde bulunan râviler ise cerh edilmelerinin yanısıra, ta'n dereceleri araştırma için ihtiyatla yazılmalarına mani olmamasından dolayı metin analizine araştırma kaydıyla dahil edilecektir. Geriye kalan otuz bir rivayetin isnadında ve râvilerinde problem bulunmadığı için kayıtsız bir şekilde metin analizine alınacaklardır. Böylelikle Hz. Âişe'nin itirazı özelinde, ölü arkasından ağlamayla ilgili rivayetlerin sadece Hz. Âişe naklini içeren muhtasar kırk iki hadisten dört tanesi zayıf isnadıyla değerlendirilmiş, isnaddaki problemlerin metne yansımaları izlenmiştir, yedi tanesi araştırma kaydıyla analize alınmış otuz bir tanesinin isnadında ise problem görülmemiştir.

³⁹¹ El-Hüseyn b. Halef b. Şâzân, *Eczâi Ebî Ali b. Şâzân*, hadis no: 122.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ÂİŞE’NİN İTİRAZI BAĞLAMINDA ÖLÜNÜN ARDINDAN AĞLANMASIYLA İLGİLİ RİVAYETLERİN METİN ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde, ölünün ardından ağıt yakılması dolayısıyla azab göreceği rivayetine Hz. Âişe’nin itirazını içeren rivayetlerin isnad analizinden sonra, ravi zincirinde problemi bulunmayan hadislerin metinleri mukayese edilecektir.

Metin mukayesesinde, isnad şemasında yer aldığı üzere müşterek râvilerden gelen hadislerin aynı tablo üzerinde, benzerlikleri, ziyade ve hazifleri değerlendirilerek, kaynak Hz. Peygamber’e kadar götürülen bir yöntem izlenmiştir. Bu nedenle metin analizi esnasında isnad şemasını takip, mukayeseye kolaylık sağlayacaktır.

Ölü ardından ağıt yakılması nedeniyle azap olunacağı nakline Hz. Âişe’nin itirazını içeren rivayetlerin kâhir ekseriyetinin İbn Ebî Müleyke ve Amre bint Abdirrahman’dan gelen tariklerden müteşekkil olduğuna daha önce işaret edilmişti. Hem hadislerinin çoğunun İbn Ebî Müleyke’den gelmesi nedeniyle, hem de olay hakkında sahabilerin nakillerini müşterek veren ve hadisenin anlaşılmasını kolaylaştıracak detaylı bir rivayet olması hasebiyle İbn Ebî Müleyke’nin hadislerinden başlanacaktır.³⁹² ‘Sahabenin nakillerinin müşterek bulunduğu rivayetler’ şeklinde isimlendirdiğimiz bu grubun ardından, sadece Hz. Âişe’nin itirazını içeren muhtasar rivayetler, ‘Hz. Âişe’den gelen rivayetler’ başlığı altında mukayese edilecektir.

Son olarak her grup rivayeti tek bir karede görmek adına, genel unsurlara ayrılmış rivayetler topluca mukayese edilmiş, söz konusu unsuru taşıyan rivayet için artı taşımayan rivayet için ise eksi işareti kullanılmıştır.

³⁹² Isnad-metin analizine vakıf kalabilmek için isnad şeceresinin de takip edilmesi gerekmektedir.

A. BİRKAÇ SAHABENİN YER ALDIĞI RİVAYET

Ta'zibü'l-meyyit hadisine Hz. Âişe'nin itiraz etmesini içeren hadisler incelenirken, ulaşılan rivayetlerin bir kısmı, muhtasar bir şekilde doğrudan Hz. Âişe'den gelen nakli içerirken bir kısmı ise müşterek rivayet şeklinde isimlendirilebilecek, Hz. Ömer, Hz. Âişe, İbn Ömer ve İbn Abbas'tan nakillerin bulunduğu hadislerden oluşmaktadır. Bu müşterek rivayetin tabiîn tabakasındaki râvisi ise İbn Ebî Müleyke'dir.

Bu kısımda isnad incelemesi yapılmış ve güvenilir râvilerden müteşekkil olduğu sonucuna ulaşılmış İbn Ebî Müleyke rivayetlerinin metin karşılaştırılması yapılacaktır. Bu analiz esnasında izlenecek yöntem ise aynı hocadan (râviden) gelen tariklerin aynı tabloda karşılaştırılması şeklinde olacaktır. Nitekim hadisin müsannif kısmından yürütülecek bu karşılaştırmada amaç, rivayete râvinin tasarruflarını, idraç ve haziflerini, mana ile rivayet izlerin²ⁱ, yazılı bir kaynaktan yapılan rivayetlerin tespitini, isnad şeması üzerinden takib edebilmek, rivayetlerin genel karakterlerini belirtmek olacaktır.

a. İbn Ebî Müleyke'nin Râvileri

İbn Ebî Müleyke kanalıyla gelip, müşterek rivayet olarak isimlendirdiğimiz bu hadis, İbn Ebî Müleyke'nin Ümmü Ebân'ın cenazesine katılması, İbn Ömer ve İbn Abbâs'ın onun yanına oturması, kadınların cenaze için ağlaması, İbn Ömer'in bunun nehyedilmesini istemesi, ölünün ehlinin ağlaması dolayısıyla azab göreceğini bildirmesi, İbn Abbâs'ın bu azabın bazı ağlamalar için geçerli olduğunu söylemesi, Hz. Ömer ve Süheyb arasında geçen olaya şahitliğini anlatması, bu nakli Hz. Âişe'ye sorması ve itirazı şeklinde genel unsurlara ayrılabilir. Böylece unsurlar birbiriyle karşılaştırılacaktır. Nitekim, hadis İbn Ebî Müleyke'den sonra dört kanala ayrılmaktadır. Bu râviler Abdülceccâr b. Verd, Amr b. Dînâr, Eyyûb es-Sâhtiyânî, İbn Cüreyc, Nafi' b. Ömer, şeklindedir.

a.1. Abdülcebbâr b. Verd

Öncelikle, hadisi İbn Ebî Müleyke'den alan dört râviden biri olan Abdülcebbâr b. Verd'in rivayetleri incelenecektir. Nitekim burada, Hz. Peygamber→(Hz. Âişe, Hz. Ömer, İbn Ömer, İbn Abbâs)→İbn Ebî Müleyke→Abdülcebbâr b. Verd kanalıyla iki ayrı eserde bulunan rivayetin metinleri karşılaştırılacaktır. Bunlar tabloda kronolojik bir şekilde soldan sağa doğru bir sıra takib etmektedir. Nesâî'nin *Sünen*,³⁹³ Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-Âsâr*³⁹⁴

³⁹³ Nesâî, *Sünen*, hadis no: 1848.

³⁹⁴ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, hadis no: 4625.

isimli eserlerinde yer alan rivayetlerin ortak hocası/râvisi Abdülcebbâr b. Verd'dir. Öyle ki bu iki metin karşılaştırılıp, Abdülcebbâr'dan gelen nakillerin, benzer ve farklı yönleri değerlendirilecektir.

Tablo 1

Süleyman b. Mansur el- Belhî→ Nesâî	Ahmed b. Muhammed b. El-Ezrakî→ Rabî' b. Süleyman b. El-Cizî→ Tahâvî
لَمَّا هَلَكْتُ أُمُّ أَبَانَ حَضَرْتُ مَعَ النَّاسِ فَجَلَسْتُ بَيْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، وَابْنِ عَبَّاسٍ،	لَمَّا مَاتَتْ أُمُّ أَبَانَ بِنْتُ عُمَانَ بْنِ عَفَانَ، حَضَرْتُ مَعَ النَّاسِ، فَجَلَسْتُ بَيْنَ يَدَيْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ،
فَبَكَيْتُ النِّسَاءَ،	فَبَكَيْتُ النِّسَاءَ،
فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: أَلَا تَنْتَهَى هَؤُلَاءِ عَنِ الْبُكَاءِ، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " إِنْ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "،	فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: " أَلَا تَنْتَهَى هَؤُلَاءِ عَنِ الْبُكَاءِ؟ إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: إِنْ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "،
فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَدْ كَانَ عُمَرُ يَقُولُ بَعْضُ ذَلِكَ، خَرَجْتُ مَعَ عُمَرَ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ رَأَى رَكْبًا تَحْتَ شَجَرَةٍ، فَقَالَ: أَنْظِرْ مِنَ الرُّكْبِ، فَدَهَبْتُ فَإِذَا صُحَيْبٌ وَأَهْلُهُ فَرَجَعْتُ إِلَيْهِ، فَقُلْتُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ هَذَا صُحَيْبٌ وَأَهْلُهُ، فَقَالَ: عَلَيَّ بِصُحَيْبٍ، فَلَمَّا دَخَلْنَا الْمَدِينَةَ أُصِيبَ عُمَرُ فَجَلَسَ صُحَيْبٌ يَبْكِي عِنْدَهُ، يَقُولُ: وَآخِيَاهُ وَآخِيَاهُ، فَقَالَ عُمَرُ: يَا صُحَيْبُ، لَا تَبْكُ، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " إِنْ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "،	فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَدْ كَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ ذَلِكَ، فَخَرَجْتُ مَعَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ، إِذَا رَكْبٌ. فَقَالَ: يَا ابْنَ عَبَّاسٍ، مِنَ الرُّكْبِ؟ فَدَهَبْتُ، فَإِذَا هُوَ صُحَيْبٌ وَأَهْلُهُ فَرَجَعْتُ، فَقُلْتُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، هَذَا صُحَيْبٌ وَأَهْلُهُ. فَلَمَّا دَخَلْنَا الْمَدِينَةَ، وَأُصِيبَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، جَلَسَ صُحَيْبٌ يَبْكِي عَلَيْهِ وَهُوَ يَقُولُ: وَآخِيَاهُ، وَآصَاحِبَاهُ، فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: لَا تَبْكُ فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " إِنْ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "

قَالَ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ، فَقَالَتْ: أَمَّا وَاللَّهِ مَا تُحَدِّثُونَ هَذَا الْحَدِيثَ عَنْ كَاذِبَيْنِ مُكَذِّبَيْنِ، وَلَكِنَّ السَّمْعَ يُخْطِئُ،	قَالَ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، فَقَالَتْ: أَمْ وَاللَّهِ مَا تُحَدِّثُونَ هَذَا الْحَدِيثَ عَنِ الْكَاذِبَيْنِ ____، وَلَكِنَّ السَّمْعَ يُخْطِئُ،
وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْقُرْآنِ لِمَا يَشْفِيكُمْ أَلَا تَتَرَوْنَ وَاِزْرَةَ وَزَرَ أُخْرَى،	وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْقُرْآنِ لِمَا يَشْفِيكُمْ أَلَا تَرَوْنَ وَزَرَ أُخْرَى
وَلَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " إِنَّ اللَّهَ لَيَزِيدُ الْكَافِرَ عَذَابًا بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "	وَلَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " إِنَّ اللَّهَ لَيَزِيدُ الْكَافِرَ عَذَابًا، بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "

Tablodan da takib edileceği üzere Nesâî ve Tahâvî'nin metinleri mana rivayetiyle nakletmişlerdir. Çünkü metinler arasında lafız farklılıkları bulunmaktadır. Genel itibâriyle Tahâvî hadisinin özellikleri arasında, isimlerin tam bir şekilde yazılması ve ardından dua cümlesi kullanılması söylenilebilir. Detaylı bir şekilde metinler karşılaştırıldığında, birinci unsurda, Nesâî'de 'هَلَكْتُ' fiili Tahâvî'de 'مَاتْتُ' fiili kullanılmış ve Ümmü Ebân'ın Osman'ın kızı olduğu ifade edilmiştir. İkinci unsurda sadece ağlama fiilinin zamirleri değişmektedir. Üçüncü unsur ise, lafız ve mana bakımından tamamen uyushmaktadır. Dördüncü unsurda, Nesâî metninde, İbn Abbâs, İbn Ömer'e bu ağlamanın bir nev'i ağlamayı kapsadığını söylerken cümlede 'بَعْضُ' ifadesi kullanmış, Tahâvî'de ise bu kullanım yoktur. İbn Abbâs'ın Hz. Ömer –Süheyb arasında geçen olayı naklinde ise mana itibariyle aynı, lafız bakımından bir takım ziyade ve haziflerle yer verilmiştir. Bu değişikliklere italik ve kalın yazımla işaret edilmiştir. Dördüncü unsurda son olarak işaret edilmesi gereken Süheyb'in Hz. Ömer için ağlarken kullandığı lafızlardaki farklılıklardır. Nesâî'de 'وَ أُوْأُخِيَّاهُ وَ أُوْأُخِيَّاهُ', 'vah kardeşim, vah kardeşim' ifadesi yer alırken, Tahâvî'de 'وَ أُوْأُخِيَّاهُ', 'vah sevdiğim, ah dostum' şeklinde ifade edilmiştir. Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'den nakli ise iki eserde de aynıdır. Beşinci unsurda, 'bunu Âişe'ye zikrettim' kısmında, Nesâî'de mütekellim siga kullanılmışken, Tahâvî'de gâib siga kullanılmıştır. Ayrıca, Tahâvî'nin metninde Hz. Âişe'nin bunu haber verenin yalancı olmadığını belirttiği kısımda 'مُكَذِّبَيْنِ' 'bunu söyleyeninde yalancı sayılmadığı' kısmı hafz edilmiştir. Altıncı ve yedinci unsurda Tahâvî'de bulunan bir çeşit ağlama ifadesi 'بِبَعْضِ' Nesâî'de bulunmamaktadır.

Netice itibâriyle, Nesâî ve Tahâvî metinleri mana bakımından uyushmakta, lafız bakımından kendine has farklılıkları bulunmaktadır. Gözlemlenen ikinci bir ayrıntı ise geç

dönem eseri Tahâvî’de ravilerin anlama faktörünün metine yansımalarıdır. İsimlerin tam bir şekilde kullanılması, dua lafızlarının eklenmesi, son kısma bir takım ağlamaları ifadesinin ziyade edilmesi bu intibayı desteklemektedir.

Abdülcebâr b. Verd kanalıyla gelen rivayetlerin içerdiği genel unsurlar, cenazenin Ümmü Ebân’a ait olduğu, İbn Ebî Müleyke’nin İbn Ömer ve İbn Abbâs’la oturma düzenleri, cenaze için kadınların ağlaması, İbn Ömer’in bu ağlamanın nehyedilmesini istemesi, İbn Ömer’in Hz. Peygamber’den ta’zibü’l-meyyit naklinde bulunması, İbn Abbâs’ın bunun bazı ağlamalar için geçerli olduğunu söyleyip itiraz etmesi, İbn Abbâs’ın Hz. Ömer ve Süheyb karşılaşmasını zikretmesi, Hz. Ömer’in Süheyb’e ‘ağlama’ demesi, Hz. Âişe’nin yalancı değilsiniz, kulak hata yapabilir, Kur’an size yeter, kafirin azabı artırılır demesi, ‘vizr’ ayetinin zikredilmesi şeklinde sıralanabilir.

İbn Ebî, Müleyke’den rivayette bulunan dört râvinin rivayetleri incelendikten sonra bu kısmın sonunda bu dört râvi kendi arasında genel özellikleriyle karşılaştırılacaktır. Böylece İbn Ebî Müleyke’den rivayet edilen bu rivayetin tarihiliği ve râvi tasarruflarının boyutu analiz edilmiş olacaktır.

a.2. Amr b. Dînâr

Sıradaki incelenecek rivayet, Hz. Peygamber→(Hz. Âişe, Hz.Ömer, İbn Ömer, İbn Abbâs)→Amr→ Süfyân b. Uyeyne tarihiyle gelen rivayetlerdir. Bu rivayetlerin genel özelliği İbn Cüreyc ve Abdülcebâr b. Verd rivayetlerinin sonunda sadece isnadı zikredilerek, metin farklılıklarına az miktarda değinilerek verilen metinlerdir.³⁹⁵ Genellikle İbn Cüreyc ve Abdülcebâr metinlerinin daha tam olduğuna işaret edildiği ve metinlerin aslına ulaşamamasından dolayı bu hadisler burada sadece işaret edilecektir. Metin karşılaştırmaları yapılmayacaktır. Amr’dan rivayet edilen hadisin metni tam bir şekilde, sadece, Humeydî’nin *Müsned*³⁹⁶ isimli eserinde geçmektedir. Bu rivayetin metni aşağıda tabloda verilecektir.

³⁹⁵ Müslim, *Sahîh*, hadis no:932 ; Tahâvî, *Şerhu Meani’l-Âsâr*, hadis no: 4625 ; Ebû Nu’aym, *Müsnedü’l-Müstahrec*, hadis no:2077.

³⁹⁶ Humeydî, *Müsned*, hadis no:222.

Tablo 2

Humeydî
حَضَرْتُ جِنَازَةَ أُمِّ أَبَانَ بْنِ عُمَرَ
وَفِي الْجَنَازَةِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ، فَجَلَسْتُ بَيْنَهُمَا،
فَبَكَى النِّسَاءُ،
فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: إِنَّ بُكَاءَ الْحَيِّ لِلْمَيِّتِ عَذَابٌ لِلْمَيِّتِ
قَالَ: فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: صَدَرْنَا مَعَ عُمَرَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ، إِذَا هُوَ بِرَكْبٍ نَزُولٍ تَحْتَ شَجَرَةٍ، فَقَالَ: اذْهَبْ يَا عَبْدُ اللَّهِ، فَانْظُرْ مِنَ الرُّكْبِ ثُمَّ الْحَقْنِي، قَالَ: فَذَهَبْتُ، ثُمَّ جِئْتُ، فَقُلْتُ: هَذَا صُهَيْبٌ مَوْلَى ابْنِ جُدْعَانَ، فَقَالَ مُرَّةٌ: فَلْيُلْحَقْنِي، فَلَمَّا قَدِمَا الْمَدِينَةَ لَمْ يَلْبِثْ عُمَرُ أَنْ طُعِنَ، فَجَاءَ صُهَيْبٌ وَهُوَ يَقُولُ: وَآخِيَاهُ وَاصْحَابُهُ، فَقَالَ عُمَرُ: مَهْ يَا صُهَيْبُ إِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ عَلَيْهِ،
قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَأَتَيْتُ عَائِشَةَ فَسَأَلْتُهَا، فَقَالَتْ: يَرْحَمُ اللَّهُ عُمَرَ،
إِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ وَقَدْ قَضَى اللَّهُ: وَلَا تَزُرُّ وَازِرَةً وَزَرَ أُخْرَى

Rivayetin genel özelliklerine bakıldığı zaman mana itibarıyla, Abdülcebbâr b. Verd hadisleriyle benzeşmektedir. Ancak lafız ve ihtiva ettiği unsurlar mukayesesinde bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Cenazeye katılma hadisesi kısa cümle şeklinde tutulmuş, Abdülcebbâr b. Verd rivayetlerindeki gibi, İbn Ebî Müleyke'nin, İbn Abbas ve İbn Ömer'in yanına oturması detaylı anlatılmamıştır. Ve Süheyb olayının anlatılmasında lafız değişiklikleri bulunmaktadır. Ancak bu rivayette en önemli farklılık, Hz. Âişe'nin ölü ardından ağlanmasıyla kafirin azabının artacağına belirtildiği yedinci unsurun yer almasıdır.

Sıradaki incelenen rivayet ise yine Amr b. Dînar→Süfyân b. Uyeyne tarikiyle rivayet edilmiş, ancak sadece İbn Abbâs'ın Hz. Âişe'den naklini içermektedir. Bu muhtasar metin, Hz. Âişe'den gelen nakillerin değerlendirilmesi sadedinden burada zikredilecektir. İbn Hibbân'ın *Sahîh*,³⁹⁷ Nesâî'nin *Sünen*³⁹⁸ isimli eserinde yer alan rivayetlerin metinleri aşağıda tablodaki gibidir.

³⁹⁷ Nesâî, *Sünen*, hadis no: 1857.

³⁹⁸ İbn Hibbân, *Sahîh*, hadis no: 3133.

Tablo 3

Abdülcebbâr b. Alâ b. Abdilcebbâr→ Nesâî	Abdül Âlâ b. Hammâd→ Hasan b. Süfyan→ İbn Hibbân
إِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَزِيدُ الْكَافِرَ عَذَابًا بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "	قَالَ رَسُولُ اللَّهِ : " إِنَّ الْكَافِرَ لَيَزِيدُ عَذَابًا بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "

Her iki metinde de İbn Abbâs, Âişe'den “kafirin azabı, ailesinin ardından bir takım ağlamaları nedeniyle artırılır” naklinde bulunmaktadır. Lafız ve mana açısından benzeşen rivayetler, Amr→Süfyan kanalıyla gelen ve tek metine sahip olan, Humeydî'nin rivayetiyle, yedinci unsuru içermemesinden dolayı mukayese imkanı bulamamaktadır. Ancak, tarikleri İbn Ebî Müleyke'de birleşen Abdülcebbâr b. Verd'in hadislerinin yedinci unsuruyla kıyaslandığında ise iki metnin örtüştüğü izlenilmektedir.

Netice itibariyle Amr→Süfyan tarikiyle gelen rivayetlerin ihtiva ettiği genel unsurlar değerlendirildiğinde, cenazenin ve Osman'ın kız Ümmü Ebân'a ait olduğu, kısmı bir şekilde İbn Abbâs ve İbn Ömer'in, İbn Ebî Müleyke'nin yanına oturma hikayesi, kadınların cenaze için ağlaması, ölümler için ağlayanların ‘hayy’ (canlılar) ifadesini içermesi, Süheyb hadisesi, Hz. Ömer'in Süheyb'e ‘ağlama’ ikazı, İbn Abbâs'ın bunu Hz. Âişe'ye zikretmesi, Hz. Âişe'nin Hz. Ömer'e rahmet okuması, vizr ayetinin serd edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yalnız bu unsurlar içerisinde Nesâî ve İbn Hibbân'ın metinleri yoktur. Çünkü bu iki eserde, sadece Humeydî'de bulunmayan yedinci unsur bulunmaktadır.

a.3. Eyyûb es-Sahtiyânî

Metinleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilecek sonraki rivayetler ise Eyyûb tarikiyle gelen hadislerdir. Bu nakiller, Hz. Peygamber→(Hz. Ömer, Hz. Âişe, İbn Ömer, İbn Abbâs)→İbn Ebî Müleyke→Eyyûb→İsmâil b. Uleyye tarikiyle, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*,³⁹⁹ Ebû Nu'aym'ın *Müsnedü'l-Müstahrec*⁴⁰⁰ isimli eserinde yer alan rivayetlerdir.

³⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hadis no: 290.

⁴⁰⁰ Ebû Nu'aym, *Müsnedü'l-Müstahrec*, hadis no: 2076.

Tablo 4

Ahmed b. Hanbel →	Ahmed b. Hanbel → Abdullah b. Ahmed → Ebu âli Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin → Ebû Nu'aym
قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، وَنَحْنُ نَنْتَظِرُ جَنَازَةَ أُمِّ أَبَانَ ابْنَةِ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ،	كُنْتُ عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، وَنَحْنُ نَنْتَظِرُ جَنَازَةَ أُمِّ أَبَانَ ابْنَةِ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ،
وَعِنْدَهُ عُمَرُو بْنُ عُثْمَانَ، فَجَاءَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُودُهُ قَائِدُهُ، قَالَ: فَأَرَاهُ أَخْبَرَ بِمَكَانِ ابْنِ عُمَرَ، فَجَاءَ حَتَّى جَلَسَ إِلَى جَنْبِي، وَكُنْتُ بَيْنَهُمَا،	وَعِنْدَهُ عُمَرُو بْنُ عُثْمَانَ، فَجَاءَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُودُهُ قَائِدُهُ، قَالَ: فَأَرَاهُ أَخْبَرَ بِمَكَانِ ابْنِ عُمَرَ، فَجَاءَ حَتَّى جَلَسَ إِلَى جَنْبِي، وَكُنْتُ بَيْنَهُمَا
فَإِذَا صَوْتُ مِنَ الدَّارِ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "، فَأَرْسَلَهَا عَبْدُ اللَّهِ مُرْسَلَةً،	فَإِذَا صَوْتُ مِنَ الدَّارِ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "، فَأَرْسَلَهَا عَبْدُ اللَّهِ مُرْسَلَةً،
قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كُنَّا مَعَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عُمَرَ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ، إِذَا هُوَ بِرَجُلٍ نَازِلٍ فِي ظِلِّ شَجَرَةٍ، فَقَالَ لِي: انْطَلِقْ، فَأَعْلَمُ مِنْ ذَلِكَ، فَانْطَلَقْتُ، فَإِذَا هُوَ صَهْبِي، فَرَجَعْتُ إِلَيْهِ، فَقُلْتُ: إِنَّكَ أَمَرْتَنِي أَنْ أَعْلَمَ لَكَ مِنْ ذَلِكَ، وَإِنَّهُ صَهْبِي، فَقَالَ: فَمَرُوه فَلْيَلْحَقْ بِنَا، فَقُلْتُ: إِنَّ مَعَهُ أَهْلَهُ، قَالَ: وَإِنْ كَانَ مَعَهُ أَهْلُهُ، وَرَبَّمَا قَالَ أَيُّوبُ مَرَّةً: فَلْيَلْحَقْ بِنَا، فَلَمَّا بَلَّغْنَا الْمَدِينَةَ لَمْ يَلْبِثْ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ أَنْ أُصِيبَ، فَجَاءَ صَهْبِي، فَقَالَ: وَآ أَخَاهُ، وَآ صَاحِبَاهُ، فَقَالَ عُمَرُ: أَلَمْ نَعْلَمْ، أَوْ لَمْ تَسْمَعْ أَنْ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "؟ فَأَمَّا عَبْدُ اللَّهِ فَأَرْسَلَهَا مُرْسَلَةً، وَأَمَّا عُمَرُ، فَقَالَ: " بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ،	قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كُنَّا مَعَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عُمَرَ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ، إِذَا هُوَ بِرَجُلٍ نَازِلٍ فِي ظِلِّ شَجَرَةٍ، فَقَالَ لِي: انْطَلِقْ، فَأَعْلَمُ مِنْ ذَلِكَ، فَانْطَلَقْتُ، فَإِذَا هُوَ صَهْبِي، فَرَجَعْتُ إِلَيْهِ، فَقُلْتُ: إِنَّكَ أَمَرْتَنِي أَنْ أَعْلَمَ لَكَ مِنْ ذَلِكَ، وَإِنَّهُ صَهْبِي، قَالَ: فَمَرُوه فَلْيَلْحَقْ بِنَا، فَقُلْتُ: إِنَّ مَعَهُ أَهْلَهُ، قَالَ: وَإِنْ كَانَ مَعَهُ أَهْلُهُ، وَرَبَّمَا قَالَ أَيُّوبُ: مُرُّهُ فَلْيَلْحَقْ بِنَا، فَلَمَّا قَدِمْنَا الْمَدِينَةَ، لَمْ يَلْبِثْ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ، أَنْ أُصِيبَ، فَجَاءَ صَهْبِي، يَقُولُ: وَآ أَخَاهُ، وَآ صَاحِبَاهُ، فَقَالَ عُمَرُ: أَلَمْ نَعْلَمْ، أَوْ لَمْ تَسْمَعْ أَنْ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ، فَأَمَّا عَبْدُ اللَّهِ، فَأَرْسَلَهَا مُرْسَلَةً، وَأَمَّا عُمَرُ، فَقَالَ: بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ،
فَأَتَيْتُ عَائِشَةَ فَذَكَرْتُ لَهَا قَوْلَ عُمَرَ، فَقَالَتْ: لَا وَاللَّهِ، مَا قَالَهُ رَسُولُ اللَّهِ أَنْ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَحَدٍ،	فَأَتَيْتُ عَائِشَةَ، فَذَكَرْتُ لَهَا قَوْلَ عُمَرَ، فَقَالَتْ: لَا وَاللَّهِ، مَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: إِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ،
وَلَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " إِنَّ الْكَافِرَ لَيَزِيدُهُ اللَّهُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَذَابًا "،	وَلَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " إِنَّ الْكَافِرَ لَيَزِيدُهُ اللَّهُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَذَابًا،
وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ أَضْحَكُ وَأَبْكَى،	وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ أَضْحَكُ وَأَبْكَى،
وَلَا تَزُرُ وَارِزَةً وَزَرَ أُخْرَى.	وَمَا تَزُرُ وَارِزَةً وَزَرَ أُخْرَى "،

Ebû Nu'aym bu rivayeti Ahmed b. Hanbel'den rivayet etmektedir. Metinler karşılaştırıldığında, dördüncü unsorda 'مره' kelimesi Ahmed b. Hanbel'de 'bir keresinde' diye ifade edilmiş, Ebû Nu'aym'da ise 'ona emret' şeklinde harkelenmiştir. Bu farklılıklar, bir yazılı kaynaktan yararlanıldığına işaret etmektedir. Ayrıca Medine'ye ulaştı fiillerinde, Hanbel'de 'بَلَّغْنَا' Ebû Nu'aym'da 'قَدِمْنَا' gibi farklı kelimeler kullanılmıştır. Bu lafız değişiklikleri dışında yapı ve mana bakımından tamamen aynı olan rivayeti Ebû

Nu'aym'ın Ahmed b. Hanbel'den yazılı bir kaynak yardımıyla aldığı ortaya çıkmaktadır. Zira bu benzerlik ve kelimelerin farklı harekelendirilmesi yazılı bir kaynağın varlığına delalet etmektedir.

İsnad şemasından da takib edileceği üzere hadis, İsmail b. Uleyye'den Ahmed b. Hanbel ve Dâvud b. Rûşeyd→Müslim kanalıyla zikredilmektedir. *Sahih*⁴⁰¹ ve *Müsned*⁴⁰² isimli eserlerde, Hz. Peygamber→(Hz. Ömer, Hz. Âişe, İbn Ömer, İbn Abbâs)→İbn Ebî Muleyke→Eyyûb→İsmâil b. Uleyye tarikiyle yer alan rivayetlerin metinleri aşağıda tabloda ki gibidir.

Tablo 5

Ahmed b. Hanbel →	Dâvûd b. Ruşeym→ Müslim→
قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، وَنَحْنُ نَنْتَظِرُ جَنَازَةَ أُمِّ أَبَانَ بِنْتِ عُثْمَانَ،	كُنْتُ جَالِسًا إِلَى جُنُبِ ابْنِ عُمَرَ، وَنَحْنُ نَنْتَظِرُ جَنَازَةَ أُمِّ أَبَانَ بِنْتِ عُثْمَانَ،
وَعِنْدَهُ عُمَرُو بْنُ عُثْمَانَ، فَجَاءَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُودُهُ قَائِدُهُ، قَالَ: فَأَرَاهُ أَخْبَرَهُ بِمَكَانِ ابْنِ عُمَرَ، فَجَاءَ حَتَّى جَلَسَ إِلَى جُنُبِي وَكُنْتُ بَيْنَهُمَا،	وَعِنْدَهُ عُمَرُو بْنُ عُثْمَانَ فَجَاءَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُودُهُ قَائِدُهُ، فَأَرَاهُ أَخْبَرَهُ بِمَكَانِ ابْنِ عُمَرَ، فَجَاءَ حَتَّى جَلَسَ إِلَى جُنُبِي فَكُنْتُ بَيْنَهُمَا،
فَإِذَا صَوْتُ مِنَ الدَّارِ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " إِنْ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِكُفَاةِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "، فَأَرْسَلَهَا عَبْدُ اللَّهِ مَرْسَلَةً،	فَإِذَا صَوْتُ مِنَ الدَّارِ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: كَأَنَّهُ يَعْزُضُ عَلَى عُمَرَ وَأَنْ يَقُومَ فِينَهُمَا، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " إِنْ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِكُفَاةِ أَهْلِهِ "، قَالَ: فَأَرْسَلَهَا عَبْدُ اللَّهِ مَرْسَلَةً،
قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كُنَّا مَعَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عُمَرَ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ، إِذَا هُوَ بِرَجُلٍ نَازِلٍ فِي ظِلِّ شَجَرَةٍ، فَقَالَ لِي: /ذَهَبَ فَاغْلَمْ لِي مِنْ ذَلِكَ الرَّجُلِ، فَذَهَبْتُ فَإِذَا هُوَ صُهِيبٌ، فَرَجَعْتُ إِلَيْهِ فَقُلْتُ: إِنَّكَ أَمَرْتَنِي أَنْ أَعْلَمَ لَكَ مِنْ ذَلِكَ، وَإِنَّهُ صُهِيبٌ، فَقَالَ: مُرُّهُ فَلْيَلْحَقْ بِنَا، فَقُلْتُ: إِنَّ مَعَهُ أَهْلَهُ، قَالَ: وَإِنْ كَانَ مَعَهُ أَهْلُهُ، وَرُبَّمَا قَالَ أَيُّوبُ مَرَّةً: فَلْيَلْحَقْ بِنَا، فَلَمَّا بَلَّغْنَا الْمَدِينَةَ لَمْ يَلْبَثْ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ أَنْ أُصِيبَ، فَجَاءَ صُهِيبٌ، فَقَالَ: وَآ أَخَاهُ، وَآ صَاحِبَاهُ، فَقَالَ عُمَرُ: أَلَمْ تَعْلَمْ، أَوْ لَمْ تَسْمَعْ أَنْ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " إِنْ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ ؟ " فَأَمَّا عَبْدُ اللَّهِ فَأَرْسَلَهَا مَرْسَلَةً، وَأَمَّا عُمَرُ، فَقَالَ: بِنَعْصِ بُكَاءِ "،	فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كُنَّا مَعَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ، إِذَا هُوَ بِرَجُلٍ نَازِلٍ فِي ظِلِّ شَجَرَةٍ، فَقَالَ لِي: /ذَهَبَ فَاغْلَمْ لِي مِنْ ذَلِكَ الرَّجُلِ، فَذَهَبْتُ فَإِذَا هُوَ صُهِيبٌ، فَرَجَعْتُ إِلَيْهِ فَقُلْتُ: إِنَّكَ أَمَرْتَنِي أَنْ أَعْلَمَ لَكَ مِنْ ذَلِكَ، وَإِنَّهُ صُهِيبٌ، قَالَ: مُرُّهُ فَلْيَلْحَقْ بِنَا، فَقُلْتُ: إِنَّ مَعَهُ أَهْلَهُ، قَالَ: وَإِنْ كَانَ مَعَهُ أَهْلُهُ، وَرُبَّمَا قَالَ أَيُّوبُ: مُرُّهُ فَلْيَلْحَقْ بِنَا، فَلَمَّا قَدِمْنَا لَمْ يَلْبَثْ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ أَنْ أُصِيبَ، فَجَاءَ صُهِيبٌ، يَقُولُ: وَآ أَخَاهُ وَآ صَاحِبَاهُ، فَقَالَ عُمَرُ: أَلَمْ تَعْلَمْ، أَوْ لَمْ تَسْمَعْ، قَالَ أَيُّوبُ أَوْ قَالَ: أَوْ لَمْ تَعْلَمْ، أَوْ لَمْ تَسْمَعْ، أَنْ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " إِنْ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ "، قَالَ: فَأَمَّا عَبْدُ اللَّهِ فَأَرْسَلَهَا مَرْسَلَةً، وَأَمَّا عُمَرُ، فَقَالَ: بِنَعْصِ،
فَقُلْتُ فَدَخَلْتُ عَلَى عَائِشَةَ فَحَدَّثْتَهَا بِمَا قَالَ ابْنُ عُمَرَ، فَقَالَتْ: لَا وَاللَّهِ، مَا قَالَهُ رَسُولُ اللَّهِ كَقَطِّ ابْنِ الْمَيِّتِ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَحَدٍ "،	فَقُلْتُ فَدَخَلْتُ عَلَى عَائِشَةَ فَحَدَّثْتَهَا بِمَا قَالَ ابْنُ عُمَرَ، فَقَالَتْ: لَا وَاللَّهِ مَا قَالَهُ رَسُولُ اللَّهِ كَقَطِّ ابْنِ الْمَيِّتِ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَحَدٍ "،

⁴⁰¹ Müslim, *Sahih*, hadis no:931.

⁴⁰² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hadis no: 290.

وَلَكِنَّهُ قَالَ: " إِنَّ الْكَافِرَ لَا يَزِيدُهُ اللَّهُ بِكُفْرِهِ إِلَّا عَذَابًا "،	وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " إِنَّ الْكَافِرَ لَا يَزِيدُهُ اللَّهُ بِكُفْرِهِ إِلَّا عَذَابًا "،
وَأَنَّ اللَّهَ لَهُمْ أَضْحَكَ وَأَبْكَى،	وَأَنَّ اللَّهَ لَهُمْ أَضْحَكَ وَأَبْكَى،
وَلَا تَزُرُ وَازِرَةً وَزَرَ أُخْرَى،	وَلَا تَزُرُ وَازِرَةً وَزَرَ أُخْرَى.

Tablo 5 Devamı

Yukarıda ki tabloda da izlenebileceği gibi, Ahmed b. Hanbel ve Müslim'in metinleri mana itibariyle tamamen uyuşmaktadır. Lafız bakımından nüans farkı denilebilecek değişikliklere burada işaret edilecektir. Birinci unsurda Ahmed b. Hanbel'de İbn Ömer'in yanında bulunma ifadesi 'عِنْدَ' ile Müslimde ise 'جَالِسًا إِلَى جَنْبِ' şeklinde ifade edilmiş ve Hanbel'de Osman'ın tam ismi zikredilmiştir. İkinci unsur ise iki metinde lafız bakımından uyuşmaktadır. Üçüncü unsur da Müslim'in metninde, İbn Ömer evden sesleri duyduktan sonra, ölünün ehlinin ağlaması dolayısıyla azab göreceği naklini yaparken bu ifadeyi 'كَأَنَّهُ يَغْرِضُ عَلَى عَمْرِ وَأَنَّ يَفُومَ فَيَنْهَاهُمْ', yani 'sanki Osman'ın oğlu Amr'dan kalkıp onları nehyetmesini istiyor' cümlesi, Ahmed b. Hanbel'in metninde bulunmamaktadır. Dördüncü unsurda ise kullanılan fiiller 'أَذْهَبَ/اِطْلَقَ', 'فَذَهَبْتُ/فَانْطَلَقْتُ', 'قَدِمْنَا/بَلَعْنَا', 'مَرَّةً/مَرَّةً', gibi farklılık arz etmektedir. Müslim'in rivayetinde, Hz. Ömer Süheyb'e 'bilmiyor musun' ya da 'duymadın mı' ifadelerini söylerken 'أَوْ' şek ifadesinin Eyyûb'a ait olduğu açıklaması yer almaktadır. Dördüncü unsurda son olarak 'يَبْغُضُ' ifadesi açıklanırken Ahmed b. Hanbel'de 'بُكَاءٍ' ifadesi bulunmakta, Müslim rivayetinde bulunmamaktadır. Beşinci unsurda, İbn Abbâs, Hz. Âişe'ye Hz. Ömer'in bu sözünü iletirken yanına girmesini ifade eden lafızlar farklılaşmaktadır. Altıncı, yedinci ve sekizinci unsurlar ise lafzen tamamen uyuşmaktadır.

Netice olarak, Ahmed b. Hanbel ve Müslim rivayetleri mana minvalinde uyuşmakla beraber, ravi tasarrufunun araya girmesinden dolayı birtakım lafız değişikliklerini ve ziyade açıklamaları da içermektedir.

İsnad şemasında da görüleceği üzere, İbn Ebî Müleyke'den rivayette bulunan beş râviden biri olan Eyyûb'dan gelen rivayetler incelenirken öncelikle İsmail b. Uleyye'den üç kanala ayrılan metinler birbiriyle kıyaslanmıştır. Şimdi ise Eyyûb'dan direk rivayette bulunan Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*⁴⁰³ ve İshâk b. Râhûye'nin *Müsned*⁴⁰⁴ isimli esrinde yer alan rivayetlerin metinleri karşılaştırılacaktır. Hz. Peygamber→(Hz. Ömer, Hz. Âişe, İbn Ömer, İbn Abbâs)→İbn Ebî Müleyke→Eyyûb isnadıyla zikri geçen hadislerin metinleri aşağıda tablodaki gibidir.

⁴⁰³ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, hadis no:1255.

⁴⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hadis no: 290.

Tablo 6

Abdülvehhâb es-Sekâfî→ İshak b. Râhuye	Ahmed b. Hanbel →
كُنْتُ جَالِسًا إِلَى جَنْبِ ابْنِ عُمَرَ وَعِنْدَهُ عُمَرُ بْنُ عُثْمَانَ، وَنَحْنُ نَنْتَظِرُ جَنَازَةَ، أُمِّ أَبَانَ،	قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، وَنَحْنُ نَنْتَظِرُ جَنَازَةَ أُمِّ أَبَانَ ابْنَةِ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانٍ، وَعِنْدَهُ عُمَرُ بْنُ عُثْمَانَ،
فَجَاءَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُودُهُ قَائِدٌ وَارَاهُ أَخْبَرَ بِمَكَانِ ابْنِ عُمَرَ، فَجَاءَ حَتَّى جَلَسَ إِلَى جَنْبِي،	فَجَاءَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُودُهُ قَائِدُهُ، قَالَ: فَأَرَاهُ أَخْبَرَ بِمَكَانِ ابْنِ عُمَرَ، فَجَاءَ حَتَّى جَلَسَ إِلَى جَنْبِي وَكُنْتُ بَيْنَهُمَا،
فَإِذَا صَوْتُ مِنَ الدَّارِ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ، كَأَنَّهُ يَعْزُضُ عَلَى عُمَرُ بْنُ عُثْمَانَ، أَنْ يَنْهَاهُمْ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " إِنْ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ، فَأَمَّا عَبْدُ اللَّهِ فَأَرْسَلَهَا مُرْسَلَةً،	فَإِذَا صَوْتُ مِنَ الدَّارِ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " إِنْ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "، فَأَرْسَلَهَا عَبْدُ اللَّهِ مُرْسَلَةً،
قَالَ: فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كُنَّا مَعَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ، إِذَا هُوَ بِرَجُلٍ نَازِلٍ فِي ظِلِّ شَجَرَةٍ، فَقَالَ عُمَرُ: أَذْهَبُ فَأَعْلِمُنِي مَنْ ذَلِكَ الرَّجُلُ، فَذَهَبْتُ فَنَظَرْتُ، فَإِذَا هُوَ صُهَيْبٌ، فَرَجَعْتُ فَأَعْلَمْتُهُ، قُلْتُ: إِنَّمَا هُوَ صُهَيْبٌ وَكَانَ إِذَا بَعَثَ رَجُلًا فِي حَاجَةٍ، قَالَ لَهُ: إِذَا رَجَعْتَ فَأَعْلِمْنِي مَا بَعَثْتُكَ لَهُ وَمَا يَرُدُّ عَلَيَّ، فَقَالَ: أَذْهَبُ فَمُرُّهُ فَلْيَلْحَقْ بِنَا. فَقُلْتُ: إِنْ مَعَهُ أَهْلُهُ، قَالَ: أَذْهَبُ فَمُرُّهُ فَلْيَلْحَقْ بِنَا، وَقَدْ قَالَ: وَأَنْ كَانَ مَعَهُ أَهْلُهُ، قَالَ: فَلَمَّا قَدِمْنَا الْمَدِينَةَ، لَمْ يَلْبِثْ أَنْ أَصِيبَ عُمَرُ، فَجَاءَ صُهَيْبٌ، فَجَعَلَ يَقُولُ: وَآ أَخَاهُ وَآ صَاحِبَاهُ، فَقَالَ عُمَرُ: أَوَلَمْ تَعْلَمْ، أَوْ قَالَ: أَلَمْ تَسْمَعْ أَنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ؟ قَالَ: فَأَمَّا عَبْدُ اللَّهِ فَأَرْسَلَهَا مُرْسَلَةً، وَأَمَّا عُمَرُ، فَقَالَ: بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،	قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كُنَّا مَعَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عُمَرَ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ، إِذَا هُوَ بِرَجُلٍ نَازِلٍ فِي ظِلِّ شَجَرَةٍ، فَقَالَ لِي: أَنْطَلِقْ، فَأَعْلَمَ مِنْ ذَلِكَ، فَأَنْطَلَقْتُ، فَإِذَا هُوَ صُهَيْبٌ، فَرَجَعْتُ إِلَيْهِ، فَقُلْتُ: إِنَّكَ أَمَرْتَنِي أَنْ أَعْلَمَ لَكَ مَنْ ذَلِكَ، وَإِنَّهُ صُهَيْبٌ، فَقَالَ: مُرُّهُ فَلْيَلْحَقْ بِنَا، فَقُلْتُ: إِنْ مَعَهُ أَهْلُهُ، قَالَ: وَإِنْ كَانَ مَعَهُ أَهْلُهُ، وَرَبِّمَا قَالَ أَيُّوبَ مَرَّةً: فَلْيَلْحَقْ بِنَا، فَلَمَّا بَلَغْنَا الْمَدِينَةَ لَمْ يَلْبِثْ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ أَنْ أَصِيبَ، فَجَاءَ صُهَيْبٌ، فَقَالَ: وَآ أَخَاهُ، وَآ صَاحِبَاهُ، فَقَالَ عُمَرُ: أَلَمْ تَعْلَمْ، أَوَلَمْ تَسْمَعْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " إِنْ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "؟ فَأَمَّا عَبْدُ اللَّهِ فَأَرْسَلَهَا مُرْسَلَةً، وَأَمَّا عُمَرُ، فَقَالَ: " بِبَعْضِ بُكَاءِ _____ "،
قَالَ: فَقَعْتُ فَدَخَلْتُ عَلَى عَائِشَةَ، فَأَخْبَرْتَهَا يَقُولُ عُمَرُ وَإِبْنُ عُمَرَ، فَقَالَتْ: وَاللَّهِ مَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ K: أَنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَحَدٍ،	فَاتَّبَعْتُ عَائِشَةَ فَذَكَرْتُ لَهَا قَوْلَ عُمَرَ، فَقَالَتْ: لَا وَاللَّهِ، مَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ K: أَنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَحَدٍ،
وَلَكِنْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " إِنْ اللَّهُ يَزِيدُ الْكَافِرَ عَذَابًا بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،	وَلَكِنْ رَسُولُ اللَّهِ قَالَ: " إِنْ الْكَافِرَ لَيَزِيدُهُ اللَّهُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَذَابًا "،
وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى،	وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى،
وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى "	وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى.

Hadisi Eyyûb'den rivayet eden İshâk b. Râhûye ve Ahmed b. Hanbel'in metinleri karşılaştırıldığında, mana bakımından bariz bir uyumun bulunduğu ancak hadislerin, mana rivayetiyle aktarılmasından dolayı bir takım râvî tasarruflarının mevcudiyeti anlaşılmaktadır. Anlam değişikliğine mahal vermeyen lafız farklılıkları ve anlama faktöründen kaynaklanan hazif ve ziyadelere şöyle işaret edilebilir. Birinci unsurda, İbn Ömer'in yanında bulunma ifadesi, İbn Râhûye'de 'جَالِسًا إِلَى جَنْبِ' şeklinde ifade edilirken, İbn Hanbel'de 'عِنْدَ' şeklinde yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel'de Ümmü Ebân'ın ismi tam bir şekilde verilmiş, Osman'ın oğlu Amr'ın da onların yanında bulunduğu ifadesi ise takdim te'hir edilmiştir. İkinci unsurda Ahmed b. Hanbel'de fiillerde aid zamirleri bulunmakta ve 'وَكُنْتُ بَيْنَهُمَا' lafzı ise ziyade olarak bulunmaktadır. Üçüncü unsurda İbn Ömer HZ. Peygamber'in naklini bildirirken, 'sanki Osman'ın oğlu Amr'dan kadınları nehyetmesini istiyormuş gibi' lafzı sadece İbn Râhûye'de bulunmaktadır. Dördüncü unsurda fazlasıyla, kelime değişiklikleri, ziyade ve hazifler bulunmaktadır. İki metinde de kelime farklılıkları mukayeseli bir biçimde 'فَاعْلَمْ/فَاعْلَمْنِي', 'اَنْطَلِقْ/اَذْهَبْ', 'بَلَعْنَا', 'فَمَرَّةٌ مَرَّةً', 'فَاعْلَمْ/فَاعْلَمْنِي', 'اَنْطَلِقْ/اَذْهَبْ' / 'بَلَعْنَا' biçimde gösterilebilir. İbn Râhûye metninde ziyade sadedinde, İbn Abbâs, Hz. Ömer'in genel karakterinden bahsedip 'eğer bir kişiyi ihtiyaç için bir yere göndermişse, ondan döndüğünde, gönderdiği şey hakkında bilgilendirmesini istediğini' ifade etmektedir. Bu ek bilgi Ahmed b. Hanbel'in metninde bulunmamaktadır. Ahmed b. Hanbel'de ise, Eyyûb'ün şek ifadeleri ziyade şeklinde, 'أَهْلِهِ عَلَيْهِ' lafzı ise hazfedilmiş şekildedir. Beşinci unsurda mana bakımından aynı ifadeleri içerip, lafzen değişiklikler mevcuttur. Altıncı unsurda kelimeler farklı yerde bulunmakta, cümlelerin dizgisi değişmektedir. Yedinci ve sekizinci unsur ise ayeti içermesinden ötürü aynıdır.

Sonuç itibâriyle, İshâk b. Râhûye, ve Ahmed b. Hanbel metinlerinin aynı kaynak, yani Eyyûb'dan rivayet edildikleri, Eyyûb'ün rivayetlerinin temayüz eden özelliklerini ihtiva etmeleri dolayısıyla, ortaya çıkmaktadır. Hadisler Eyyûb'dan mana ile rivayet edilmiş, râvîlerin anlama, faktörünün metinlere yansıdığı izlenilmiştir.

Genel değerlendirmede Eyyûb'den gelen hadislerin unsurları ise,⁴⁰⁵ cenazenin Osman'ın kızı Ümmü Ebân'a ait olduğu, oturma düzeni, kadınların ölü için ağlamaları, cenazede Osman'ın oğlu Amr'ın bulunması, (Ebû Nu'aym rivayetinde bu unsur yoktur.) ağlayan kadınların nehyedilmesini istemesi, (Sadece Müslim rivayetinde bulunmaktadır.)

⁴⁰⁵ Unsurun bulunmadığı metin parantez içinde verilecektir.

Bu nehyetme işleminin yapılması için birisinin gönderilmesi, İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den 'ölü ehlinin ağlamasından dolayı azab görür' ifadesinin nakli, ağlayanların 'ehil' (aile) olması, (İbn Râhuye'de ehad (herhangi biri) şeklinde geçmiştir.), Süheyb'in hikayesi, Hz. Ömer'in Süheyb'e 'bilmiyor musun?' şeklindeki istifhamı, İbn Abbâs'ın bunu Hz. Âişe'ye zikretmesi, Hz. Âişe'nin kafirin azabının artacağı nakli, vizr ayetinin zikredilmesi, güldüren de ağlatan da Allah'tır ayetine telmih şeklinde sıralanabilir.

a.4. İbn Cüreyc

Sırada incelenen rivayetler, İbn Ebî Müleyke'den rivayet eden İbn Cüreyc'in nakilleridir. İbn Cüreyc'den, Abdürrezzâk, Haccâc b. Muhammed, İbn Mübârek, Abdülmecîd b. Abdülazîz olmak üzere dört farklı koldan rivayet yapılmaktadır. Öncelikle incelenen rivayetler Abdürrezzâk'tan gelen hadislerdir. Müslim'nin *Sahîh*,⁴⁰⁶ Ebû Nu'aym'ın *Müsnedü'l-Müstahrec*,⁴⁰⁷ Beyhâkî'nin *Sünen*⁴⁰⁸ isimli eserinde yer alan rivayetlerin metinleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 7

Muhammed b. Rafî' / Abd b. Humeyd→ Müslim	İshâk b. İbrâhîm→ Süleymân b. Ahmed→ Ebû Nu'aym	Ahmed b. Mansûr er-Remâdî→ İsmâîl b. Muhammed es-Saffâr→ Ebû Muhammed Abdullah b. Yahya b. Abdülcebbâr es-Sükkerî→ Beyhâkî
تُوفِّيَتْ ابْنَةُ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ بِمَكَّةَ، قَالَ: فَجِئْنَا لِنَشْهَدَهَا،	تُوفِّيَتْ ابْنَةُ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ بِمَكَّةَ، فَجِئْنَا لِنَشْهَدَهَا،	" تُوفِّيَتْ ابْنَةُ عُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِمَكَّةَ، وَجِئْنَا لِنَشْهَدَهَا،
قَالَ: فَحَضَرَهَا ابْنُ عُمَرَ، وَابْنُ عَبَّاسٍ، قَالَ: وَإِنِّي لَجَالِسٌ بَيْنَهُمَا، قَالَ: جَلَسْتُ إِلَى أَحَدِهِمَا، ثُمَّ جَاءَ الْآخَرُ فَجَلَسَ إِلَى جَنْبِي،	وَحَضَرَهَا ابْنُ عُمَرَ وَابْنُ عَبَّاسٍ، وَإِنِّي لَجَالِسٌ بَيْنَهُمَا، جَلَسْتُ إِلَى أَحَدِهِمَا، ثُمَّ جَاءَ الْآخَرُ فَجَلَسَ إِلَى جَنْبِي،	قَالَ: وَحَضَرَهَا ابْنُ عُمَرَ، وَابْنُ عَبَّاسٍ، وَإِنِّي لَجَالِسٌ بَيْنَهُمَا، أَوْ قَالَ: جَلَسْتُ إِلَى أَحَدِهِمَا، ثُمَّ جَاءَ الْآخَرُ فَجَلَسَ إِلَى جَنْبِي،
فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ لِعُمَرَوِ بْنِ عُثْمَانَ وَهُوَ مُوَاجِهُهُ أَلَا تَنْتَهَى عَنِ الْبُكَاءِ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " إِنْ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "،	فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ لِعُمَرَوِ بْنِ عُثْمَانَ وَهُوَ مُوَاجِهُهُ: أَلَا تَنْتَهَى عَنِ الْبُكَاءِ؟ فَأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: إِنْ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "،	فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ لِعُمَرَوِ بْنِ عُثْمَانَ: أَلَا تَنْتَهَى الْبُكَاءَ عَنِ الْبُكَاءِ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: إِنْ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،

⁴⁰⁶ Müslim, *Sahîh*, hadis no: 932.

⁴⁰⁷ Ebû Nu'aym, *Müsnedü'l-Müstahrec*, hadis no: 2077.

⁴⁰⁸ Beyhâkî, *Sünen*, hadis no: 4:72.

فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَدْ كَانَ عُمَرُ يَقُولُ بَعْضُ ذَلِكَ، ثُمَّ حَدَّثَ، قَالَ: صَدَرْتُ مَعَ عُمَرَ مِنْ مَكَّةَ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ، إِذَا هُوَ بِرَكْبٍ تَحْتَ ظِلِّ شَجَرَةٍ، وَقَالَ حَجَّاجُ بْنُ سَمُرَةَ: فَقَالَ: أَذْهَبُ فَانْظُرْ مَنْ هُوَ لَا، فَنَظَرْتُ فَإِذَا هُوَ صُهِيبٌ، فَأَخْبَرْتُهُ، قَالَ: قَادَعُهُ لِي، فَارْجِعْ إِلَى صُهِيبٍ، فَقُلْتُ: ارْجُلْ فَالْحَقَّ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ، فَلَمَّا أَنْ أَصِيبَ عُمَرُ دَخَلَ صُهِيبٌ يَبْكِي، يَقُولُ: وَأَخَاهُ وَاصْجَبَاهُ، وَأَصَاحِبَاهُ، فَقَالَ عُمَرُ: يَا صُهِيبُ، أَتَبْكِي عَلَيَّ وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " إِنْ الْمَيِّتَ لِيُعَذَّبَ بِبُكَاءِ بَعْضِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ، "	فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَدْ كَانَ عُمَرُ يَقُولُ بَعْضُ ذَلِكَ، ثُمَّ حَدَّثَ، قَالَ: صَدَرْتُ مَعَ عُمَرَ مِنْ مَكَّةَ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ، إِذَا هُوَ بِرَكْبٍ تَحْتَ ظِلِّ شَجَرَةٍ، وَقَالَ حَجَّاجُ بْنُ سَمُرَةَ: فَقَالَ: أَذْهَبُ فَانْظُرْ مَنْ هُوَ لَا، فَنَظَرْتُ فَإِذَا هُوَ صُهِيبٌ، فَأَخْبَرْتُهُ، قَالَ: قَادَعُهُ لِي، فَارْجِعْ إِلَى صُهِيبٍ، فَقُلْتُ: ارْجُلْ فَالْحَقَّ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ، فَلَمَّا أَنْ أَصِيبَ عُمَرُ دَخَلَ صُهِيبٌ يَبْكِي، يَقُولُ: وَأَخَاهُ وَاصْجَبَاهُ، وَأَصَاحِبَاهُ، فَقَالَ عُمَرُ: يَا صُهِيبُ، أَتَبْكِي عَلَيَّ وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " إِنْ الْمَيِّتَ لِيُعَذَّبَ بِبُكَاءِ بَعْضِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ، "	فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَدْ كَانَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ بَعْضُ ذَلِكَ ثُمَّ حَدَّثَ، قَالَ: صَدَرْتُ مَعَ عُمَرَ مِنْ مَكَّةَ حَتَّى كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ إِذَا هُوَ بِرَكْبٍ تَحْتَ ظِلِّ شَجَرَةٍ، فَقَالَ: أَذْهَبُ وَانْظُرْ إِلَى هُوَ لَا الرُّكْبِ، قَالَ: فَنَظَرْتُ فَإِذَا هُوَ صُهِيبٌ فَأَخْبَرْتُهُ، قَالَ: ادْعُهُ لِي فَرَجَعْتُ إِلَى صُهِيبٍ، فَقُلْتُ: ارْجُلْ فَالْحَقَّ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فَلَمَّا أَصِيبَ عُمَرُ دَخَلَ صُهِيبٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَبْكِي يَقُولُ: وَأَخَاهُ وَاصْجَبَاهُ فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: يَا صُهِيبُ أَتَبْكِي عَلَيَّ وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: إِنْ الْمَيِّتَ لِيُعَذَّبَ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،
قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَلَمَّا مَاتَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ، فَقَالَتْ: يَرْحَمُ اللَّهُ عُمَرَ،	قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَلَمَّا مَاتَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ، فَقَالَتْ: يَرْحَمُ اللَّهُ عُمَرَ،	قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَلَمَّا مَاتَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، فَقَالَتْ: رَحِمَ اللَّهُ عُمَرَ،
لِ وَاللَّهِ مَا حَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ إِنْ اللَّهَ يُعَذَّبُ الْمُؤْمِنُ بِبُكَاءِ أَحَدٍ،	لِ وَاللَّهِ مَا حَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ أَنْ اللَّهَ يُعَذَّبُ الْمُؤْمِنُ بِبُكَاءِ أَحَدٍ،	وَاللَّهِ مَا حَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ إِنْ اللَّهَ يُعَذَّبُ الْمُؤْمِنُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،
وَلَكِنْ قَالَ: " إِنْ اللَّهَ يَزِيدُ الْكَافِرَ عَذَابًا بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ، "	وَلَكِنْ، قَالَ: " إِنْ اللَّهَ يَزِيدُ الْكَافِرَ عَذَابًا بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ، "	وَلَكِنْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: إِنْ اللَّهَ لِيَزِيدَ الْكَافِرَ عَذَابًا بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،
قَالَ: وَقَالَتْ عَائِشَةُ: حَسْبُكُمْ الْقُرْآنُ وَلَا تَزِرْ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى،	قَالَ: وَقَالَتْ عَائِشَةُ: وَحَسْبُكُمْ الْقُرْآنُ: وَلَا تَزِرْ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى،	قَالَ: وَقَالَتْ عَائِشَةُ: حَسْبُكُمْ الْقُرْآنُ وَلَا تَزِرْ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى،
قَالَ: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عِنْدَ ذَلِكَ: وَاللَّهِ أَضْحَكَ وَأَبْكَى،	قَالَ: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عِنْدَ ذَلِكَ: وَاللَّهِ أَضْحَكَ وَأَبْكَى، "	قَالَ: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عِنْدَ ذَلِكَ: وَاللَّهِ أَضْحَكَ وَأَبْكَى، "
قَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ: فَوَاللَّهِ مَا قَالَ ابْنُ عُمَرَ مِنْ شَيْءٍ،	قَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ: فَوَاللَّهِ مَا قَالَ ابْنُ عُمَرَ مِنْ شَيْءٍ،	قَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ: فَوَاللَّهِ مَا قَالَ ابْنُ عُمَرَ شَيْئًا

Tablo 7 devamı

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, Abdürezzâk'tan gelen rivayetler, aradaki nüans farklılıkları hariç, birbiriyle tamamen uyusmaktadır. Öyle ki sadece Beyhâkî'nin metninde birkaç kelime de hazif bulunmaktadır. Bunlar ; üçüncü unsurda 'مُؤَاجِهُهُ' ifadesinin, dördüncü unsurda, 'إِذَا' edatının düşmesi, Ebû Nu'aym'da ise 'الرُّكْبِ' kelimesinin hazfî şeklinde söylenebilir. Bu yüksek derecedeki uyum bir yazılı kaynaktan faydalanıldığına işaret etmektedir. Ayrıca, Ebû Nu'aym'ın metninde dördüncü unsurda bulunan Haccâc b. Semûre ismi, tahville verilen ikinci isnaddan kaynaklanmaktadır.

Altıncı unsurda, Müslim ve Ebû Nu'aym'da herhangi birinin ağlaması manasına gelen 'بُكَاءٍ أَحَدٍ' sözcükleri yer alırken, Beyhâkî'de 'بُكَاءٍ أَهْلِهِ عَلَيْهِ' 'ehlinin ağlaması' anlamındaki kelimeler kullanılmıştır. Yedi, sekiz ve dokuzuncu unsurlar ise lafzen uyuşmaktadır. Yalnız diğer rivayetlerde bulunmayan, 'güldüründe ağlatan da o dur' ayetine telmihi İbn Abbâs'ın söylediği ve İbn Ebî Muleyke'nin, İbn Ömer'in bunun üzerine hiçbir şey söylemediğini naklederek, tavrına yönelik bilgilendirmesi, sadece karşımıza İbn Cüreyc rivayetlerinde çıkmaktadır.

Hadisi İbn Cüreyc'den nakleden râvi Abdürrezzâk'dan sonra hadis üç tarike ayrılmaktaydı. Yukarıda Abdürrezzâk'tan gelen bu üç rivayetin metinleri kendi aralarında karşılaştırıldıktan sonra, Abdürrezzâk'ın kendi eserinde bulunan rivayetle mukayese edilecek, hadislerin Abdürrezzâk'ın metniyle genel temayüz eden özelliklerinin uyuşup uyuşmadığına bakılacaktır.

Tablo 8

Abdürrezzâk→
ثَوَّقْتُ ابْنَةَ لِعُثْمَانَ بْنِ عَفَانَ بِمَكَّةَ، فَجِئْنَا لِنَشْهَدَهَا، أَوْ قَالَ: فَجِئْنَا لِنَحْضُرَهَا،
فَحَضَرَهَا ابْنُ عُمَرَ، وَابْنُ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: إِنِّي لَجَالِسٌ بَيْنَهُمَا، جَلَسْتُ إِلَى أَحَدِهِمَا ثُمَّ جَاءَ الْآخَرُ، فَجَلَسَ إِلَيَّ جَنْبِي،
فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ لِعُمَرَ بْنِ عُثْمَانَ، وَهُوَ مُوَاجِهُهُ: أَلَا تَنْتَهَى عَنِ الْبُكَاءِ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ K قَالَ: " إِنْ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ أَهْلُهُ عَلَيْهِ "،
فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَدْ كَانَ عُمَرُ يَقُولُ بَعْضُ ذَلِكَ، ثُمَّ حَدَّثَ، قَالَ: صَدَرْتُ مَعَ عُمَرَ مِنْ مَكَّةَ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ، إِذَا هُوَ بِرَكْبٍ تَحْتَ ظِلِّ شَجَرَةٍ، ثُمَّ قَالَ: أَذْهَبُ، فَأَنْظُرُ مَنْ هُوَ لِأَيِّ الرُّكْبِ، فَتَنْظُرْتُ، فَإِذَا هُوَ صُهَيْبٌ، فَأَخْبَرْتُهُ، قَالَ: فَادْعُهُ لِي، قَالَ: فَارْجَعْتُ إِلَى صُهَيْبٍ، فَقُلْتُ: ارْتَحِلْ، فَالْحَقُّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، فَلَمَّا أَنْ أَصِيبَ عُمَرُ دَخَلَ صُهَيْبٌ يَبْكِي، يَقُولُ: وَآ أَخَاهُ، وَآ صَاحِبَاهُ، فَقَالَ عُمَرُ: يَا صُهَيْبُ، تَبْكِي عَلَيَّ، وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " إِنْ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ "،
قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَلَمَّا مَاتَ عُمَرُ، ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ، فَقَالَتْ: يَرْحَمُ اللَّهُ عُمَرَ،
وَاللَّهِ مَا حَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ: أَنَّ اللَّهَ يُعَذِّبُ الْمُؤْمِنِينَ بِبُكَاءِ أَحَدٍ،
وَلَكِنْ قَالَ: " إِنْ اللَّهَ يَزِيدُ الْكَافِرَ عَذَابًا بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "،
قَالَ: وَقَالَتْ عَائِشَةُ: وَحَسْبُكُمْ الْقُرْآنُ، وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى،
قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عِنْدَ ذَلِكَ: وَاللَّهِ أَضْحَكُ وَأَبْكِي،
قَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ: فَوَاللَّهِ، مَا قَالَ ابْنُ عُمَرَ مِنْ شَيْءٍ "

Nitekim, Abdürrezzâk'ın *Musannef*⁴⁰⁹ isimli eserinde yer alan bu rivayet, yukarıda karşılaştırması yapılan, Müslim, Ebû Nu'aym ve Beyhâkî rivayetleriyle mukayese edildiğinde bu eserlerde bulunan rivayetlerin, Abdürrezzâk rivayetleriyle aynı lafızlara sahip olduğu görülmektedir. Böylece hadisin Abdürrezzâk'tan geldiği ortaya çıkmaktadır. Nüans farklılıkları denilebilecek, küçük değişiklikler ise, Abdürrezzâk'ın birinci unsorda, fiil tercihinde 'فَجِئْنَا لِنَشْهَدَهَا، أَوْ قَالَ: فَجِئْنَا لِنَحْضُرَهَا' gibi şek ifadesine yer vermesi ve diğer müelliflerin 'لِنَشْهَدَهَا' kelimesini tercih etmesidir. Bunun yanısıra Beyhâkî, altıncı unsorda 'يُبْكَاءُ أَحَدٍ' yerine 'يُبْكَاءُ أَهْلِهِ عَلَيْهِ' ifadesine yer vermesinde tek kalmaktadır. Zira Abdürrezzâk'ta da 'يُبْكَاءُ أَحَدٍ' lafzı yer almaktadır.

Hadisi İbn Cüreyc'den nakleden râvi Abdürrezzâktan sonra Abdullah b. Mübarek ve Abdan'dır. Yine hadis Abdân'nın ardından iki tariğe ayrılmıştır. Buhârî'nin *Sahîh*⁴¹⁰ ve Beyhâkî'nin *Sünen*⁴¹¹ isimli eserinde Hz. Peygamber→(Hz. Ömer, Hz. Âişe, İbn Ömer, İbn Abbâs)→İbn Ebî Müleyke→İbn Cüreyc→Abdürrezzâk→Abdullah→Abdân tarikiyle yer aldığı rivayetin metinleri aşağıda tablodaki gibidir.

Tablo 9

Buhârî	Ebû'l-Müveccih / Ebû'l-Hasen b. Halim b. Muhammed . Halîm . İbrahîm b. Meymûn es-Sâîğ→ Ebû Abdullah el-Hâfız→ Beyhâkî
" تَوَفَّيْتِ ابْنَةَ عُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِمَكَّةَ، وَجِئْنَا لِنَشْهَدَهَا	" تَوَفَّيْتِ ابْنَةَ عُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِمَكَّةَ، وَجِئْنَا لِنَشْهَدَهَا
وَحَضَرَهَا ابْنُ عُمَرَ وَابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، وَإِنِّي لَجَالِسٌ بَيْنَهُمَا، أَوْ قَالَ: جَلَسْتُ إِلَى أَحَدِهِمَا، ثُمَّ جَاءَ الْآخَرُ فَجَلَسَ إِلَى جَنْبِي،	وَحَضَرَهَا ابْنُ عُمَرَ، وَابْنُ عَبَّاسٍ، وَإِنِّي لَجَالِسٌ بَيْنَهُمَا، أَوْ قَالَ: جَلَسْتُ إِلَى أَحَدِهِمَا، ثُمَّ جَاءَ الْآخَرُ فَجَلَسَ إِلَى جَنْبِي،
فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا لِعُمَرَوِ بْنِ عُثْمَانَ: أَلَا تَنْتَهَى عَنِ الْبُكَاءِ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،	فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ لِعُمَرَوِ بْنِ عُثْمَانَ: أَلَا تَنْتَهَى النِّسَاءَ عَنِ الْبُكَاءِ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،
فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: قَدْ كَانَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ بَعْضُ ذَلِكَ، ثُمَّ حَدَّثَ، قَالَ: صَدَرْتُ مَعَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مِنْ مَكَّةَ حَتَّى إِذَا هُوَ بِرَكْبٍ تَحْتَ ظِلِّ شَجَرَةٍ، فَقَالَ: أَذْهَبُ وَأَنْظُرُ إِلَى هَؤُلَاءِ الرُّكْبِ، قَالَ: فَتَنْظُرُ	فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَدْ كَانَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ بَعْضُ ذَلِكَ ثُمَّ حَدَّثَ، قَالَ: صَدَرْتُ مَعَ عُمَرَ مِنْ مَكَّةَ حَتَّى إِذَا هُوَ بِرَكْبٍ تَحْتَ ظِلِّ شَجَرَةٍ، فَقَالَ: أَذْهَبُ وَأَنْظُرُ إِلَى هَؤُلَاءِ الرُّكْبِ، قَالَ: فَتَنْظُرُ

⁴⁰⁹ Abdürrezzâk, *Musannef*, hadis no: 6675.

⁴¹⁰ Buhârî, *Sahîh*, hadis no: 1288.

⁴¹¹ Beyhâkî, *Sünen*, hadis no: 4:72.

الرَّكْبُ، قَالَ: فَتَظَرْتُ، فَإِذَا صُهِيبٌ، فَأَخْبَرْتُهُ، فَقَالَ: ادْعُهُ لِي فَرَجَعْتُ إِلَى صُهِيبٍ، فَقُلْتُ: ارْتَحِلْ فَالْحَقْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَلَمَّا أَصِيبَ عُمَرُ دَخَلَ صُهِيبٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَبْكِي يَقُولُ: وَآخَاهُ وَآ صَاحِبَاهُ فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: يَا صُهِيبُ أَتَبْكِي عَلَيَّ، وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: إِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،	فَإِذَا هُوَ صُهِيبٌ فَأَخْبَرْتُهُ، قَالَ: ادْعُهُ لِي فَرَجَعْتُ إِلَى صُهِيبٍ، فَقُلْتُ: ارْتَحِلْ فَالْحَقْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَلَمَّا أَصِيبَ عُمَرُ دَخَلَ صُهِيبٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَبْكِي يَقُولُ: وَآخَاهُ وَآ صَاحِبَاهُ فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: يَا صُهِيبُ أَتَبْكِي عَلَيَّ، وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: إِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،
قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: فَلَمَّا مَاتَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، فَقَالَتْ: رَحِمَ اللَّهُ عُمَرَ،	قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَلَمَّا مَاتَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، فَقَالَتْ: رَحِمَ اللَّهُ عُمَرَ،
وَاللَّهُ مَا حَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُعَذِّبُ الْمُؤْمِنَ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،	وَاللَّهُ مَا حَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُعَذِّبُ الْمُؤْمِنَ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،
وَلَكِنْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: إِنَّ اللَّهَ لَيَزِيدُ الْكَافِرَ عَذَابًا بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،	وَلَكِنْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: إِنَّ اللَّهَ لَيَزِيدُ الْكَافِرَ عَذَابًا بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،
وَقَالَتْ: حَسْبُكُمْ الْقُرْآنُ وَلَا تَزُرْ وَازِرَةً وَزَرَ أُخْرَى،	قَالَ: وَقَالَتْ عَائِشَةُ: حَسْبُكُمْ الْقُرْآنُ وَلَا تَزُرْ وَازِرَةً وَزَرَ أُخْرَى،
قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: عِنْدَ ذَلِكَ، وَاللَّهُ هُوَ أَضْحَكُ، وَأَبْكَى،	قَالَ: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عِنْدَ ذَلِكَ: وَاللَّهُ أَضْحَكُ وَأَبْكَى،
قَالَ: ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ وَاللَّهُ مَا قَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا شَيْئًا "	قَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ: فَوَاللَّهِ مَا قَالَ ابْنُ عُمَرَ شَيْئًا

Tablo 9 Devamı

Metinleri karşılaştırılan Buhârî ve Beyhakî rivayetlerinin, kullanılan dua cümlelerinin yerleri ve cümlelerin akışını sağlayan edatların kullanım farklılıkları hariç aynı metine sahip oldukları görülmektedir. Böylece, Beyhâki ve aradaki râvilerin rivayetlerinde yazılı bir kaynaktan yararlandıkları söylenilebilir.

Şimdi sırada ise hadisi İbn Cüreyc'den nakleden son râvi Abdülmecîd b. Abdülazîz'in rivayetlerinin mukayesesi vardır. Abdülmecîd'in rivayetleri Şafiî'nin *Müsned*⁴¹² ve *İhtilafü'l-Hadis*⁴¹³ gibi iki farklı eserinde ve Beyhakî'nin *Ma'rifetü Sünen ve'l-Âsâr*⁴¹⁴ isimli eserinde yer almaktadır. Bu eserlerdeki hadislerin metinleri aşağıda tablodaki gibidir.

Metinlerini karşılaştırdığımız, Abdülmecîd'den gelen rivayetlerin iki tanesi, zaten Şafiî'nin farklı eserlerinde yer almaktaydı. Nitekim aynı lafız ve manaya sahip bu rivayetlerin, yok denecek kadar küçük farklılıkları bulunmaktadır. Böylece yazılı metinden faydalandığı söylenebilmektedir.

⁴¹² Şafiî'nin *Müsned*, hadis no: 884.

⁴¹³ Şafiî'nin *İhtilafü'l-Hadis*, hadis no: 4:162.

⁴¹⁴ Beyhâki, *Ma'rifetü Sünen ve'l-Âsâr*, hadis no: 2197

Tablo 10

Şâfi'î → Er-Rabi' → Ebû Abbâs → Ebû Zekeriyâ/Ebû Bekr/Ebû Abdillâh → Beyhakî	Şâfi'î (Müsned)	Şâfi'î (İhtilâf'ül-Hadîs)
قَالَ: تَوَفَّيْتُ ابْنَةَ لِعُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ بِمَكَّةَ، قَالَ: فَجِئْنَا نَشْهَدُهَا	تَوَفَّيْتُ ابْنَةَ لِعُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ بِمَكَّةَ، فَجِئْنَا نَشْهَدُهَا،	تَوَفَّيْتُ ابْنَةَ لِعُثْمَانَ _____ بِمَكَّةَ، _____ فَجِئْنَا نَشْهَدُهَا،
وَحَضَرَهَا ابْنُ عَبَّاسٍ، وَابْنُ عُمَرَ، قَالَ: إِنِّي لَجَالِسٌ بَيْنَهُمَا، قَالَ: جَلَسْتُ إِلَى أَحَدِهِمَا ثُمَّ جَاءَ الْآخَرُ فَجَلَسَ إِلَيَّ،	وَحَضَرَهَا ابْنُ عَبَّاسٍ وَابْنُ عُمَرَ، فَقَالَ: إِنِّي لَجَالِسٌ بَيْنَهُمَا جَلَسْتُ إِلَى أَحَدِهِمَا ثُمَّ جَاءَ الْآخَرُ فَجَلَسَ إِلَيَّ،	وَحَضَرَهَا ابْنُ عَبَّاسٍ، وَابْنُ عُمَرَ، فَقَالَ: " إِنِّي لَجَالِسٌ بَيْنَهُمَا، جَلَسْتُ إِلَى أَحَدِهِمَا ثُمَّ جَاءَ الْآخَرُ فَجَلَسَ إِلَيَّ،
فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ لِعُمَرُو بْنِ عُثْمَانَ: أَلَا تَنْتَهَى عَنِ الْبُكَاءِ؟ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "	فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ لِعُمَرُو بْنِ عُثْمَانَ: أَلَا تَنْتَهَى عَنِ الْبُكَاءِ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "	فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ لِعُمَرُو بْنِ عُثْمَانَ: أَلَا تَنْتَهَى عَنِ الْبُكَاءِ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: " إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "
فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَدْ كَانَ عُمَرُ يَقُولُ بَعْضُ ذَلِكَ، ثُمَّ حَدَّثَ ابْنُ عَبَّاسٍ، قَالَ: صَدَرْتُ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ مِنْ مَكَّةَ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ إِذَا بِرَكْبٍ تَحْتَ ظِلِّ شَجَرَةٍ، قَالَ: أَذْهَبُ فَأَنْظُرُ مَنْ هُوَ لَاءَ الرُّكْبِ، فَذَهَبْتُ فَإِذَا صُهِيبٌ، قَالَ: ادْعُهُ، فَرَجَعْتُ إِلَى صُهِيبٍ، فَقُلْتُ: ارْتَجُلُ فَالْحَقَّ بِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ، فَلَمَّا أُصِيبَ عُمَرُ سَمِعْتُ صُهِيبًا يَبْكِي وَهُوَ يَقُولُ: وَالْأَخْيَاهُ، وَاصْجَبَاهُ، فَقَالَ عُمَرُ: يَا صُهِيبُ، أَتَبْكِي عَلَيَّ وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "	فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَدْ كَانَ عُمَرُ يَقُولُ بَعْضُ ذَلِكَ، ثُمَّ حَدَّثَ ابْنُ عَبَّاسٍ، قَالَ: صَدَرْتُ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ مِنْ مَكَّةَ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ إِذَا بِرَكْبٍ تَحْتَ ظِلِّ شَجَرَةٍ، قَالَ: أَذْهَبُ فَأَنْظُرُ مَنْ هُوَ لَاءَ الرُّكْبِ، فَذَهَبْتُ فَإِذَا صُهِيبٌ، قَالَ: ادْعُهُ، فَرَجَعْتُ إِلَى صُهِيبٍ، فَقُلْتُ: ارْتَجُلُ فَالْحَقَّ بِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ، فَلَمَّا أُصِيبَ عُمَرُ سَمِعْتُ صُهِيبًا يَبْكِي وَهُوَ يَقُولُ: وَالْأَخْيَاهُ، وَاصْجَبَاهُ، فَقَالَ عُمَرُ: يَا صُهِيبُ، أَتَبْكِي عَلَيَّ وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ K: " إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "	فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَدْ كَانَ عُمَرُ يَقُولُ بَعْضُ ذَلِكَ، ثُمَّ حَدَّثَ ابْنُ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: صَدَرْتُ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ مِنْ مَكَّةَ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ إِذَا بِرَكْبٍ تَحْتَ ظِلِّ شَجَرَةٍ، قَالَ: أَذْهَبُ فَأَنْظُرُ مَنْ هُوَ لَاءَ الرُّكْبِ، فَذَهَبْتُ، فَإِذَا صُهِيبٌ، قَالَ: ادْعُهُ، فَرَجَعْتُ إِلَى صُهِيبٍ، فَقُلْتُ: ارْتَجُلُ فَالْحَقَّ بِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ، فَلَمَّا أُصِيبَ عُمَرُ سَمِعْتُ صُهِيبًا يَبْكِي وَيَقُولُ: وَالْأَخْيَاهُ، وَاصْجَبَاهُ، فَقَالَ عُمَرُ: يَا صُهِيبُ، أَتَبْكِي عَلَيَّ وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "
قَالَ: فَلَمَّا مَاتَ عُمَرُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ، فَقَالَتْ: يَرْحَمُ اللَّهُ عُمَرَ، لَا وَاللَّهِ مَا حَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُعَذِّبُ الْمُؤْمِنَ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،	قَالَ: فَلَمَّا مَاتَ عُمَرُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ، فَقَالَتْ: يَرْحَمُ اللَّهُ عُمَرَ، لَا وَاللَّهِ مَا حَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ أَنَّ اللَّهَ يُعَذِّبُ الْمُؤْمِنَ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،	قَالَ: فَلَمَّا مَاتَ عُمَرُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ، فَقَالَتْ: يَرْحَمُ اللَّهُ عُمَرَ، لَا وَاللَّهِ مَا حَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ: إِنَّ اللَّهَ يُعَذِّبُ الْمُؤْمِنَ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،
وَلَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " إِنَّ اللَّهَ يَزِيدُ الْكَافِرَ عَذَابًا بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "	وَلَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " إِنَّ اللَّهَ يَزِيدُ الْكَافِرَ عَذَابًا بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "	وَلَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: إِنَّ اللَّهَ يَزِيدُ الْكَافِرَ عَذَابًا بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "
قَالَ: وَقَالَتْ عَائِشَةُ: حَسْبُكُمْ الْقُرْآنُ: وَلَا تَزُرْ وَازِرَةً وَزَرَ أُخْرَى.	فَقَالَتْ عَائِشَةُ: حَسْبُكُمْ الْقُرْآنُ: وَلَا تَزُرْ وَازِرَةً وَزَرَ أُخْرَى	وَقَالَتْ عَائِشَةُ: حَسْبُكُمْ الْقُرْآنُ وَلَا تَزُرْ وَازِرَةً وَزَرَ أُخْرَى.
قَالَ: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عِنْدَ ذَلِكَ: وَاللَّهِ أَضْحَكَ وَأَبْكَى.	وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عِنْدَ ذَلِكَ: وَاللَّهِ أَضْحَكَ وَأَبْكَى،	قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عِنْدَ ذَلِكَ: وَاللَّهِ أَضْحَكَ وَأَبْكَى،
قَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ: فَوَاللَّهِ مَا قَالَ ابْنُ عُمَرَ مِنْ شَيْءٍ	قَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ: فَوَاللَّهِ مَا قَالَ ابْنُ عُمَرَ مِنْ شَيْءٍ	وَقَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ: فَوَاللَّهِ مَا قَالَ ابْنُ عُمَرَ مِنْ شَيْءٍ.

Hadisi Hz. Peygamber→(Hz. Ömer, Hz. Âişe, İbn Ömer, İbn Abbâs)→İbn Ebî Müleyke→İbn Cüreyc→Haccâc b. Muhammed→Yusuf b. Saîd b. Müslim→Muhammed b. Bereke el-Halebî→Muhammed b. Ebî İshâk kanalıyla tahvilli bir şekilde nakleden Ebû Nu'aym'ın bu rivayeti, Abdürrezzâk'ta gelen rivayetlerde değerlendirildiği için ve aynı metne sahip olduğundan dolayı tekrar değerlendirilmeyecektir.

İbn Cüreyc'den gelen rivayetlerin genel özelliklerini ve farklılıklarını analiz edebilmek adına, elde edilen veriler şöyle; cenazenin Osman'ın kızına ait olduğu, bu törenin Mekke'de gerçekleştiği, oturma düzeni, orada Osman'ın oğlu Amr'ında bulunduğu, İbn Ömer'in ağlayanların nehyedilmesini istemesi, İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den nakli, İbn Abbâs'ın bunun bazı ağlamalar için geçerli olduğunu söyleyerek itiraz etmesi, ağlayanların aileden olduğu, Süheyb hadisesi, Hz. Ömer'in Süheyb'e 'bana mı ağlıyorsun?' istifhamı, İbn Abbâs'ın bunu Hz. Âişe'ye zikretmesi, Hz. Âişe'nin rahmet okuması, Kur'an size yeter demesi, Mümine azab etmez, kafirin azabını artırır demesi, vizir ayetini zikretmesi, İbn Abbâs'ın 'güldüren de, ağlatan da o dur' ayetine telmihi, İbn Ebî Müleyke'nin İbn Ömer'in bu duruma itiraz etmediğini haber vermesi şeklinde sıralanabilir.

a.5. Nafi' b. Ömer

Hadisi İbn Ebî Müleyke'den rivayet eden son ortak râvi Nafi'b. Ömer'in rivayetleri, İbn Râhuye'nin *Müsned*⁴¹⁵ ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*⁴¹⁶ isimli eserinde Hz. Peygamber→(Hz. Ömer, Hz. Âişe, İbn Ömer, İbn Abbâs)→İbn Ebî Müleyke→Nafi' b. Ömer tarikiyle yer almaktadır.

Tablo 11

Ebû'l Velid Hişâm b. Abdilmelik → İbn Rahuye	Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî→ Ebû Halîfe→ İbn Hibbân
شَهِدْتُ جَنَازَةَ أُمِّ أَبَانَ بْنِ عُثْمَانَ،	حَضَرْتُ جَنَازَةَ أَبَانَ بْنِ عُثْمَانَ
فَجَاءَ ابْنُ عُمَرَ فَجَلَسَ، وَجَاءَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَجَلَسَ،	فَجَاءَ ابْنُ عُمَرَ، فَجَلَسَ وَجَاءَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَجَلَسَ،
فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: أَلَا تَنْتَهَى هَؤُلَاءِ عَنِ الْبُكَاءِ، إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: يُعَذَّبُ الْمَيِّتُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،	فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: أَلَا تَنْتَهَى هَؤُلَاءِ عَنِ الْبُكَاءِ، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: إِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ

⁴¹⁵ İbn Râhuye, *Müsned*, hadis no:1691.

⁴¹⁶ İbn Hibbân, *Sahîh*, hadis no: 3136.

فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مُجِيبًا لَهُ: قَدْ كَانَ عُمَرُ يَقُولُ بَعْضُ ذَلِكَ، كُنَّا مَعَهُ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ، إِذْ رَكِبَ فِي ظِلِّ شَجَرَةٍ، فَقَالَ: يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ مَنْ هَذَا؟ فَتَنَظَّرْتُ، فَإِذَا هُوَ صُهَيْبٌ، مَعَهُ أَهْلُهُ، فَقَالَ: ادْعُوا لِي صُهَيْبًا، فَجَاءَ حَتَّى دَخَلَ مَعَهُ الْمَدِينَةَ، فَأَصِيبَ عُمَرُ، فَجَعَلَ يَقُولُ: وَالْأَخَاهُ، وَاصْأَجِبَاهُ، فَقَالَ عُمَرُ: إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " إِنْ أَلَمَّيْتُ يُعَذَّبُ بِكُفَاةٍ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "	فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مُجِيبًا لَهُ: قَدْ كَانَ عُمَرُ يَقُولُ بَعْضُ ذَلِكَ خَرَجْنَا مَعَ عُمَرَ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ، إِذَا رَاكِبٌ فِي ظِلِّ شَجَرَةٍ، فَقَالَ: يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ انْظُرْ مَنْ الرَّاكِبُ، فَجِئْتُ فَإِذَا صُهَيْبٌ مَعَهُ أَهْلُهُ، فَقَالَ لِي: ادْعُ لِي صُهَيْبًا، فَصَحَبَهُ حَتَّى دَخَلَ الْمَدِينَةَ، فَأَصِيبَ عُمَرُ، فَقَالَ: وَالْأَخَاهُ، وَاصْأَجِبَاهُ، فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: يَا صُهَيْبُ، لَا تَبْكُ، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " يُعَذَّبُ أَلَمَّيْتُ بِكُفَاةٍ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "
قَالَ نَافِعٌ فِي أَحَدِ الْقَوْلَيْنِ: يَبْعُضُ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،	
فَاتَيْنَا عَائِشَةَ فَذَكَرْنَا ذَلِكَ لَهَا، فَقَالَتْ: وَاللَّهِ مَا تُحَدِّثُونَهُ عَنْ كَذَّابِينَ، وَلَا مُكْذِبِينَ،	فَذَكَرَ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ، فَقَالَتْ: وَاللَّهِ مَا تُحَدِّثُونَ عَنْ كَذَّابِينَ وَلَا مُكْذِبِينَ،
وَإِنْ لَكُمْ فِي الْقُرْآنِ مَا يَكْفِيكُمْ عَنْ ذَلِكَ: وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى،	وَإِنْ لَكُمْ فِي الْقُرْآنِ مَا يَكْفِيكُمْ عَنْ ذَلِكَ: وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى،
وَإِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ " إِنْ أَلَمَّيْتُ يُعَذَّبُ بِكُفَاةٍ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "	وَلَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " إِنْ أَلَمَّيْتُ يُعَذَّبُ بِكُفَاةٍ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "

Tablo 11 devamı

Hadisi Nafi' b. Ömer kanalıyla aktaran İbn Hibbân ve İbn Râhuye'nin metinleri mukayese edildiğinde, birtakım lafız farklılıkları dikkat çekmektedir. Buna binaen, olay dizgisi, ve mana itibâriyle aynı kaynaktan geldiklerine işaret eden özellikler de barındırmaktadırlar. Genel olarak elde edilen verilere göre mana rivayetiyle aktarılmış bu hadislerin, hazif, ziyade, ve lafız farklılıkları ve benzeşmelerine şöyle değinilebilir; Birinci unsurda, İbn Râhuye'de cenazeye katılma fiili 'شَهِدْتُ' şeklinde İbn Hibbân'da ise 'حَضَرْتُ' fiiliyle ifade edilmiştir. İkinci unsur lafzen aynıdır. Üçüncü unsurda İbn Râhuyede 'إِنَّ' ibaresi hazfolmuştur. Dördüncü unsurda, İbn Hibbân metninde, 'مُجِيبًا لَهُ' ilavesi mevcuttur. İbn Abbâs'ın Hz. Ömer'le beraber yolculuğa çıktığı ifadesi, İbn Râhuye'de 'كُنَّا مَعَهُ' şeklinde, İbn Hibbân'da ise 'خَرَجْنَا مَعَ عُمَرَ' ibaresiyle verilmiştir. Ayrıca, İbn Râhuye metninde kalın yazı biçimiyle de belirtildiği üzere, 'هَذَا', 'فَجَعَلَ', İbn Hibbân metninde 'الرَّابِئُ' kelimeleri zâiddir. Süheyb'in Hz. Ömer için ağlaması üzerine 'Ey! Süheyb, ağlama!' ifadesi sadece İbn Hibbân'da bulunmaktadır. Dördüncü unsurda İshak b. Râhuye, Hz. Ömer'in 'ölü ehlinin ağlaması dolayısıyla azab görür' naklinin aynı şekilde 'ölü ehlinin bazı ağlaması dolayısıyla azab görür' şeklinde de Nafi'den rivayet edildiğini belirtmektedir. Beşinci unsurda, İbn Abbâs'ın Hz. Âişe'ye gelmesi ve Hz. Ömer'in bu naklini aktarması, kısmında kelime değişiklikleri bulunmaktadır. Altıncı unsurda, İbn Râhuye'de muhatap-müsanna siga kullanılmışken İbn Hibbân'da cemi sigayla rivayet

edilmiştir. Yedinci unsurda, ‘قَالَ اللَّهُ’, ‘عَنْ ذَلِكَ’ kelimeleri zâiddir. Sekizinci unsurda, artırılacak şeyin azab olduğu ibaresi, İbn Hibbân’da bulunmamaktadır.

Nihayetinde mana ile rivayetin izlerinin sürülebildiği İbn Râhûye ve İbn Hibbân metnlerinin anlam bakımından da büyük oranda benzeştiği ortaya çıkmıştır. Ancak İbn Hibbân rivayetinde, başta İbn Abbâs Hz. Ömer’in ‘bir çeşit ağlama dediğini’ söylerken, sonrasında Hz. Ömer’in nakline gelindiğinde bu ‘bir çeşit ağlama’ yer almamaktadır. İbn Râhûye’de de bu ifade yoktur ancak beşinci unsurda, Nafi’ b. Ömer’in ba’ziyet içeren naklinin de bulunduğu söylenmektedir. Bu önemli anlam değişikliğine sebebiyet verecek farklılığa işaret edildikten sonra yine İbn Hibbân metninde sekizinci unsurda artırılacak şeyin ‘azab’ olduğu kelimesi bulunmamakta bu hazifte anlam değişikliğine sebebiyet vermektedir.

Nafi’ b. Ömer’den gelen rivayetlerin içerdiği genel unsurlar, cenazenin Osman’ın kızı Ümmü Ebân’a aidiyeti, ağlayanların nehyedilmesinin istenmesi, İbn Ömer’in Hz. Peygamber’den nakli, İbn Abbâs’ın bunun bazı ağlamalar için geçerli olduğunu söylemesi, ağlayanların ‘ehil’ (aile) den olması, Süheyb hadisesi, Hz. Peygamber’in ağlama Süheyb ifadesi (İbn Râhûye metninde bulunmamaktadır.), Hz. Âişe’ye zikredilmesi, ve onun Kur’an size yeter sözü, kafirin azabının artacağı nakli, vizr ayeti şeklinde sıralanabilir.

Hiz. Âişe’nin ta’zîbü’l-meyyit hadisine itirazını içeren rivayetlerin metin analizinin yapıldığı bu bölümde içerisinde Hiz. Ömer, Hiz. Âişe, İbn Ömer ve İbn Abbâs’ın müşterek nakillerinin bulunduğu rivayetlerin metinleri tablolar yardımıyla karşılıklı olarak mukayese edilmiş ve metinler arasındaki benzerlikler, hafif ve ziyadeler tespit edilmiştir. Nitekim bu çalışmanın tamamlayıcı karşılaştırması ise İbn Ebî Müleyke’den rivayet edilen hadislerin hepsinin unsurlarının bütüncül bir şekilde aynı tabloda incelenmesidir. Aşağıda tabloları ve analizleri verilecek bu karşılaştırma resmin tamamının görülmesine ziyadesiyle yardımcı olacaktır.

Toplam on dokuz rivayetin incelendiği aşağıdaki tabloda, metinlerde yirmi yedi farklı unsur tespit edilmiş ve bunlar hadislerde bulunması halinde artı (+) işaretiyle, bulunmadığı durumda ise eksi (-) işaretiyle belirtilmiştir. Bu inceleme sayesinde numaralı unsurların bulundukları eserlere göre analiz yapma imkanı bulunmuştur.

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Hadis	Ümm ü Ebân	Osman'ın Kızı	Mekke	Oturma Sırası	Kadınlar Ağladı	Amr Bulunuyor	Ağlayanların Nehyedilmesi	Haberci Gönderilmesi	İbn Ömer'in Nakli	İbn Abbâs'ın İtirâzı	Süheyb Hadisesi
1	Tahâvî	+	+	-	+	+	-	+	-	+	-	+
2	Nesâî	+	-	-	+	+	-	+	-	+	+	+
3	Humeydî	+	+	-	+	+	-	-	-	+	-	+
4	Nesâî	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	İbn Hibbân	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Ebû Nu'aym	+	+	-	+	+	+	-	-	+	-	+
7	Ahmed b. Hanbel	+	+	-	+	+	+	-	+	+	-	+
8	Müslim	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+
9	İshâk b. Râhuye	+	+	-	+	+	+	-	+	+	-	+
10	Müslim	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+
11	Ebû Nu'aym	-	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+
12	Beyhakî	-	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+
13	Abdürrezzâk	-	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+
14	Buhârî	-	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+
15	Beyhakî	-	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+
16	Şâfiî	-	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+
17	Şâfiî	-	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+
18	İbn Râhuye	+	+	-	-	-	-	+	-	+	+	+
19	İbn Hibbân	+	+	-	-	-	-	+	-	+	+	+

	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27
	Hay	Ehl	Ahad	Ağlama Süheyb	Bana mı Ağlıyorsun ?	Bilmiyor musun?	Âişe'ye Zikretti	Rahmet Okuma	Yalancı Değilsiniz	Kulak Hata Yapar	Kur'an Size Yeter	Mü'mine Azab Etmez	Kafirin Azabını Artırır	Vızr Ayeti	Telmih	İbn Ömer İtiraz Etmedi
1	-	-	-	+	-	-	+	-	+	+	+	-	+	+	-	-
2	-	-	-	+	-	-	+	-	+	+	+	-	+	+	-	-
3	+	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	-	-
4	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
5	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
6	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+	+	-
7	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+	+	-
8	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+	+	-
9	-	+	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+	+	-
10	-	+	+	-	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+
11	-	+	+	-	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+
12	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+
13	-	+	+	-	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+
14	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+
15	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+
16	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+
17	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+
18	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	+	+	-	-
19	-	+	-	+	-	-	+	-	-	-	+	-	+	+	-	-

Sonuç olarak Hz. Âişe'nin ölünün azab görmesine ilişkin yaptığı itirazı içeren rivayetlerin metin analizinde müşterek hadis olarak sayılan bu rivayet tabiîn tabakasinda İbn Ebî Müleyke tarafından nakledilmiş, ondan sonraki tabaka da ise, Abdülcebbâr b. Verd, Amr b. Dînâr, Eyyûb es-Sahtiyânî, İbn Cüreyc, Nafi' b. Ömer tarafından nakledilmiştir. Bu râvilerin nakletmiş olduğu hadislerin kendi içlerinde bir takım karakterleri olduğu tespit edilmiştir. Bu temayüz eden özellikler aşağıda sıralanacaktır.

Abdülcebbâr b. Verd kanalıyla gelen rivayetlerin içerdiği genel unsurlar, cenazenin Ümmü Ebân'a ait olduğu, İbn Ebî müleyke'nin İbn Ömer ve İbn Abbâs'la oturma düzenleri, cenaze için kadınların ağlaması, İbn Ömer'in bu ağlamanın nehyedilmesini istemesi, İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den ta'zibü'l-meyyit naklinde bulunması, İbn Abbâs'ın bunun bazı ağlamalar için geçerli olduğunu söyleyip itiraz etmesi, İbn Abbâs'ın Hz. Ömer ve Süheyb karşılaşmasını zikretmesi, Hz. Ömer'in Süheyb'e 'ağlama' demesi, Hz. Âişe'nin yalancı değilsiniz, kulak hata yapabilir, Kur'an size yeter, kafirin azabı artırılır demesi, 'vizr' ayetinin zikredilmesi şeklinde sıralanabilir.

Amr→Süfyân tarikiyle gelen rivayetlerin ihtiva ettiği genel unsurlar değerlendirildiğinde ise, cenazenin ve Osman'ın kız Ümmü Ebân'a ait olduğu, kısmi bir şekilde İbn Abbâs ve İbn Ömer'in, İbn Ebî Müleyke'nin yanına oturma hikayesi, kadınların cenaze için ağlaması, ölümler için ağlayanların 'hayy' (canlılar) ifadesini içermesi, Süheyb hadisesi, Hz. Ömer'in Süheyb'e 'ağlama' ikazı, İbn Abbâs'ın bunu Hz. Âişe'ye zikretmesi, Hz. Âişe'nin Hz. Ömer'e rahmet okuması, vizr ayetinin serd edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yalnız bu unsurlar içerisinde Nesâi ve İbn Hibbân'ın metinleri yoktur. Çünkü bu iki eserde, sadece Humeydî'de bulunmayan yedinci unsur bulunmaktadır.

Eyyûb'den gelen hadislerin unsurları ise, cenazenin Osman'ın kızı Ümmü Ebân'a ait olduğu, oturma düzeni, kadınların ölü için ağlamaları, cenazede Osman'ın oğlu Amr'ın bulunması, (Ebû Nu'aym rivayetinde bu unsur yoktur.) ağlayan kadınların nehyedilmesini istemesi, (Sadece Müslim rivayetinde bulunmaktadır.) Bu nehyetme işleminin yapılması için birisinin gönderilmesi, İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den 'ölü ehlinin ağlamasından dolayı azab görür' ifadesinin nakli, ağlayanların 'ehil' (aile) olması, (İbn Râhuy'e'de ehad (herhangi biri) şeklinde geçmiştir.), Süheyb'in hikayesi, Hz. Ömer'in Süheyb'e 'bilmiyor musun?' şeklindeki istifhamı, İbn Abbâs'ın bunu Hz. Âişe'ye zikretmesi, Hz. Âişe'nin kafirin azabının artacağı nakli, vizr ayetinin zikredilmesi, güldüren de ağlatan da Allah'tır ayetine telmihi içermektedir.

İbn Cüreyc'den gelen rivayetler, cenazenin Osman'ın kızına ait olduğu, bu törenin Mekke'de gerçekleştiği, oturma düzeni, orada Osman'ın oğlu Amr'ında bulunduğu, İbn Ömer'in ağlayanların nehyedilmesini istemesi, İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den nakli, İbn Abbâs'ın bunun bazı ağlamalar için geçerli olduğunu söyleyerek itiraz etmesi, ağlayanların aileden olduğu, Süheyb hadisesi, Hz. Ömer'in Süheyb'e 'bana mı ağlıyorsun?' istifhamı, İbn Abbâs'ın bunu Hz. Âişe'ye zikretmesi, Hz. Âişe'nin rahmet okuması, Kur'an size yeter demesi, Mümine azab etmez, kafirin azabını artırır demesi, vizr ayetini zikretmesi, İbn Abbâs'ın 'güldüren de, ağlatan da o dur' ayetine telmihi, İbn Ebî Müleyke'nin İbn Ömer'in bu duruma itiraz etmediğini haber vermesi gibi unsurları içermektedir.

Nafi' b. Ömer'den gelen rivayetlerin içerdiği genel unsurlar ise, cenazenin Osman'ın kızı Ümmü Ebân'a aidiyeti, ağlayanların nehyedilmesinin istenmesi, İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den nakli, İbn Abbâs'ın bunun bazı ağlamalar için geçerli olduğunu söylemesi, ağlayanların 'ehil' (aile) den olması, Süheyb hadisesi, Hz. Peygamber'in ağlama Süheyb ifadesi (İbn Râhuye metninde bulunmamaktadır.), Hz. Âişe'ye zikredilmesi, ve onun Kur'an size yeter sözü, kafirin azabının artacağı nakli, vizr ayeti şeklinde sıralanabilir.

DEĞERLENDİRME

Hz. Âişe'nin itirazı bağlamında, ölüye ağlamayla ilgili rivayetler iki başlık altında incelenmiştir. Bu rivayetlerin başlıkları, sahabilerin müşterek nakillerinin bulunduğu ve Hz. Âişe'den gelen rivayetler şeklindedir. İsnad analizi tamamlanıp, güvenilir sahabilerden oluşan ya da itibar için yazılmasına karar kılınmış, sahabenin nakillerinin müşterek bulunduğu rivayetlerin metin analizi yukarıda tablolar şeklinde yapılmıştır. Bu tablolardan çıkarılan sonuçlar ise aşağıda maddeli bir şekilde verilmiştir.

1) Rivayetlerin hepsinde cenazenin Osman'ın kızı Ümmü Ebân'a ait olduğu beraber ya da ayrı bir biçimde tasrih edilerek yer almıştır.

2) İbn Ebî Müleyke'nin yanına İbn Ömer ve İbn Abbâs'ın oturma düzeni ise, kimi yerde detaylı kimi yerde ise özlüce her rivayette bulunmaktadır.

3) Cenazenin Mekke de kaldırıldığı ise sadece İbn Cüreyc'den gelen rivayetlerde geçmektedir. Bu nedenle burada İbn Cüreyc'in mana ile rivayet ederken bir tasarrufundan söz edilebilir.

4) Kadınların cenaze için ağladıkları ya da evden ağlama seslerinin yükseldiği detayı sadece Abdülcebbâr b. Verd, Amr b. Dînâr, Eyyûb es-Sahtiyânî nakillerinde bulunmaktadır. İbn Cüreyc ve Nafi' b. Ömer'in rivayetlerinde yer almamaktadır. Bu hazifin İbn Cüreyc ve Nafi' b. Ömer'den kaynaklanması muhtemeldir.

5) Bazı rivayetlerde Osman'ın oğlu Amr'ın bulunması bazılarında yer almaması da ravilerin mana rivayetiyle nakillerinden kaynaklanan haziflere işaret etmektedir. Abdülcebbâr b. Verd, Amr, Nafi' rivayetlerinde yer almayan bu bilgi, Eyyûb ve İbn Cüreyc rivayetlerinde mevcuttur.

6) İbn Ömer'in Cenaze için ağlayanların nehyedilmesini istemesi sadece Amr ve Eyyûb rivayetlerinde (Ahmed b. Hanbel tariki hariç) yer almamaktadır. Eyyûb rivayetlerinde bu bilgi sadece Ahmed b. Hanbel'de bulunması diğer rivayetlerden etkilenilip bir ziyade ihtimalini güçlendirmektedir.

7) Bu nehyetme işleminin gerçekleştirilmesi için habercinin gönderilmesi ise, sadece Eyyûb rivayetlerinde bulunmaktadır. Eyyûb tariklerinin nehyedilme unsurunu bulundurmayıp sadece haberci gönderilmesini içermesi râvi tasarrufu ihtimalini öne çıkarmaktadır.

8) İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den 'ölü arkasından ehlinin ağlaması dolayısıyla azab görür' nakli bütün rivayetlerde vardır.

9) İbn Abbâs'ın bu azabın bazı ağlamalar sebebiyle olduğu itirazı, Abdülcebbâr b. Verd tariklerinin birinde yer almakta birinde bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra Amr ve Eyyûb hadisleri de bu unsuru ihtiva etmemektedir.

10) Ölünün ardından ehlinin mi canlının mı yoksa herhangi birinin mi ağlaması dolayısıyla azab göreceği hususu en çok ihtilaf edilen unsur olmaktadır. Nitekim bunun nedeni olarak râvilerin bu detaya önem göstermemesi olabilir. Üç ifadenin de aynı anlamı aktarmada yeterli olduğunun düşünülmesi muhtemeldir. Ancak genel kullanım 'ehil' kelimesi üzerinedir.

11) İbn Abbâs'ın aktarmış olduğu Hz. Ömer ve Süheyb arasında gerçekleşen hadise bütün rivayetlerde mevcuttur.

12) Hz. Ömer'in, Süheyb'in ağlaması üzerine söylediği sözler ise 'ağlama Süheyb!', 'bana mı ağlıyorsun?', 'Bilmiyor musun?' şeklinde değişmektedir. Bu farklı ifadeler mana ile rivayet edildiğine delalet etmektedir.

13) Ölünün azab göreceği ifadesinin Hz. Âişe'ye zikredilmesi bütün rivayetlerde mevcuttur.

14) Hz. Âişe'nin Hz. Ömer'e ya da oğluna kimi zaman ikisine rahmet okuması ise sadece Amr ve İbn Cüreyc rivayetlerinde mevcuttur.

15) Hz. Âişe'nin işitmenin kimi zaman yanılacağı ifadesi sadece Abdülcebâr b. Verd tariklerinde bulunmaktadır.

16) Hz. Âişe'nin Kur'an size yeter ifadesi sadece İbn Cüreyc ve Nafi' b. Ömer tariklerinde vardır.

17) Hz. Âişe'nin mümine azab edilmeyeceği ifadesi sadece İbn Cüreyc tariklerinde bulunduğu için bu ifadenin İbn Cüreyc tarafından bir idrac olması ihtimali göz önünde tutulmalıdır.

18) Hz. Âişe'nin kafirin azabını artıracığı ifadesi, Amr'ın nakilleri hariç bütün hadislerde bulunmaktadır.

19) Aynı şekilde kimse kimsenin günahını yüklenemez ayeti de bütün rivayetlerde bulunmaktadır.

20) İbn Abbâs'ın 'güldüren de ağlatan da o dur.' ayetine telmihi Eyyûb ve İbn Cüreyc rivayetlerinde mevcuttur.

21) İbn Ömer'in İbn Abbâs'ın bu itirazına karşılık hiçbir şey söylemediği tavrını İbn Ebî Müleyke'nin haber vermesi sadece İbn Cüreyc hadislerinde yer aldığı karşımıza çıkmaktadır.

Bu veriler neticesinde eksiksiz metinlerin İbn Cüreyc kanalıyla geldiği söylenebilir.

B) HZ. ÂİŞE'DEN GELEN RİVAYET

Ta'zibü'l-meyyit nakline Hz. Âişe'nin itirazını muhtasar bir şekilde doğrudan Hz. Âişe'den rivayet eden tabiînler, İbn Ebi Müleyke (ö. 117/735), Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713), Amre bint Abdirrahman (ö. 106/724), Kasım b. Muhammed (ö. 107/725 [?]), Muhammed b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), İkrime (ö. 105/723), Cabir b. Zeyd (ö. 93/711-12) olmak üzere yedi kişidir. Bu çalışmada kolaylık sağlaması amacıyla, metin incelemesi tabiîn tabakasındaki râvilerin başlıkları altında yapılacaktır. Nitekim tâbiînden ayrılacak tariklerde, talebelerin hocalarından aldıkları nakillerin metinleri karşılaştırılıp, metin benzerlikleri ve farklılıkları isnad şemasından takib edilmeye çalışılacaktır

b. Hz. Âişe'nin râvileri

Yedi tabiînden gelen hadisler karşılaştırılırken kendisinden en çok rivayet vârid olan râvi Amre bint Abdurrahman'dan başlanacaktır.

b.1. Amre bint Abdirrahman (ö. 106/724)

Hz. Âişe'den rivayette bulunan tâbiîn içerisinde, kendisinden en fazla tarihin ayrıldığı râvi Amre bint. Abdirrahman'dır. Amre'den rivayette bulunan kişi ise, Ebu Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm ondan da rivayette bulunan oğlu Abdullah b. Ebû Bekir'dir. Buraya kadar tek râvi kanalıyla devam eden rivayetler sonrasında, İmam Malik, Süfyan b. Uyeyne, olmak üzere iki kanala ayrılmaktadır.

Öncelikle, Hz. Peygamber→Hz. Âişe→Amrete→Babası→Abdullah b. Ebû Bekir→Malik→Şafii→Rebi' b. Süleyman kanalıyla Beyhakî'nin *Sünen*⁴¹⁷ ve *İsbâtü Azâbü'l-Kabr*⁴¹⁸ ve İbn Ziyâd en-Nîsâbü'rî'nin *ez-Ziyâdât alâ Kitâbü'l-Müzenî*⁴¹⁹ isimli üç ayrı kaynakta bulunan rivayetlerin metinleri karşılaştırılacaktır. Bu üç ayrı eserdeki rivayetlerin ortak hocası/râvisi Rebiğ b. Süleyman'dır. Rivayetlerin metinleri mukayese edilirken, Rebi' b. Süleyman'dan aynı nakil çıkıp çıkmadığı kontrol edilecektir.

⁴¹⁷ Beyhakî, *Sünen*, hadis no: 4:72.

⁴¹⁸ Beyhakî, *İsbâtü Azâbü'l-Kabr*, hadis no:70.

⁴¹⁹ *ez-Ziyâdât alâ Kitâbü'l-Müzenî*, hadis no: 163.

Tablo 12

Ebu'l Abbas Muhammed b. Ya'kub→ Ebu Zekeriyya b. Ebi İshak el-Müzekkî→ Beyhakî	Ebu'l Abbas Muhammed b. Ya'kub→ Ebu Bekir b. El-Hasen/ Ebu Zekeriyya b. Ebi İshak/ Ebu Abdillâh el-Hafız→ Beyhakî	Ebu bekir Abdullah b. Muhammed b. Ziyad en-Nesaburî→ Ebu'l Kasım Ubeydullah b. Ahmed b. Ali b. El- Hüseyin el-Mukriî (İbn Saydalânî) → Kâdî Şerif Ebu Hüseyin → İbn Ziyâd Nisâbü'rî
" وَذَكَرَ لَهَا أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، يَقُولُ: إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ،	وَذَكَرَتْ لَهَا أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، يَقُولُ: إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ،	
فَقَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَمَا إِنَّهُ لَمْ يَكْذِبْ وَلَكِنَّهُ أَخْطَأَ، أَوْ نَسِيَ	فَقَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَمَا إِنَّهُ لَمْ يَكْذِبْ وَلَكِنَّهُ أَخْطَأَ أَوْ نَسِيَ،	
إِنَّمَا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ K عَلَى يَهُودِيَّةٍ وَهِيَ يَبْكِي عَلَيْهَا أَهْلُهَا، فَقَالَ: إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا	إِنَّمَا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ عَلَى يَهُودِيَّةٍ وَهِيَ يَبْكِي عَلَيْهَا أَهْلُهَا فَقَالَ: " إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا	أَنَّ النَّبِيَّ، عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ، قَالَ: " إِنَّكُمْ لَتَبْكُونَ عَلَيْهِ، وَإِنَّهُ لَيُعَذَّبُ فِي قَبْرِه "

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, Beyhakî'nin iki farklı eserinde yer verdiği rivayetler lafız ve yapı bakımından aynı gözükmemektedir. Böylece Beyhâkî'nin metin olarak sabit olduğu söylenebilir. Beyhâkî rivayetinin taşıdığı karakteristik unsurlara bakıldığında, Hz. Âişe'ye İbn Ömer'in "ölü ardından canlıların ağlaması dolayısıyla azab görür" nakli zikredildiği, Hz. Âişe'nin ise onun yalan söylemediğini fakat yanıltmış veya unutmuş olabileceğini ifade ettiği sonrasında Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'den 'bir Yahudi kadının cenazesine uğradığını ailesi ona ağlarken, onun kabrinde azab gördüğünü' naklettiği görülmektedir. İbn Ziyâd Nisâbü'rî'nin Rebi'den nakletmiş olduğu rivayet ise önemli farklılıklar arz etmektedir. Zira rivayetin ilk iki unsuru, İbn Ömer'in naklinin Hz. Âişe'ye bildirilmesi ve Hz. Âişe'nin İbn Ömer hakkındaki görüşü hadiste yer almamakta, sadece son unsur, yani Rasulullah'tan gelen habere yer verilmektedir. Beyhâkî'nin metninde yer alan, Hz. Peygamber bir Yahudi kadının cenazesine uğradığı ve ailesinin onun için ağladığı lafzı, İbn Ziyâd Nisâbü'rî'nin naklinde bulunmamaktadır. Beyhâkî'nin hadisinde Hz. Peygamber'in azab gördüğünü söylediği kişi bir Yahudi kadın iken, İbn Ziyad Nisâbü'rî'nin rivayetinde 'هو' zamiri kullanılmış ve Yahudi olup olmadığı bilgisine yer

verilmemiştir. Buna ilaveten iki müellifin metinleri karşılaştığında cinsiyet uyumsuzluğunun aksine yapısal olarak “o kabrinde azab çekerken siz/onlar ona ağlıyorsunuz/lar manası ise uyuşmaktadır. İki metin arasındaki bu farklılıkların nedeni İmam Şâfiî’nin âli isnadları incelendiğinde ortaya çıkacaktır. Bu nedenle analizimizin genel yöntemi olan metinlerde değişikliğin izini isnad şemasında sürmek, yani istikrâ metodu kullanılacaktır. Şimdi İmâm Şâfiî’den tahdis edilen nakillerin metinleri karşılaştırılacak sonrasında Rebi’ b. Süleyman’dan rivayet edilen hadislerin karakteristik özellikleriyle mukayese edilecektir.

Tablo 13

Şâfiî (<i>Müsnedü’ş-Şâfiî</i>)	Şâfiî (<i>İhtilâfü’l-Hadis</i>)
وَذَكَرَ لَهَا أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ،	وَذَكَرَ لَهَا أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: " إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ،
فَقَالَتْ عَائِشَةُ: أَمَا إِنَّهُ لَمْ يَكْذِبْ، وَلَكِنَّهُ أَخْطَأَ أَوْ نَسِيَ،	فَقَالَتْ عَائِشَةُ: أَمَا إِنَّهُ لَمْ يَكْذِبْ، وَلَكِنَّهُ أَخْطَأَ أَوْ نَسِيَ،
إِنَّمَا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ عَلَى يَهُودِيَةٍ وَهِيَ بَيِّكِي عَلَيْهَا أَهْلُهَا، فَقَالَ: " إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا "	إِنَّمَا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ عَلَى يَهُودِيَةٍ وَهِيَ بَيِّكِي عَلَيْهَا أَهْلُهَا، فَقَالَ: " إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا، وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا "

Hiz. Peygamber→Babası→Abdullah b. Ebu Bekir →Malik kanalıyla *Müsnedü’ş-Şâfiî*⁴²⁰ ve *İhtilâfü’l-Hadis*⁴²¹ iki eserde kaydedilen Şâfiî rivayetlerinin metinleri aşağıda tablodaki gibidir.

İki metin mukayese edildiğinde İmam Şâfiî’nin iki eserinde de hadisin metninin sabit olduğu ve yapısal ve lafız bakımından herhangi bir farklılığının bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bundan sonraki adım, Şâfiî ve Rebi’ b. Süleyman’ın nakilleri karşılaştırıldığında, Beyhâkî’nin eserinde yer verdiği rivayetlerle birebir uyuşmakta, İbn Ziyâd’ın rivayeti ise ilk iki unsuru taşımadığı ve Hiz. Peygamberin cenazeye uğraması, ailesinin ona ağlıyor olması ve cenazenin bir kadın Yahudi’ye ait olması bilgilerini ihtiva etmemesinden dolayı uyumsuzluk taşımaktadır. Öyle ki İbn Ziyâd, isnadını zikrederken Rebi’in rivayetinin, İhtilâfü’l-Hadis kitabında zikredildiğini belirtmesine rağmen, Şâfiî’nin kitabıyla olan bu uyumsuzluğun nedeninin tesâhül veya sehiv olması mümkündür. Böylece İbn Ziyâd’ın metninde bulunan bu kusur nedeniyle rivayetin kullanılması uygun olmamaktadır. Öte yandan Beyhâkî’nin rivayetleri lafız bakımından hocalarının hocası Şâfiî ile aynı olup kullanılmasına engel bir durum gözükmemektedir.

⁴²⁰ Şâfiî’i, *Müsnedü’ş-Şâfiî*, hadis no: 883.

⁴²¹ Şâfiî’i, *İhtilâfü’l-Hadis*, hadis no: 4:162.

Sıradaki incelenecek metin İbn Kuteybe'nin ortak Râvi olarak İmâm Mâlik'ten rivayet ettiği dört eserde yer alan rivayetlerdir. Bunlar Kronolojik olarak soldan sağa bir sıra takib etmektedirler. Müslim'in *Sahîh*,⁴²² Tirmizî'nin *Sünen*,⁴²³ Nesâî'nin *Sünen*,⁴²⁴ Ebû Nu'aym'ın *Müstahrec*⁴²⁵ isimli eserlerinde bulunan rivayetler, Hz. Peygamber (sav)→Hz. Âişe→Amrete→Babası→Abdullah b. Ebû Bekîr→Malik→Kuteybe şeklinde tahrir edilmişlerdir.

Tablo 14

Müslim	Tirmizî	Nesâî	El- Hasan b Süfyan→ Ebû Amr b. Hamdân→ Ebû Nu'aym
وَذَكَرَ لَهَا أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: " إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ "،	وَذَكَرَ لَهَا أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: " إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ عَلَيْهِ "،	وَذَكَرَ لَهَا أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: " إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ عَلَيْهِ "،	وَذَكَرَ لَهَا أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، قَالَ: " إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ "،
فَقَالَتْ عَائِشَةُ: يَغْفِرُ اللَّهُ لِأَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَمَا إِنَّهُ لَمْ يَكْذِبْ، وَلَكِنَّهُ نَسِيَ أَوْ أَخْطَأَ،	فَقَالَتْ عَائِشَةُ: غَفَرَ اللَّهُ لِأَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَمَا إِنَّهُ لَمْ يَكْذِبْ وَلَكِنَّهُ نَسِيَ أَوْ أَخْطَأَ،	قَالَتْ عَائِشَةُ: يَغْفِرُ اللَّهُ لِأَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَمَا إِنَّهُ لَمْ يَكْذِبْ وَلَكِنْ نَسِيَ أَوْ أَخْطَأَ،	قَالَ: فَقَالَتْ عَائِشَةُ: عَفَى اللَّهُ لِأَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَمَا إِنَّهُ لَمْ يَكْذِبْ، وَلَكِنَّهُ نَسِيَ، أَوْ أَخْطَأَ،
إِنَّمَا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ عَلَى يَهُودِيَّةٍ يُبْكِي عَلَيْهَا، فَقَالَ: " إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا، وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا "،	إِنَّمَا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ عَلَى يَهُودِيَّةٍ يُبْكِي عَلَيْهَا، فَقَالَ: " إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا "،	إِنَّمَا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ عَلَى يَهُودِيَّةٍ يُبْكِي عَلَيْهَا، فَقَالَ: " إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ "،	إِنَّمَا مَرَّ النَّبِيُّ عَلَى يَهُودِيَّةٍ يُبْكِي عَلَيْهَا، فَقَالَ: " إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا، وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا "،

Tabloda görüldüğü üzere dört farklı eserde yer alan metinler arasındaki farklılıklar nüans şeklinde olup, genel itibarıyla birbirleriyle uyuşmaktadır. Birinci unsurda Müslim ve Ebû Nu'aym rivayetinde ölünün ardından manasındaki 'عليه' harficerleri bulunmamaktadır. İkinci unsurda, Ebû Nu'aym rivayetinde râvinin 'قال' lafzı fazla bulunmakta ve bağışlasın kelimesi 'عفى' Tirmizî rivayetinde mazi şeklinde 'غفر', diğer rivayetlerde ise 'يغفر' şeklindedir. Üçüncü unsurda, Ebû Nu'aym rivayetinde, 'rasûl' kelimesi yerine 'nebî' kelimesi kullanılmış, Nesâî rivayetinde ise 'في قَبْرِهَا' ifadesi bulunmamaktadır. Netice

⁴²² Müslim, *Sahîh*, hadis no:935.

⁴²³ Tirmizî, *Sünen*, hadis no:1006.

⁴²⁴ Nesâî, *Sünen*, hadis no:1856.

⁴²⁵ Ebû Nu'aym, *Müstahrec*, hadis no: 2082.

itibariyle hadisi İmam Mâlik'ten rivayet eden İbn Kuteybe'nin beş farklı eserde değişik tarikle yer alan rivayetlerin metinleri mukayese edildiğinde aynı kaynağa işaret edecek boyutta yapısal ve lafız olarak benzerlik göstermektedirler.

Aynı şekilde Kuteybe'den rivayet edilen hadislerin karakteristik özellikleri dikkate alınarak, aynı hocadan aldığını söyleyen İmâm Şâfiî rivayetleri ile mukayese edildiğinde ikinci unsurda Hz. Âişe'nin, İbn Ömer'e rahmet okumasının İmam Şâfiî rivayetinde bulunmadığı ve üçüncü unsurda 'ailesi ona ağıyorken' ifadesinin ise Kuteybe rivayetlerinde olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu küçük olsa da bulunan lafız farklılıklarının hangi râviden kaynaklandığı bilgisi, İmâm Mâlik'in rivayetleri genel bir şekilde değerlendirilirken ortaya çıkacaktır.

Esasen tümevarım yöntemiyle isnad şemasından da faydalanarak, ortak râvilerin metinlerini karşılaştırıp lafzî farklılıkların, yapısal değişikliklerin, nüans farkları, idraçler ve hazflerin rivayetin tarihi seyri esnasında hangi aşamada gerçekleştiği takib edilirken, bunun yanısıra, rivayetin ortak kaynağının tarihi gerçekliği de araştırılacaktır.

Metin analizinde sıradaki rivayetler ise tariklerin kâhir ekseriyetinin medârı olan, İmâm Mâlik'ten yapılan nakillerdir. Hz. Peygamber → Babası → Abdullah b. Ebû Bekr → Mâlik tarikiyle, Buhârî'nin *Sahîh*,⁴²⁶ Tirmizî'nin *Sünen*,⁴²⁷ İbn Hibbân'ın *Sahîh*,⁴²⁸ Ebû Nuaym'ın *Müstahrec*,⁴²⁹ Hâkim'in eseri gibi beş farklı kaynakta, İmâm Malik tarikiyle tahdis edilen rivayetlerin metinleri karşılaştırılmış olup, aşağıda tablodaki gibidir:

Tablo 15

Abdullah b. Yûsuf → Buhârî→	Ma'n → İshâk b. Mûsâ→ Tirmizî	Ahmed b. Ebî Bekr→ Ömer b. Said b. Sinân → İbn Hibbân	1.Mahiz b. Seleme→ Abdullah b. Muhammed→ Ebû Muhammed b. Hayyân→ Ebû Nu'aym 2. Ka'nebî → Muhammed b. Gâlib → Ebû Bekr b.Halâd→ Ebû Nu'aym	Ahmed b. Muhammed b. İsâ el- Kâdî→ Ebû Bekr b. Nasr ed- Dâreburdî→ Hâkîm
	وَذَكَرَ لَهَا أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: " إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِكُأَاءِ الْحَيِّ عَلَيْهِ "	وَذَكَرَ لَهَا أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ، يَقُولُ: إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِكُأَاءِ الْحَيِّ	وَذَكَرَ لَهَا أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، قَالَ: " إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِكُأَاءِ الْحَيِّ "	وَذَكَرَ لَهَا أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِكُأَاءِ الْحَيِّ عَلَيْهِ،

⁴²⁶ Buhârî, *Sahîh*, hadis no: 1289.

⁴²⁷ Tirmizî, *Sünen*, hadis no:1006.

⁴²⁸ İbn Hibbân, *Sahîh*, hadis no:3123.

⁴²⁹ Ebû Nu'aym, *Müstahrec*, hadis no: 2082.

فَقَالَ تُ غَائِشَةُ: يَغْفِرُ اللَّهُ لِأَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَمَا إِنَّهُ لَمْ يَكْذِبْ، وَلَكِنَّهُ نَسِيَ أَوْ أَخْطَأَ،	قَالَ: فَقَالَتْ غَائِشَةُ: عَفَى اللَّهُ لِأَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَمَا إِنَّهُ لَمْ يَكْذِبْ، وَلَكِنَّهُ نَسِيَ أَوْ أَخْطَأَ،	قَالَتْ غَائِشَةُ: يَغْفِرُ اللَّهُ لِأَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَمَا إِنَّهُ لَمْ يَكْذِبْ وَلَكِنَّهُ نَسِيَ أَوْ أَخْطَأَ،	فَقَالَتْ غَائِشَةُ: عَفَى اللَّهُ لِأَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَمَا إِنَّهُ لَمْ يَكْذِبْ، وَلَكِنَّهُ نَسِيَ أَوْ أَخْطَأَ،
أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ K مَرَّ عَلَى يَهُودِيَّةٍ يُبْكِي عَلَيْهَا، فَقَالَ: "إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا، وَأَنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا "	إِنَّمَا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ K عَلَى يَهُودِيَّةٍ يُبْكِي عَلَيْهَا، فَقَالَ: " إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا "	إِنَّمَا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ K عَلَى يَهُودِيَّةٍ يُبْكِي عَلَيْهَا، فَقَالَ: " إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا "	إِنَّمَا مَرَّ النَّبِيُّ K عَلَى يَهُودِيَّةٍ يُبْكِي عَلَيْهَا، فَقَالَ: " إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا، وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا "

Tablo 15 devamı

Hadisi İmâm Malikten rivayet eden ravilerin metinleri arasında ki farklılıklar şöyle sıralanabilir; birinci unsur Buhârî'nin rivayetinde bulunmazken, Hâkim ve Ebû Nu'aym'ın naklinde 'azab olunmak' fiilinin başında te'kid lâmanı yoktur. İbn Hibbân ve Ebû Nu'aym hadisinde ise 'عليه' harficeri düşmüş, İbn Hibbân'da İbn Ömer yerine Abdullah ismi zikredilmiştir. İkinci unsur aynı şekilde Buhârî'de mevcut değilken, Ebû Nu'aym'da 'قال' lafzı fazlalık, İbn Hibbân'da ise 'فَقَالَتْ' kelimesindeki ف harfi hafz olunmuştur. Üçüncü kısımda Buhârî'de ailesinin Yahudi kadına ağladığı ifade edilirken diğer rivayetlerde 'يبكي' şeklinde meçhul bir kullanım vardır. Genel itibariyle birbirlerine çok benzeyen metinlere sahip bu rivayetlerde anlam değişikliğine sebebiyet verecek, Buhârî'nin ağlayan kimsenin 'أهلها' olduğunu ifade etmesidir. Bu farklılığın kaynağı İmam Mâlik'in kitabında bulunan rivayetler analiz edilirken göz önünde bulundurulacaktır.

Hâkim en-Nisâbûrî'nin *Marifetü Ulumi'l-Hadis*⁴³⁰ eserinde, hadisi Ka'nebî'den rivayet etmektedir. Yalnız isnâd bazı problemler taşımaktadır. Zira Ka'nebî rivayetine bakıldığında isnad, Hz. Peygamber→Babası→Abdullah b. Ebû Bekr→Mâlik→Ka'nebî şeklindeyken Hâkim isnadda Abdullah b. Ebû Bekir'in babasını atlamış, hafz etmiş ya da intisah hatası olmuştur. Bu nedenlerden herhangi biri vâki olabilmekle beraber, bu

⁴³⁰ Hâkim, *Marifetü Ulumi'l-Hadi*, hadis no: 1:87.

illetinden dolayı Hâkim'in rivayeti analize dahil edilse bile rivayetin delil olarak kullanılması mümkün değildir.

Abdullah b. Ebû Bekir'in atlanmış olduğu bir başka rivayette, Ahmed b. Hanbel'in Müsned eserinde Hz. Peygamber → Abdullah b. Ebû Bekr → Mâlik → Osman b. Ömer → Ahmed b. Hanbel isnadıyla yer alan rivayettir. İncelenen Mâlik rivayetlerinden hiçbirinde Abdullah b. Ebû Bekir direk Amre'den rivayette bulunmamış, yani babası düşmemiştir. Aynı şekilde burada da hazf, sehv ya da intinsah hatası olma ihtimalinin yanı sıra bu illetinden dolayı Ahmed b. Hanbel'in bu rivayeti değerlendirmeye alınmayacaktır.

Hadislerin medarî, ortak râvisi İmâm Malik'ten araya başka bir râvi girmeden kendi kitabından rivayet edilen metinler, önceki incelenen Şâfiî, Kuteybe ve kendisinden rivayet edilip muhtelif kitaplarda bulunan metinlerle, temayüz eden özellikleri göz önüne alınarak karşılaştırılacaktır. Öncelikle Mâlik'in Muvatta'sının Yahya el-Leysî,⁴³¹ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî,⁴³² Ebu Mus'ab ez-Zührî⁴³³ tarafından nakledilen üç rivayetin metni mukayese edilecektir.

Tablo 16

Yahya el-Leysî rivayeti	Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayeti	Ebu Mus'ab ez-Zührî rivayeti
وَذَكَرَ لَهَا أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ	وَذَكَرَ لَهَا أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: أَنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ	وَذَكَرَ لَهَا أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ
فَقَالَتْ عَائِشَةُ: يَغْفِرُ اللَّهُ لِأَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَمَا إِنَّهُ لَمْ يَكْذِبْ وَلَكِنَّهُ نَسِيَ أَوْ أَخْطَأَ،	فَقَالَتْ عَائِشَةُ يَغْفِرُ اللَّهُ لِأَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَمَا إِنَّهُ لَمْ يَكْذِبْ، وَلَكِنَّهُ قَدْ نَسِيَ، أَوْ أَخْطَأَ،	فَقَالَتْ عَائِشَةُ: يَغْفِرُ اللَّهُ لِأَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَمَا إِنَّهُ لَمْ يَكْذِبْ، وَلَكِنَّهُ نَسِيَ أَوْ أَخْطَأَ،
إِنَّمَا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى يَهُودِيَةٍ يَبْكِي عَلَيْهَا أَهْلُهَا، فَقَالَ: "إِنَّكُمْ لَتَبْكُونَ عَلَيْهَا، وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا"	إِنَّمَا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى حِنَازَةٍ يَبْكِي عَلَيْهَا، فَقَالَ: "إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا، وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا"	إِنَّمَا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى يَهُودِيَةٍ يَبْكِي عَلَيْهَا أَهْلُهَا، فَقَالَ: "إِنَّكُمْ لَتَبْكُونَ عَلَيْهَا، وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا"

⁴³¹ İmâm Mâlik, Muvatta' Yahya el-Leysî rivayeti, hadis no: 533.

⁴³² İmâm Mâlik, Muvatta' Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayeti, hadis no: 319.

⁴³³ İmâm Mâlik, Muvatta' Ebu Mus'ab ez-Zührî rivayeti, hadis no: 997.

Tabloda da görüldüğü üzere Malik'in Muvatta'sını rivayet eden üç râvinin metinlerinde bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Genel itibâriyle, Yahyâ el-Leysî ile Ebû Mus'ab ez-Zührî'nin rivayetleri benzeşmektedir. Birçok farklılıklar ise, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin rivayetinde bulunmaktadır. Kısımlar yakından incelendiğinde, birinci unsurda, Şeybânî'de azab kelimesinin başındaki te'kîd lââmı yoktur. İkinci unsorda yine Şeybânî'nin metninde İbn Ömer ismi kullanılmış ve unuttu fiilinden önce 'قد' harfi vardır. Asıl önemli değişikliklerin bulunduğu üçüncü unsorda Yahyâ ve Zührî, Yahudi kadının cenazesine uğradı fiilinde harficerleri ب/على gibi farklı kullanmıştır. Ancak bu herhangi bir mana değişikliğine sebebiyet vermemektedir. Şeybânî'nin metninde, cenazesine uğranılan kişi 'جنازة' şeklinde ifade edilmiş Yahudi kimliğine değinilmemiş ve ağlayanların kim olduğu belirtilmemiştir. Hz. Peygamber'den nakilde de 'onlar ona ağlıyorken' şeklinde gaib siga kullanılırken Yahyâ ve Zührî'de muhatap sigasında 'siz ona ağlıyorken' lafzı bulunmaktadır.

Netice itibariyle küçük nüans farkları sarfı nazar edildiğinde, Şeybânî rivayeti, ölen kişinin kim olduğu ve ona ağlayanın kimler olduğu hususunda, hemen hemen aynı yapı ve özellikleri taşıyan Yahyâ ve Zührî rivayetlerinden ayrılmaktadır. Mâlik'in rivayetleri kendisinden rivayet edilen diğer metinlerle mukayese edildiğinde, Şafî'nin rivayetleri Yahyâ ve Zührî'nin metinleriyle, 'siz ona ağlıyorken' ifadesinde muhatap sigası kullanılması hariç tamamen uyum göstermektedir. İbn Kuteybe metinleri ise 'yaşayanların onun üzerine ağlaması' ifadesindeki 'عليه' harficeri ziyadesi ve ölüye ağlayan kişilerin kim olduğu hususunda bilgi bulunmamakta 'أهلها' lafzı hazf edilmiş olmasıyla farklılık arz etmektedir. Görünen o ki, ehlinin ağlaması ifadesinin hazf ve harficer ziyadesi Kuteybe'den sonra meydana gelmiştir. Bu nedenele bu hazf ve ziyade işleminde Kuteybe'nin tasarrufu bulunduğu gözükmemektedir.

Mâlik'ten rivayet eden Buhârî'nin metninde, Yahyâ ve Zührî rivayetlerinin özellikleri bulunurken, Tirmizî, İbn Hibbân ve Ebû Nu'aym'ın metinlerinde ise Şeybânî rivayetinin genel karakteristik özellikleri temayüz etmektedir.

Tablo 17

Humeydî→	Osmân b. Ebî Şeybe → İmrân b. Mûsâ b. Mûcâşi' → İbn Hibbân	Za'ferânî → Ebî Hammâd en-Nesâbûrî
	أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ لَمَّا مَاتَ رَافِعُ بْنُ خَدِيجٍ قَالَ لَهُمْ لَا تَبْكُوا، فَإِنَّ بُكَاءَ الْحَيِّ عَذَابٌ لِلْمَيِّتِ،	أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ لَمَّا مَاتَ رَافِعُ بْنُ خَدِيجٍ، قَالَ لَهُمْ: لَا تَبْكُوا عَلَيْهِ فَإِنَّ بُكَاءَ الْحَيِّ عَذَابٌ فِي الْمَيِّتِ،
	قَالَتْ عُمَرَةُ: فَسَأَلْتُ عَائِشَةَ،	فَقَالَتْ عُمَرَةُ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنْ ذَلِكَ،
إِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ لِيَهُودِيَّةٍ وَهُمْ يَبْكُونَ عَلَيْهَا: " إِنَّ أَهْلَهَا الْآنَ لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا "	فَقَالَتْ: يَرْحَمُهُ اللَّهُ، إِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ لِيَهُودِيَّةٍ وَأَهْلُهَا يَبْكُونَ عَلَيْهَا: " إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ، وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا "	فَقَالَتْ: يَرْحَمُهُ اللَّهُ، إِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ لِيَهُودِيَّةٍ وَأَهْلُهَا يَبْكُونَ عَلَيْهَا: " إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا "

Sırada hadisi Abdullah b. Ebû Bekir'den tahdis eden Süfyan'ın metinleri vardır. Nitekim bu hadisler, Humeydî'nin *Müsned*,⁴³⁴ İbn Hibbân'ın *Sahîh*,⁴³⁵ Bilâl en-Nesâbûrî'nin *Ehâdisî Ebî Hammad en-Nîsâbûrî*⁴³⁶ isimli eserlerinde yer almaktadır. Hz. Peygamber → Amrete → Babası → Abdullah b. Ebu Bekr → Süfyan tarikiyle gelen hadislerin metinleri aşağıdaki tablodaki gibidir.

⁴³⁴ Humeydî, *Müsned*, hadis no:223

⁴³⁵ İbn Hibbân, *Sahîh*, hadis no:3137

⁴³⁶ Bilâl en-Nesâbûrî, *Ehâdisî Ebî Hammad en-Nesâbûrî*, hadis no:12

Yukarıdaki tabloda metinler karşılıklı incelendiğinde, İbn Hibbân ve Nîsâbü'rî'nin metnlerinin büyük oranda benzeştiği görülmektedir. Sadece birinci unsurda farklı harficer kullanımı ve ikinci unsurda Amre Hz. Âişe'ye sorarken, 'عنها عن ذلك' ifadesi ziyade olarak bulunmaktadır. Öte yandan Humeydî'nin rivayetinde ilk iki unsur yoktur ve üçüncü unsurda cümle yapısında farklılık bulunmasına rağmen mana bakımından İbn Hibbân ve Nîsâbü'rî rivayetiyle uyushmaktadır. Üç rivayet incelendikten sonra Süfyân b. Uyeyne rivayeti, Mâlik'in rivayetleriyle karşılaştırıldığında, genel olarak öne çıkan özellik ve farklılık, İbn Ömer'in "Onun için ağlamayın! Şüphesiz canlıların ağlaması ölü için azaptır." sözünü Rafî' b. Hadic'in cenazesi esnasında söylediği ifadesidir. Abdullah b. Ebû Bekir'den gelen rivayetlerin hiçbirinde Rafî'b. Hadic'in cenazesi olduğu söylenmediği gibi, İbn Ebî Müleyke rivayetlerinde bu cenâzenin, Osman'ın kızı Ümmü Ebân'a ait olduğu ifade edilmektedir. İbn Ömer'in iki farklı cenazede aynı sözü söylemiş olma ihtimâli bulunmaktadır. Nitekim Râfi' b. Hadic Bedir savaşına yaşı küçük olması nedeniyle katılamamış, Uhud savaşında da kendini büyük göstermek için parmaklarının ucuna kalkmış iyi ok kullandığı için, savaşa iştirak etmiştir. Uzun bir ömür yaşayan sahâbi, Medine'de seksen altı yaşında, Hicrî 73 senesinde vefat etmiştir. Cenaze namazını İbn Ömer kıldırılmış, ve onun için ağlayan kadınlara " Rafî' yaşlı bir adamdır, Allah'ın azabına dayanamaz. Şüphesiz Rasulallah ölünün ehlinin kendine ağlamasından dolayı azab göreceğini bildirdiğini söylediği nakledilmektedir.⁴³⁷ Yalnız İbn Ömer'in vefat tarihi de 73 senesinde zikredilmektedir. Belirtilen bu vefat tarihlerinde ihtilaf bulunmaktadır. Yahyâ b. Bekir; Hicrî 73 senesinin başında vefat ettiğini aynı yıl İbn Ömer'in de vefat ettiğini, Vâkidî; Hicrî 74 senesinin başında, Buhârî ise *Târîhu Evsat* isimli eserinde elli ile altmış yılında ölenler arasında yani Muaviye döneminde vefat ettiğini haber vermiştir.⁴³⁸ Ölüm tarihlerinden herhangi birinin doğru olması problem teşkil etmemekte, asıl çelişki bu sözün Hz. Âişe'ye arz edildiği kısımda bulunmaktadır zira Hz. Âişe'nin vefat tarihi Hicrî 58 yılına denk gelmektedir. İbn Ömer'in bu naklinin Rafî' b. Hadic cenazesinde söylenip Hz. Âişe'ye bildirilmesi ancak Buhârî'nin söylediği tarihlerde elli-altmış arası vefat etmiş olması halinde mümkündür. Buhârî'nin bu bilgisi belli bir zaman dilimine işaret etmektedir. Genel kanaat ise vefatın Hicrî 73 yılında olduğu üzerine olup, burada iki ayrı rivayetin karıştırılarak birleştirilmesi söz konusudur. İbn Ömer Râfi'in cenazesinde bu

⁴³⁷ Zehebî, *Siyerü Â'lâmü'n-Nübelâ*, 3:181-183.

⁴³⁸ Askalânî, *Tehzîbü Tehzîb*, 3: 229-230; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9:22-25.

sözü söylemiş olması muhtemel, bu sözün Râfi'in cenazesine binaen Hz. Âişe'ye sorulması ise bu bilgiler ışığında mümkün gözükmemektedir.

Amre bint Abdurrahman'dan nakledilen rivayetlerin son metin analizi ise, hadisi Abdullah b. Ebû Bekir'den tahdis eden İmâm Mâlik, Süfyân b. Uyeyne rivayetlerinin temayüz eden özellikleri karşılaştırıldığında, İbn Ömer'in ağlamayı nehyettiği cenazenin Râfi' b. Hadic'e ait olma bilgisi dışında uyumluluk arz etmektedir.

b.2. Urve b. Zübeyr (ö. 94)

Urve b. Zübeyr, Hz. Âişe'den rivayette Amre'den sonra en çok tarike sahip olan tâbiîndir. Rivayetleri genellikle oğlu Hişâm tarafından tahdis edilen râvi'den on iki eserde on sekiz rivayet gelmektedir. Bu hadislerin metinleri, isnad şemasında bulunduğu şekilde ortak râvilerden kaynağa doğru karşılaştırılarak analiz edilecektir. Bu analiz neticesinde, rivayetin tarihi seyri içerisinde râvi tasarruflarıyla ne kadar değişmiş olduğu, ve tarihi gerçekliği izlenecek buna ilaveten, hadisi Hz. Âişe'den alan diğer tabiîn rivayetleriyle karakteristik özellikleri karşılaştırılacaktır.

Öncelikle Urve-Hişâm râvilerinden kendisinden en çok tarik ayrılan Hammâd b. Zeyd'in metinleri kıyaslanacaktır. Kronolojik sırasıyla Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*,⁴³⁹ Müslim'in *Sahîh*,⁴⁴⁰ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin *Müsned*,⁴⁴¹ Ebû Nu'aym'ın *Müstahrec*,⁴⁴² Beyhakî'nin *Sünen*⁴⁴³ isimli eseri gibi beş kaynakta bulunan rivayetlerin metinleri aşağıda tablodaki gibidir.

Tablo 18

Ubeydullah b. Muhammed et-Teymî (Ayşî) → Ahmed b. hanbel	Halef→ Hammâd → Ebû Rabi' Zehrânî/ Halef b. Hişâm→ Müslim	Ebû Rabi'→ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî→	1. Ebû Ömer ed-Darîr→ Ebû Müslim el-Keşşiyî → Faruk b. Abdilkerim → Ebû Nu'aym 2. Ebû Rabi'→ Ahmed b. Ali→ Muhammed b. İbrahim→ Ebû Nu'aym	Müsedded→ Yusûf b. Ya'kûb→ el-Hasen b. Muhammed b. İshâk → Ebû'l Hasen Ali b. Muhammed el-Mukriî→ Beyhakî
--	---	----------------------------------	---	---

⁴³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hadis no: 23973.

⁴⁴⁰ Müslim, *Sahîh*, hadis no: 933.

⁴⁴¹ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsned*, hadis no: 4499.

⁴⁴² Ebû Nu'aym, *Müstahrec*, hadis no: 2079.

⁴⁴³ Beyhakî, *Sünen*, hadis no: 4:72.

" ذَكَرَ عَنْهَا قَوْلُ ابْنِ عُمَرَ فِي الْمَعْوَلِ عَلَيْهِ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،	أُخْبِرْتُ عَائِشَةَ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: إِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،	أَنَّهُ ذَكَرَ عَنْهَا قَوْلُ ابْنِ عُمَرَ فِي الْمَعْوَلِ عَلَيْهِ، _____	: ذَكَرَ عِنْدَ عَائِشَةَ قَوْلُ ابْنِ عُمَرَ: الْمَيِّتُ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ،	
فَقَالَتْ: يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ؟ فَقَالَتْ: يَرْحَمُ اللَّهُ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ سَمِعَ شَيْئًا فَلَمْ يَحْفَظْهُ،	فَقَالَتْ: يَرْحَمُ اللَّهُ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، _____ فَقَالَتْ: يَرْحَمُ اللَّهُ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ سَمِعَ شَيْئًا فَلَمْ يَحْفَظْهُ،	فَقَالَتْ: يَرْحَمُ اللَّهُ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، سَمِعَ الْحَدِيثَ فَلَمْ يَحْفَظْهُ،	فَقَالَتْ: يَرْحَمُ اللَّهُ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ سَمِعَ شَيْئًا فَلَمْ يَحْفَظْهُ،	
إِنَّمَا مَرَّ بِجَنَازَةِ رَجُلٍ مِنَ الْيَهُودِ فَجَعَلَ أَهْلُهُ يَبْكُونَهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَهُ وَإِنَّهُ لَيُعَذَّبُ بِذَنْبِهِ فِي قَبْرِهِ "،	إِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ وَمَرَّ عَلَيْهِ بِجَنَازَةِ يَهُودِيٍّ وَأَهْلُهُ يَبْكُونَ عَلَيْهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَهُ، وَإِنَّهُ لَيُعَذَّبُ "،	إِنَّمَا مَرَّتْ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ جَنَازَةُ يَهُودِيٍّ، وَهُمْ يَبْكُونَ عَلَيْهِ، فَقَالَ: " إِنَّكُمْ تَبْكُونَ وَإِنَّهُ لَيُعَذَّبُ "،	إِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَهُ عَلَيْهِ، وَإِنَّهُ لَيُعَذَّبُ بِذَنْبِهِ فِي قَبْرِهِ "،	أَنْ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهِ، وَإِنَّهُ لَيُعَذَّبُ فِي قَبْرِهِ بِذَنْبِهِ "،

Tablo 18 devamı

Analiz edileceği üzere Hammad b. Zeyd'den rivayet edilen beş rivayet arasında ufak farklılıklar olduğu gibi anlam değişikliğine sebebiyet verecek, ziyadeler, açıklamalar ve farklılıklar da mevcuttur. Birinci unsurda İbn Ömer'in sözü 'Hz. Âişe'nin yanında zikredildi', 'Hz. Âişe'ye haber verildi' şeklinde iki lafızla gelmektedir. Buna ilaveten birinci unsurda Ahmed b. Hanbel'in metni bulunmazken, Müslim ve Ebû Nua'ym'da 'ehlinin kendisine ağlaması dolayısıyla ölü azab görür' anlamı vardır. Ebû Ya'lâ metni 'Hz. Âişe'nin yanında İbn Ömer'in kendisine bağıra çağıra ağlanan kimse hakkında söyledikleri zikredildi' manasıyla verilmektedir. Beyhâkî rivayetinde ise 'Hz. Âişe'nin yanında İbn Ömer'in kendisine bağıra çağıra ağlanan kimse hakkında, ölü ehlinin ağlamasıyla azab görür sözü zikredildi' manasıyla yer almaktadır. Beyhâkî'nin rivayetinde 'يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ' ifadesi Ebu Ya'la metninde yoktur. Ve ayrıca öncesiyle anlam olarak uyuşmamaktadır. Zira öncesinde 'الْمَعْوَلِ عَلَيْهِ' ifadesi kullanılmış sonrasında 'بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ' ifadesi gelmiştir. Yani bir yerde 'بُكَاءِ' fiili kullanılmış ardından 'عَوْلِ' fiili kullanılmıştır. Görünen o ki bu ifade açıklama cinsinden bir idraktır. Zira ikinci unsurda Hz. Âişe devamında taaccüb ifadesiyle 'Ehlinin ağlaması nedeniyle azab mı görür?' ifadesi de diğer metinlerde bulunmamakta idrac intibayı vermektedir.

Aynı şekilde ikinci unsur da Ahmed b. Hanbel'in metninde yoktur. İkinci unsur Beyhâkî'deki idrac ve Ebû Nu'aym'da son kısmının düşmesi hariç, Hammad b. Zeyd rivayetlerinin en uyumlu kısmıdır. 'Hz. Âişe, Allah Ebû Abdurrahman'a rahmet etsin, birşey duymuş fakat ezberleyememiş' demektedir.

Üçüncü unsur ise her kaynakta küçük büyük değişikliklerle varid olmuştur. Bunun için her birinin manalarına yer verilecektir. Ahmed b. Hanbel metninde; *'Şüphesiz Rasulallah, nefsim elinde olana andolsun ki, onlar onun için ağlıyorlar, fakat o kabrinde günahından dolayı muhakkak azab çekiyor'* ibaresi, Müslim rivayetinde *'Rasulullah'a bir Yahudi cenazesi getirildi ve onlar onun için ağlıyorlardı. O da şöyle dedi; o azab görürken siz ağlıyorsunuz'* ifadesi, Ebû Ya'lâ'da *'Şüphesiz Rasulallah kendisine ehli ona ağlamakta olan bir Yahudi cenazesi getirildiğinde şöyle dedi: onlar ona ağlıyorlar o da azab görüyor'* manasında, Ebû Nu'aym eserinde, *"Şüphesiz Rasulallah Yahudiler hakkında şöyle söylemiştir: onlar onun için ağlıyorlar, fakat o kabrinde günahından dolayı azab görüyor"* ibaresi, Beyhâkî'de ise *"Yahudilerden bir adamın cenazesi getirildi, ailesi onun için ağlamaya başladı. Bunun üzerine Rasulallah onlar ona ağlıyorlar, o ise azab görüyor buyurdu."* ifadesi yer almaktadır.

Her biri mana ile rivayet edilen bu rivayetlerin cümle yapıları farklı olmakla beraber genel itibariyle manaları uyuşmakta olup, ağlayan kişiler, Ebû Ya'lâ ve Beyhâkî'de 'ehli' diye Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Ebû Nu'aym'da 'onlar' zamiriyle ifade edilmiştir. Aynı şekilde, cenazenin dini kimliği bakımından farklılıklar ise Ahmed b. Hanbel'de bu ayrım zikredilmemiş, Müslim ve Ebû Ya'lâ'da 'Yahudi cenazesi' Ebu Nu'aym metninde 'Yahudiler için' ibaresi, Beyhâkî de ise 'Yahudilerden birinin' ifadesi yer almaktadır.

Netice itibariyle Hammad b. Zeyd'den yapılan nakillerin yazılı bir metinle yapılmadığı, sema yoluyla mana ile rivayet edildiği anlaşılmaktadır. Öyleki cümle yapıları çoğu zaman farklı olmakla beraber, bazen mana değişikliğine sebebiyet verecek hazifler ve ziyadeler mevcuttur. Yalnız genel itibariyle Hammad'dan gelen rivayetlerin belli bir karakterde oldukları söylenebilmektedir.

Sıradaki incelenecek metin, Ebû Usame'nin Hişam'dan yaptığı, Buhârî⁴⁴⁴ ve Müslim'in⁴⁴⁵ sahihlerinde yer alan iki rivayettir. Hz. Peygamber → Hz. Âişe → Urve → Hişam → Ebû Usâme → tarikiyle gelen rivayetlerin metinleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 19

Ubeydullah b. İsmâil → Buhârî	Ebû Kureyb → Müslim
ذَكَرَ عِنْدَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَفَعَ إِلَى النَّبِيِّ : إِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ فِي قَبْرِهِ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ ، فَقَالَتْ : وَهَلْ	ذَكَرَ عِنْدَ عَائِشَةَ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ يَرْفَعُ إِلَى النَّبِيِّ : " إِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ فِي قَبْرِهِ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ " ، فَقَالَتْ : وَهَلْ
إِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ : " إِنَّهُ لَيُعَذَّبُ بِخَطِيئَتِهِ وَذَنْبِهِ وَإِنَّ أَهْلَهُ لَيَبْكُونَ عَلَيْهِ الْآنَ " ،	إِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ : " إِنَّهُ لَيُعَذَّبُ بِخَطِيئَتِهِ أَوْ بَذَنْبِهِ، وَإِنَّ أَهْلَهُ لَيَبْكُونَ عَلَيْهِ الْآنَ " .
قَالَتْ : وَذَلِكَ مِثْلُ قَوْلِهِ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَامَ عَلَى الْقَلْبِ وَفِيهِ قَتْلَى بَدْرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، فَقَالَ لَهُمْ مَا قَالَ : " إِنَّهُمْ لَيَسْمَعُونَ مَا أَقُولُ " ، إِنَّمَا قَالَ : " إِنَّهُمْ الْآنَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّ مَا كُنْتُ أَقُولُ لَهُمْ حَقٌّ "	وَذَلِكَ مِثْلُ قَوْلِهِ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَامَ عَلَى الْقَلْبِ يَوْمَ بَدْرٍ ، وَفِيهِ قَتْلَى بَدْرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، فَقَالَ لَهُمْ مَا قَالَ : " إِنَّهُمْ لَيَسْمَعُونَ مَا أَقُولُ " ، وَقَدْ وَهَلَ ، إِنَّمَا قَالَ : " إِنَّهُمْ لَيَعْلَمُونَ أَنَّ مَا كُنْتُ أَقُولُ لَهُمْ حَقٌّ " ،
ثُمَّ قَرَأْتُ إِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ	ثُمَّ قَرَأْتُ إِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ ،
يَقُولُ : حِينَ تَبَوَّءُوا مَقَاعِدَهُمْ مِنَ النَّارِ "	يَقُولُ : حِينَ تَبَوَّءُوا مَقَاعِدَهُمْ مِنَ النَّارِ

Ebû Usâmeden rivayet edilen hadise eserlerinde yer veren Buhârî ve Müslim'in metinleri ufak nüans farklılıkları dışında aynıdır. Birinci unsurda Buhârî'de 'عَلَيْهِ' lafzı düşmüş, dördüncü unsurda, Müslim'de 'وَقَدْ وَهَلَ' lafzı ziyade olarak bulunmaktadır. Bu değişikliklere işaret edildikten sonra, Ebû Usâme'nin rivayetlerinin genel özelliği olarak, Hz. Âişe'nin İbn Ömer'e yönelttiği iki eleştiriyi beraber ihtiva etmektedir. Birincisi ölüye azap olunacağı, ikincisi ise, Bedir savaşında ölen müşrikler, kuyuya atıldıklarında Hz. Peygamberi duyduklarına dair nakline yaptığı itirazlardır. İki yerde de İbn Ömer'in hata yaptığına işaret etmekte, Hz. Peygamber'in ölünün kendi hatası ve günahından azab gördüğünü ve ehlinin de ona ağladığını söylediğini ve Bedir çukurlarında olanların Hz. Peygamber'in söylediğinin gerçek olduğunu anladıklarını buyurduğunu iddia etmektedir.

⁴⁴⁴ Buhârî, *Sahîh*, hadis no: 3979.

⁴⁴⁵ Müslim, *Sahîh*, hadis no: 934.

Konumuz olan ilk üç unsur, yapı ve kelime bakımından değişiklik arz etsede mana olarak diğer rivayetlerle uyuşmaktadır.

Sıradaki incelenecek rivayet, Veki'in Hişam b. Urve'den yaptığı nakillerdir. Hz. Peygamber→Hz. Âişe→Urve→Hişam→Veki' tarikiyle gelen rivayetler, İbn Ebû Şeybe'nin *Musanef*,⁴⁴⁶ Müslim'in *Sahîh*,⁴⁴⁷ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*⁴⁴⁸ isimli eserlerinde geçmektedir. Müslim Veki'den yaptığı nakli Ebû Usâme metninin altında aynı manaya sahip olduklarını belirterek vermektedir. Aynı manaya delalet ettiklerini ifade ettiği için Ebû Usâme metni Veki'in metin karşılaştırmasında analize dahil edilecektir.

Tablo 20

İbn Şeybe	Ebû Bekir b. Şeybe→ Müslim	Ahmed b. Hanbel
ذَكَرَ لَهَا حَدِيثُ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ،	ذَكَرَ عِنْدَ عَائِشَةَ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ يَرْفَعُ إِلَى النَّبِيِّ " إِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ فِي قَبْرِهِ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ " ،	ذَكَرَ لَهَا حَدِيثُ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ
فَقَالَتْ: وَهَلْ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ كَمَا وَهَلْ يَوْمَ قَلِيبِ بَدْرٍ،	فَقَالَتْ: وَهَلْ _____	قَالَتْ: وَهَلْ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ كَمَا وَهَلْ يَوْمَ قَلِيبِ بَدْرٍ
إِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ : " إِنَّهُ لَيُعَذَّبُ، وَإِنَّ أَهْلَهُ لَيَبْكُونَ عَلَيْهِ	إِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ : " إِنَّهُ لَيُعَذَّبُ بِخَطِيئَتِهِ أَوْ بِذَنْبِهِ، وَإِنَّ أَهْلَهُ لَيَبْكُونَ عَلَيْهِ الْآنَ "	إِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ : " إِنَّهُ لَيُعَذَّبُ وَأَهْلُهُ لَيَبْكُونَ عَلَيْهِ " يَعْنِي الْكَافِرَ
	وَذَلِكَ مِثْلُ قَوْلِهِ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَامَ عَلَى الْقَلِيبِ يَوْمَ بَدْرٍ، وَفِيهِ قَتْلَى بَدْرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، فَقَالَ لَهُمْ مَا قَالَ: " إِنَّهُمْ لَيَسْمَعُونَ مَا أَقُولُ " ، وَقَدْ وَهَلْ، إِنَّمَا قَالَ: " إِنَّهُمْ لَيَعْلَمُونَ أَنَّ مَا كُنْتُ أَقُولُ لَهُمْ حَقٌّ "	
	، ثُمَّ قَرَأْتُكَ إِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمُؤْتَنِقَ، فَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ	
	، يَقُولُ: حِينَ تَبَوَّأُوا مَقَاعِدَهُمْ مِنَ النَّارِ	

Tabloda görüldüğü üzere İbn Ebû Şeybe ve Ahmed b. Hanbel'in metinleri aynıdır. Yalnız Ahmed b. Hanbel'de kafir olmasından dolayı azab gördüğünü belirten 'يَعْنِي الْكَافِرَ'

⁴⁴⁶ İbn Ebû Şeybe, *Musanef*, hadis no:12242.

⁴⁴⁷ Müslim, *Sahîh*, hadis no: 934.

⁴⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hadis no: 25225.

kaydı düşülmüş, bu musannif ya da herhangi bir râvinin beyan cinsinden bir ifadesi olup metinden değildir. Müslim rivayetiye, birinci unsurda İbn Ömer'in sözü Hz. Peygamber'e ref ettiği 'يَرْفَعُ إِلَى النَّبِيِّ' ifadesi ziyadesiyle, ikinci unsurda, tıpkı bedir çukurlarında yanıldığı gibi 'كَمَا وَهَلَ يَوْمَ قَلْبِ بْنِ بَدْرٍ' ifadesinin hazf olunmasıyla ve üçüncü unsurda hatası ve günahıyla 'بِخَطِئَتِهِ أَوْ بِذَنْبِهِ' azab olunuyor ziyadesiyle diğer rivayetlerden ayrılmaktadır. Buna ilaveten Bedir savaşında çukura atılan müşriklerle ilgili Hz. Âişe'nin İbn Ömer'e ilettiği itirazı da içermektedir. Netice itibâriyle, mana değişikliğine sebebiyet vermeyen hazifler ve ziyadeler dışında üç metinde genel anlam bakımından birbiriyle uyumaktadır.

Hadisi Hişâm b. Urve'den aktaran İbn Numeyr'in iki eserde rivayetleri bulunmaktadır. İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*,⁴⁴⁹ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*⁴⁵⁰ isimli eserinde, Hz. Peygamber→Hz. Aîşe→Urve→Hişâm→İbn Numeyr tarikiyle yer alan rivayetlerin metinleri aşağıda tablodaki gibidir.

Tablo 21

İbn Ebû Şeybe	Ahmed b. Hanbel
أَنهَا قِيلَ لَهَا: إِنَّ ابْنَ عُمَرَ يَرْفَعُ إِلَى النَّبِيِّ: " إِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ "	قِيلَ لَهَا إِنَّ ابْنَ عُمَرَ يَرْفَعُ إِلَى النَّبِيِّ " إِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ "
فَقَالَتْ: وَهَلَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ،	قَالَتْ: وَهَلَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ،
إِنَّمَا قَالَ: " إِنَّ أَهْلَ الْمَيِّتِ يَبْكُونَ عَلَيْهِ، وَإِنَّهُ لَيُعَذَّبُ بِجُرْمِهِ "	إِنَّمَا قَالَ: " إِنَّ أَهْلَ الْمَيِّتِ يَبْكُونَ عَلَيْهِ، وَإِنَّهُ لَيُعَذَّبُ بِجُرْمِهِ "

Metin karşılaştırmasında da görüldüğü üzere İbn Ebû Şeybe ve Ahmed b. Hanbel metinleri birebir uyumaktadır. Bu benzerlikten de çıkarılabileceği gibi iki musannifin de eser sahibi olduğu ve belli bir metne tabi oldukları anlaşılmaktadır.

Sıradaki karşılaştırılacak metinler ise, İbn Ebî Müleyke'den rivayet edildikten sonra herhangi bir tarike ayrılmayan, Nesâî'nin *Sünen*,⁴⁵¹ Tahâvî'nin *Şerhû Meâni'l-Âsar*⁴⁵² isimli eserlerinde yer alan hadislerdir.

⁴⁴⁹ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, hadis no:12236.

⁴⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hadis no: 23780.

⁴⁵¹ Nesâî, *Sünen*, hadis no:1994.

⁴⁵² Tahâvî, *Şerhû Meâni'l-Âsar*, hadis no:4631.

Tablo 22

Abde→ Muhammed b. Âdem → Nesâî	İbn Ebî Zinâd→ İbn Vehb→ Rebi' el-Müezzîn → Tahâvî
عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ "	" يَغْفِرُ اللَّهُ لِأَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ
فَذَكَرَ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ، فَقَالَتْ: وَهَلْ،	وَاللَّهُ مَا ذَاكَ إِلَّا إِيْهَامًا مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَغْفِرُ اللَّهُ لَهُ،
إِنَّمَا مَرَّ النَّبِيُّ عَلَى قَبْرِ، فَقَالَ: " إِنَّ صَاحِبَ هَذَا الْقَبْرِ لَيُعَذَّبُ، وَإِنَّ أَهْلَهُ يَبْكُونَ عَلَيْهِ "	إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ: وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى.
ثُمَّ قَرَأَتْ: وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى	وَمَا ذَاكَ إِلَّا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ مَرَّ عَلَى قَبْرِ يَهُودِيٍّ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: أَنْتُمْ تَبْكُونَ عَلَيْهِ، وَإِنَّهُ لَيُعَذَّبُ فِي قَبْرِهِ، يَقُولُ: بِعَمَلِهِ "

Nesâî ve Tahâvî metinleri hadisi İbn Ebî Müleyke kanalıyla rivayet etmelerine binaen mukayese edilmektedirler. Bu analizde dikkat çeken husus iki metninde birbirinden tamamen farklı olmasıdır. Birbirinden değişik metinler içeren bu iki rivayetin, manaları ise uyuşmaktadır. O halde mana rivayetiyle aktarılmış olma ihtimali yüksek bu iki metnin farklılıkları şöyle arz edilebilir; birinci unsurda Nesâî’de ehli’nin ağlaması dolayısıyla azab göreceği belirtilirken, Tahâvî’de bunun canlıların ağlaması nedeniyle olduğu ifade edilmiştir. İkinci unsurda Hz. Âişe’nin bu nakle karşı İbn Ömer hakkında söylediği; Nesâî’de, ‘وَهْل’ Tahâvî’de ise Hz. Âişe’nin ‘bunun bir yanılğı olduğu ve bu nedenle Allah’ın İbn Ömer’i mağfiret etmesini dilediği’ ifade edilmektedir. Üçüncü unsur ve dördüncü unsur iki eserde takdim te’hire uğramıştır. Nitekim ayet metinlerinde bir değişiklik vaki değildir. Nesâî’nin üçüncü unsuruyla Tahâvî’nin Dördüncü unsur mukayese edildiğinde ise Nesâî’de Hz. Peygamber’in bir kabre uğradığı, Tahâvî’de ise bu kabrin Yahudi kabri olduğu bildirilmektedir. Bundan sonraki kısım anlam bakımından uyuşsa da lafız itibariyle farklılık arz etmektedir. Zirâ Nesâî’de “ Muhakkak ki ehli ona ağlarken, bu kabrin sahibi azab görüyor” şeklinde Tahâvî metninde ise “ siz ona ağlamaktasınız, ancak o kabrinde azab görüyor” manasıyla ifade edilmiştir. Ve son olarak Tâhavî metninde ‘بِعَمَلِهِ’ ifadesi bulunmaktadır.

b.3. Kâsım b. Muhammed (ö. 107)

Hadisi Hz. Âişe'den rivayet eden yedi tâbiînden biri olan Kâsım b. Muhammed'den dört rivayet gelmektedir. Ancak metin incelemesinde Ahmed b. Hanbel'den gelen bir isnad, yalancılıkla itham edilmiş bir ravi içermesinden dolayı metin analizinin dışında tutulmuştur. Böylece, İshâk b. Râhuye'nin, *Müsned*⁴⁵³, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*⁴⁵⁴ Müslim'in *Sahîh*⁴⁵⁵, isimli eserinde yer alan rivayetlerin metinleri aşağıda tablodaki gibidir.

Tablo 23

Eyyûb→ Müslim	Eyyûb → Abdül Vehhab es-Sekâfi→ İbn Râhuye	İbn Temime es-Sahtiyânî→ Eyyûb→ Ahmed b. Hanbel
لَمَّا بَلَغَ عَائِشَةُ قَوْلَ عُمَرَ، وَإِبْنِ عُمَرَ،	أَنَّهَا لَمَّا بَلَغَهَا قَوْلَ عُمَرَ وَابْنِ عُمَرَ،	لَمَّا بَلَغَ عَائِشَةُ قَوْلَ عُمَرَ، وَابْنِ عُمَرَ،
قَالَتْ: " إِنِّكُمْ لَتُحَدِّثُونِي عَنْ غَيْرِ كَاذِبِينَ وَلَا مُكَذِّبِينَ وَلَكِنَّ السَّمْعَ يُخْطِئُ "	قَالَتْ: " إِنِّكُمْ لَتُحَدِّثُونِي عَنْ غَيْرِ، كَاذِبِينَ وَلَا مُكَذِّبِينَ، وَلَكِنَّ السَّمْعَ يُخْطِئُ "	قَالَتْ: إِنِّكُمْ لَتُحَدِّثُونِي عَنْ غَيْرِ كَاذِبِينَ وَلَا مُكَذِّبِينَ، وَلَكِنَّ السَّمْعَ يُخْطِئُ

Tablodan elde edilen veriler üzerine bu üç rivayet, nüans farkları dışında tamamen uyuşmaktadır. Netice itibâriyle bu benzeşme, aynı zamanda hadisi tahammül ederken bir yazılı kaynaktan faydalanıldığına da işaret etmektedir.

b.4. İbn Ebî Müleyke (ö. 117)

Hadisi Hz. Âişe'den rivayet eden yedi tâbiînden biri olan İbn Ebî Müleyke'den iki tane rivayet gelmektedir. Bu rivayetlerin biri, Ebî Ali b. Şâzân'ın Cüz'ünde⁴⁵⁶ yer almaktadır. Nitekim isnad analizinde elde edilen verilere göre, bu rivayette çokça yanlış yapmasıyla cerh edilmiş Kabise b. Ukbe vardır. Bu nedenle Ali b. Şâzân'ın rivayeti burada ihtiyatla ve itibar için yazılmaktadır. Bu açıklamadan sonra diğer rivayet ise Ebû Dâvûd et-

⁴⁵³ İbn Râhuye, *Müsned*, hadis no:1255.

⁴⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hadis no: 290.

⁴⁵⁵ Müslim, *Sahîh*, hadis no: 931.

⁴⁵⁶ Ebî Ali b. Şâzân, *Cüz*, hadis no:122.

Tayâlisî'nin, *Müsned*⁴⁵⁷ isimli kitabında yer almaktadır. Bu hadislerin metinleri aşağıda tabloda mukayeseli olarak verilmektedir.

Tablo 24

Câbir→ Süfyân→ Kabîse b. Ukbe→ Muhammed b. Hüseyin b. Ebî el- Huneyn→ Ebî Ali b. Şâzân	Nâfî' b. Ömer el- Cümehî/ Rabâh b. Ebî Ma'ruf→ Ebû Davûd et-Tayâlisî
	قَالَ: أَتَيْتُ عَائِشَةَ، فَذَكَرْتُ لَهَا مَا قَالَ ابْنُ عُمَرَ، وَابْنُ عَبَّاسٍ، عَنْ عُمَرَ، "
	أَنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ، فَقَالَتْ: وَاللَّهِ إِنَّكَ لَتُخْبِرُنِي مِنْ غَيْرِ كَاذِبٍ وَلَا مُتَّهِمٍ، وَلَكِنَّ السَّمْعَ يُخْطِئُ،
يَرْحَمُ اللَّهُ عُمَرَ، إِنَّمَا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ بِيَهُودِيٍّ يُبْكِي عَلَيْهِ، فَقَالَ: " إِنْ بُكَاءُ أَهْلِهِ عَلَيْهِ لَيَزِيدُهُ عَذَابًا " وَلَا تَزُرُ وَازِرَةً وَزَرَ أُخْرَى	مَا حَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ أَحَدًا أَنَّ اللَّهَ يُعَذِّبُ الْمُؤْمِنَ بِبُكَاءِ أَحَدٍ، وَلَكِنَّهُ قَالَ: إِنَّ الْكَافِرَ يَزْدَادُ عَذَابًا بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ، وَإِنَّ فِي الْقُرْآنِ مَا يَكْفِيكُمْ وَلَا تَزُرُ وَازِرَةً وَزَرَ أُخْرَى

Tabloda da görüldüğü üzere iki rivayet birbirinden farklı yapılar içermektedir. Bu nedenle Ali b. Şâzân rivayeti kalın, yazı biçimiyle gösterilmiştir Ebû Dâvud et-Tayâlisî rivayeti normal yazıyla belirtilmiştir. Ali b. Şâzân rivayeti, genel özellik olarak muhtasar bir yapıdadır. Diğer rivayetlerde dört unsurda yer alan rivayet, burada bir unsurda cümle akışı olmadan verilmiştir. Hadisin isnadında çokça yanlış yapan Kabîse b. Ukbe'nin tasarruflarının metne yansıdığı burada da müşahade edilmiştir. Ebû Dâvud rivayetinde ise başka hiçbir rivayette bulunmayan, İbn Ebî Müleyke'nin Hz. Âişe'ye bu nakilleri direkt sormasıdır. Diğer rivayetlerde bunu İbn Abbâs'ın sorduğu ifade edilmiştir. Bu hususta tek kalınması bir hatanın olma ihtimalini gündeme getirmektedir. Ayrıca müşterek rivayette İbn Ebî Müleyke'den gelen nakiller incelenirken de Hz. Âişe'ye Hz. Ömer'in söylediklerini İbn Abbâs sormuştur. Diğer unsurlar önceki kısımda incelenen İbn Ebî Müleyke rivayetleriyle kıyaslandığında ise yapı ve anlam bakımından uyum taşımaktadır.

Böylece bu karşılaştırmada, râvinin güvenilirliği ve zabtı hususunun metne yansımaları tespit edilmiş, isnad analizinde ihtiyatlı yaklaşılması sonucu çıkan Ali b. Şâzân metninin, pratikte de aynı sonuca işaret ettiği izlenilmiştir.

⁴⁵⁷ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, hadis no: 1608.

b.5. Cabir b. Zeyd (ö. 93), İkrime (ö. 105), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124)

Hadisi Hz. Âişe'den rivayet eden yedi tâbiînden Cabir b. Zeyd (ö. 93), İkrime (ö. 105), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124)'den tek tarikli rivayetler gelmektedir. Bu nedenle bu üç rivayeti Hz. Âişe'den gelmeleri dolayısıyla aynı tabloda incelenip analiz edilecektir. Câbir b. Zeyd kanalıyla bir gelen rivayet Rebi' b. Habîb'in *Müsned* isimli eserinde,⁴⁵⁸ İkrime'den gelen rivayet İbn Râhuye'nin *Müsned* eserinde,⁴⁵⁹ İbn Şihâb ez-Zührî'den gelen rivayet Abdürrezzâk'ın *Musannef* isimli eserinde,⁴⁶⁰ Hz. Peygamber → Hz. Âişe isnadıyla yer almakta metinleri ise aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 25

Câbir b. Zeyd→ Ebû Ubeyde→ Rebi' b. Habîb	Zührî→ Ma'mer→ Abdürrezzak	İkrime → Babası→ İbrahîm b. El-Hakem→ İbn Rahuye
قَالَتْ: " سَمِعْتُ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: " إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْأَحْيَاءِ "	يَرْحَمُ اللَّهُ عُمَرَ، وَابْنَ عُمَرَ، سَمِعَا شَيْئًا لَمْ يَحْفَظَاهُ،	أَنَّهَا قَالَتْ: يَرْحَمُ اللَّهُ عُمَرَ، قَالَ: يُعَذَّبُ الْمَيِّتُ بِالْبُكَاءِ عَلَيْهِ،
قَالَتْ عَائِشَةُ: يَغْفِرُ اللَّهُ لَأَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَمَا إِنَّهُ لَمْ يَكْذِبْ، وَلَكِنَّهُ نَسِيَ أَوْ أَخْطَأَ،	إِنَّمَا مَرَّ النَّبِيُّ بِهَٰلِكَ يَبْكِي عَلَيْهِ أَهْلُهُ، فَقَالَ النَّبِيُّ " إِنَّ أَهْلَهُ يَبْكُونَ عَلَيْهِ، وَإِنَّهُ لَيُعَذَّبُ "،	وَإِنَّمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ قَالَ: " ذَلِكَ الْيَهُودِيُّ مَاتَ وَأَهْلُهُ يَبْكُونَهُ، فَقَالَ: مَا يُعْنِي عَنْهُ هَذَا الَّذِي يَبْكُونَهُ، وَهَذَا هُوَ يُعَذَّبُ فِي قَبْرِهِ "
وَلَعَلَهُ إِنَّمَا سَمِعَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ مَا قَالَ حِينَ مَرَّ بِيَهُودِيَّةٍ مَاتَتْ وَأَهْلُهَا يَبْكُونَ عَلَيْهَا، فَقَالَ: " إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا	قَالَتْ: وَكَانَ الرَّجُلُ قَدْ أَحْرَمَ	
قَالَ جَابِرٌ: قَالَتْ عَائِشَةُ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: " وَلَا يُعَذَّبُ أَحَدٌ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ، وَإِنَّمَا يُعَذَّبُ بِعَمَلِهِ السُّوءِ		

⁴⁵⁸ Rebi' b. Habîb, *Müsned*, hadis no:483.

⁴⁵⁹ İbn Râhuye, *Müsned*, hadis no:6679.

⁴⁶⁰ Abdürrezzâk, *Musannef*, hadis no:1205.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere hadisi Hz. Âişe'den nakleden Cabir, Zührî ve İkrime'nin metinleri lafız ve yapı bakımından tamamen farklılık arz etmekte ve unsurları uyuşmadığından dolayı metin mukayesesine izin vermemektedir. Nitekim bu rivayetlerin Hz. Âişe'den mana ve sema yoluyla nakledildiği aşıkardır bu nedenle Câbir, Zührî ve İkrime rivayetlerinin sadece tercümelerine yer verilecektir. Câbir b. Zeyd'in nakletmiş olduğu rivayet, *"Hz. Âişe şöyle dedi: 'Abdullah b. Ömer'in ölüler canlıların ağlaması dolayısıyla azab görür' dediğini işittim. Hz. Âişe: 'Allah Ebû Abdurrahman'ı affetsin, o yalan söylemedi, ancak unuttu ya da hata etti.' dedi. Belki de o Rasulallah (s.a.v.)'ın, ehlinin kendisine ağladığı, ölen bir Yahudi kadının cenazesine uğradığında, 'Onlar ona ağlıyorlar, o ise kabrinde azab görüyor.' dediğini işitmiştir. Cabir şöyle dedi: 'Hz. Âişe r.a. 'Hiç kimse ehlinin ağlaması nedeniyle azab görmez, ancak kötü amelinden dolayı azab görür' demiştir"*. Zührî'nin aktardığı hadis, *"Hz. Âişe şöyle dedi: 'Allah Ömer'e ve İbn Ömer'e rahmet etsin, o ikisi bir şey işitmiş fakat onu ezberleyememişler. Şüphesiz Nebi (s.a.v.) kendisine ehlinin ağladığı bir ölü kimseye uğradı ve şöyle dedi: Ailesi ona ağlıyor o ise azab çekiyor. Hz. Âişe şöyle dedi: O kimse ise ihramlıydı."* Manasındadır. İkrime'den gelen rivayet, *Hz. Âişe şöyle dedi: Allah Ömer'e rahmet eylesin. 'Ölü kendisine ağlanmasından dolayı azab göreceğini söyledi.' Ancak Rasulallah (s.a.v.) ' Bu Yahudi öldü, ailesi de ona nüdbe yapıyor, ancak bu nüdbe ona fayda etmez, çünkü o kabrinde azab görüyor dedi'* manasıyla rivayet edilmektedir. Tercümelerden de anlaşılacağı üzere üç rivayette farklıdır. Kimin ağlaması dolayısıyla azab görüleceği, cenazenin kime ait olduğu, ağlama işleminin nev'i, Hz. Ömer'e rahmet okuma, ya da yanıldığını bildiren ifadelerde ihtilaf bulunmaktadır. Böylece Câbir, Zührî ve İkrime'nin rivayetleri sema yoluyla ilettikleri ve hıfzı hususunda problem taşıdıkları söylenebilir.

Yukarıda tabloda içerdiği farklılıklar nedeniyle mukayese imkanı olmayan bu üç metin farklı yazı tarzlarıyla belirtilmiştir. Hz. Âişe'den rivayet edilen bu rivayetler, sema ve mana rivayetiyle aktarılmalarından dolayı bu denli değişik yapılara sahip oldukları anlaşılmaktadır.

		1	2	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	Hadis	Hiz. Âişe'ye zikretti	İbn Ömer'in sözü	İbn Ömer'in Nakli	Yalancı değil	Rahmet okuma	Unuttu Hata Yaptı	Yahudi Kadın cenaze	Yahudi Cenaze	Kadın Cena ze	Ailesi ona ağlayan	Kendisi ne ağlamla n	Kabird e azab görüyor ken
1	Beyhakî	+	+	+	+	-	+	+	-	-	+	-	+
2	Beyhakî	+	+	+	+	-	+	+	-	-	+	-	+
3	İbn Ziyâd en-Nîsâbü'rî	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
4	Şâfî	+	+	+	+	-	+	+	-	-	+	-	+
5	Şâfî	+	+	+	+	-	+	+	-	-	+	-	+
6	Müslim	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+
7	Tirmîzî	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+
8	Nesâî	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+
9	Ebü Nu'aym	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+
10	Buhârî	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+
11	Tirmîzî	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+
12	İbn Hibbân	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+
13	Ebü Nu'aym	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+
14	Hâkîm	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+
15	Yahyâ el-Leysî	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	-	+
16	Hasan eş-Şeybânî	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+
17	Zührî	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-	+

		1	2	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	Hadis	Hiz. Âişe'ye zikretti	İbn Ömer'in sözünü	İbn Ömer'in Nakli	Yalancı değil	Rahmet okuma	Unuttu Hata Yaptı	Yahudi Kadın cenaze	Yahudi Cenaze	Kadın Cena ze	Ailesi ona ağlayan	Kendisi ne ağlanıla n	Kabird e azab görüyor ken	Gülahı hatası nedeniy le
18	Humeydî	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-
19	İbn Hibbân	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-
20	Ebî Hammâd	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-
21	Ahmed b. Hanbel	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
22	Müslim	+	+	+	-	-	+	+	-	-	-	+	+	-
23	Ebû Ya'lâ	+	+	-	-	+	+	+	-	-	+	-	+	-
24	Ebû Nu'aym	+	+	+	-	+	-	-	+	-	-	-	+	-
25	Beyhakî	+	+	+	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-
26	Buhârî	+	+	+	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+
27	Müslim	+	+	+	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+
28	İbn Şeybe	+	+	+	-	-	+	-	-	-	+	-	+	-
29	Müslim	+	+	+	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+
30	Ahmed b. Hanbel	+	+	+	-	-	+	-	-	-	+	-	+	-
31	İbn Şeybe	+	+	+	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+
32	Ahmed b. Hanbel	+	+	+	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+
33	Nesâî	+	+	+	-	-	+	-	-	-	+	-	+	-
34	Tahâvî	-	-	+	-	+	+	-	+	-	-	+	+	+

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	Hadis	Hiz. ÂiŖe'ye zikretti	İbn Ömer'in sözünü	İbn Ömer'in Nakli	Yalancı değil	Rahmet okuma	Unuttu Hata Yaptı	Yahudi Kadın cenaze	Yahudi Cenaze	Cenaze	Ailesi ona ağlayan	Kendisi ne ağlanılan	Kabirde azab görüyor ken	Gühaı hatası nedeniyle
35	Rebi' b. Habib	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	-	+	-
36	Abdürrezzâk	-	-	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+	-
37	İbn Râhuye	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-
38	Müslim	+	+	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-
39	İbn Râhuye	+	+	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-
40	Ahmed b. Hanbel	+	+	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-
41	Ebî Ali b. Şâzân	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	+	+	-
42	Ebû Dâvud et-Tayâlisî	+	+	+	+	-	+	-	+	-	+	-	-	-

DEĞERLENDİRME

Son olarak ölünün ardından ağlanması dolayısıyla azab göreceği rivayetine Hz. Âişe'nin itirazını içeren hadislerin metin analizinde sadece muhtasar bir şekilde Hz. Âişe'den gelen nakillerin mukayese edildiği bu başlıkta, rivayetlerin bütün bir çerçevede değerlendirilmesi adına oluşturulan yukarıdaki tablodan çıkarılan veriler şöyle değerlendirilebilir;

1) İbn Ömer'in ölü ardından ağıt yakılması dolayısıyla azab göreceği ifadesinin Hz. Âişe'ye anlatılması, Amre tariklerinde sadece İbn Ziyâd ve Humeydî rivayetinde bulunmamaktadır. Urve rivayetlerinde ise Ahmed b. Hanbel, Tahâvî, Zührî rivayetinin bulunduğu Abdürrezzâk metninde ve İkrime'nin naklinin bulunduğu İbn Râhuye metninde de yer almamaktadır. İbn Ebî Müleyke'nin Ali b. Şâzân'da yer alan hadisinde de bu unsur yoktur.

2) İbn Ömer'in 'Ölü ardından ağlanması nedeniyle azab görür' nakli, Amre rivayetlerinin İbn Ziyâd, Humeydî, İbn Hibbân, Ebî Hammâd rivayetleri hariç diğerlerinde bulunmaktadır. Urve nakillerinin ise, Ahmed b. Hanbel, Tahâvî eserinde yer alan rivayetlerinde yoktur. Yine İkrime ve Zührî'den rivayet edilen tek metinlerde de bulunmamaktadır. Son olarak İbn Ebî Müleyke'nin nakillerinden Ebî Ali b. Şâzân'ın eserinde bulunmamaktadır.

3) Hz. Âişe'nin bu nakil üzerine İbn Ömer'i yalanla itham etmediği ifadesi, Amre rivayetlerinin çoğunda vardır. Buna ilave olarak bir de Kasım b. Muhammed rivayetlerinde bulunmaktadır.

4) Hz. Ömer'e ya da İbn Ömer'e rahmet okuma ifadesi ise kırk iki rivayetin yirmi tanesinde bulunmaktadır.

5) İbn Ömer'in unuttuğu, hata yaptığı ya da ezberleyemediği ifadeleri otuz üç rivayette geçmektedir.

6) Cenazenin Yahudi bir kadına ait olduğu onsekiz rivayette, cinsiyeti belirtilmeden sadece Yahudi cenazesi olduğu altı rivayette, ne cinsiyeti ne de dini kimliği belirtilmeden cenaze olarak iki rivayette ifade edilmektedir.

7) Söz konusu cenaze için ailesinin ağladığı ifadesi, yirmi üç rivayette, meçhul bir ifade ile kimin ağladığı belirtilmeden 'kendisine ağlanılan' cenaze şeklinde, on üç rivayette bulunmaktadır.

8) Hal cümlesi şeklinde ‘Onlar, ona ağlıyorken o kabrinde azab görüyor’ ifadesi, Amre rivayetlerinin hepsinde, Urve rivayetlerinin çoğunluğunda vardır. Câbir, Zührî ve İkrime rivayetlerinde ise bulunmamaktadır.

9) Ölen kişinin kabrinde, günahından, hatasından, amelinden ötürü azab gördüğü ifadesi ise sadece altı rivayette yer almaktadır. Bu şekildeki rivayetler sadece Urve’den gelen tariklerde mevcut olduğu için, râvinin açıklama cinsinden söylediği bu söz, sonraları hadise idraç edilmiş gibi gözükmemektedir.

SONUÇ

İnsanlığın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş, doğum ve ölüm gerçeği ilk insan Hz. Âdem'den günümüze kadar her insanın karşılaştığı bir durumdur. Öyle ki kadim geçmişe sahip doğum ve ölüm gerçeği üzerine insanlık pek çok ritüeller geliştirmişlerdir. Bu çalışmanın merdarı ise, ölüm sonrası uygulamalardan biri addedilen ağlama ve ağıt yakmadır. Bu araştırmada öncelikle kısa bir giriş olarak, İslam literatürünün ana kaynaklarının dili sayılan arapça da ve türkçe de ağlama ve ağıt kavramıyla eş ve benzer anlamlı kelimelerin manaları tespit edilmiş, literatürde ulaşılacak bilgilerin doğru anlaşılması sağlanmıştır.

Bu analizin birinci bölümünde Hz. Âişe'nin itirazı bağlamında, ölü arkasından ağlanmasıyla ilgili rivayetlerin isnad incelemesi yapılmıştır. Bu araştırmayı yapabilmek için hadis kitaplarından mutekaddimûn döneminin bitişi sayılmasından dolayı Hâtîb el-Bağdâdi dönemine kadar olan eserlerden, ilgili rivayetler tahric edilmiştir. Toplamda altmış bir rivayete ulaşılmıştır. Elde edilen bu hadisler ihtiva ettikleri bilgilerin farklılık göstermesinden dolayı iki başlıkta incelenmiştir. İlki, içerisinde Hz. Âişe'nin itirazına ilave olarak, Hz. Ömer, İbn Ömer ve İbn Abbâs'tan nakillerin yer aldığı, başlık olarak 'sahabenin nakillerinin müşterek bulunduğu rivayetler' şeklinde isimlendirilen hadis grubudur. İkincisi ise sadece Hz. Âişe'den gelen itirazı muhtasar bir şekilde içerdiği için 'Hz. Âişe'den gelen rivayetler' şeklinde isimlendirilen hadis grubudur.

İsnad analizinde 'sahabenin nakillerinin müşterek bulunduğu rivayetler' ve 'Hz. Âişe'den gelen rivayetler' başlıkları grubunda altmış bir rivayet yer almaktadır. Bu hadislerin isnad zincirindeki tekrarsız yüz on dokuz râvinin durumları, tabakât kitaplarından araştırılmış, doksan tanesinin tevsikine ulaşılmıştır. Dört tane tedlis isnad edilen râvinin, eda lafızları göz önünde bulundurularak hadisleri yazılmıştır. yirmi tane ravi ise vehm, ihtilat, belli bir mezhebe aşırı taassub gibi bir takım cerhler aldığı için rivayetleri ancak araştırma için yazılmıştır. İki tane râviye yalan isnad edildiği için rivayetleri kullanılmamıştır. Son olarak üç tane râvi meçhulu'l-hâl olduğu için rivayetleri kullanılmamıştır. Toplamda altmışbir rivayette incelenen yüz on dokuz râviden doksan tanesi sika yirmi dokuz tanesi ise mecruh râvi şeklinde tespit edilmiş, hadisler bunlara göre değerlendirilmiştir. Netice itibariyle, beş tane rivayet terk edilecek seviyede zayıf bulunmuş, on bir rivayet değerlendirmeye alınmış, kalan kırk beş rivayetin ise râvileri ve isnadı sağlam görülmüştür.

İkinci bölümde ise güvenilir râvilerden oluşan isnada sahip kırk beş rivayet, araştırma için yazılacak on bir rivayet ve isnadında bulunan kusur ve zayıf yada yalancı râvi ihtiva etmesinden dolayı terk edilecek beş rivayet, genel unsurlarına ayrılarak tablolar halinde mukayese edilmiştir. Kusurlu ve araştırma için yazılacak rivayetlerin ve terk edilecek rivayetlerin tablolara dahil edilme amacı, isnadın metine yansımalarını takip etmektir.

Öncelikle iki başlık altında incelenen rivayetlerin anlam bakımından önemli farklılıkları tespit edilmiştir. Sahabenin nakillerinin müşterek bulunduğu rivayette Hz. Âişe'ye, Hz. Ömer'in ölünün ardından ehlinin ağlaması dolayısıyla azab göreceği ifade ettiği sorulduğu vakit yaptığı itiraz, kafirin azabının artacağı şeklinde olmuştur. Ancak Hz. Âişe'den gelen rivayetler de Hz. Âişe'ye İbn Ömer'in ölü ardından ailesinin ağlaması dolayısıyla azab olunacağını ifade ettiği söylendiğinde, bunun bir yahudi cenazesi için geçerli olduğunu, ailesi yahudi için ağlarken, yahudinin ise kabrinde azab gördüğünü ifade edip azabın ağlama dolayısıyla olmadığına işaret etmiştir. Bu iki rivayet farklı olaylar için Hz. Âişe'ye sorulma ihtimalini ortaya çıkarmakta ve Hz. Âişe'nin verdiği cevaplar ise Hz. Peygamber'in naklini anlama noktasında farklılık göstermektedir. Hz. Âişe ilk cevabında, Hz. Peygamber'in kafirin azabının artacağını ifade etmekte ve ikinci cevabında ise, Hz. Peygamber'in yahudi cenazesinde, ailesi yahudiye ağlarken yahudinin kabrinde azab gördüğünü ifade ettiğini belirtmektedir. Bu iki farklı ifade manaya da etki etmektedir. Zira birinci ifadede ağlama dolayısıyla azab kafiye mukayyed olarak kabul edilmişse de ikinci ifade de hal cümlesi şeklinde verildiği için kabul edilmemiş görülmektedir.

Metin mukayesesinde, iki tür rivayette de ortaya çıkan râvi tasarruflarına, idraçler, hazifler, takdim ve te'hirlere işaret edilmiş, hadisin tarihi gerçekliği tespit edilmiştir. Netice itibarıyla iki farklı vakitte sorulma ihtimali ortaya çıkan bu rivayetin Hz. Peygamber'den nakledilen "ölünün arkasından ağlaması dolayısıyla azab olunacağı" sözünü anlamada, Hz. Âişe'den iki farklı manaya delalet eden açıklama bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I-VI, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, 4. Baskı.
- Alaaddin Moğoltay b. Kalic el-Bekcerî el-Hanefî, *İkmalü Tehzibu'l- Kemâl Fî Esmâi'r-Ricâl*, I-XXII, el-Fârûku'l-Hadîseti li't-Tabâati ve'n-Neşr,
- Alâî, Salahaddin Ebû Sa'id Halîl Keykeledî b. Abdullah ed-Dimeşkî, *Câmi'u't-Tahsîl fî Ahkâm el-Merâsîl*, I, (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Beyrût; Âlemi'l-Kütüb, 1986/1407, 2. Baskı.
- _____, *el-Muteliîn*, (nşr. Dr. Rıf'at Fevzî Abdülmuttalib, Ali Abdülbâsit Mezîd), Kâhire: Mektebe el-Hâncî, 1417/1996, 1. Baskı.
- Âmir Hasan Sabrî, *el-Vicâdât fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Beyrût: Dâru'l-Beşâirü'l-İslamiyye, 1416/1996.
- Aydınlı, Abdullah "Amre bint Abdurrahman", *DİA*, III, 96.
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin el-Gaytâbî el-Hanefî Bedreddin el-Aynî, *Şerhu Sünenü Ebî Dâvûd*, I-VII, (nşr. Ebû'l-Münzir Hâlid b. İbrahîm el-Mısırî), Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999/1420, 1. Baskı.
- _____, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, (12x25), Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, ts.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb b. Vâris et-Tecibî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh li Men Harece lehu el-Buhârî fî'l-Câmi'u'l-Sahîh*, (nşr. Dr. Ebû Lûbabe Hüseyin), Riyâd: Daru'l-Livâ li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1986/1406, 1. Baskı.
- Basrî, Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî el-Basrî, *Kitâbü'l-Ayn*, I-VIII, (nşr. Dr. Mehdî el-Mahzûmî, Dr. İbrahîm es-Semrâî), Daru'l-Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Begavî, el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî, *Şerhu's-Sünne*, I-VI, (nşr. Şu'ayb el-Arnâvût/ Muhammed Züheyr el-Şavîş), Beyrût: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1. Baskı.

- Beyhakî, *es-Sünenü el-Kübrâ li'l-Beyhakî*, I-X, (nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ), Mekke el-Mükerreme: Mektebetü Daru'l-Bâz, 1994/1414, 1. Baskı.
- _____, *İsbatu Azabu'l-Kabr ve Sualü'l-Melekeyn*, I, (nşr. Şerîf Muhammed el-Kudât), Ammân/el-Ürdûn: Daru'l-Furkân, 1405.
- Buharî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire, *et-Târîhü'l-Kebîr*, I-VIII, (nşr. Muhammed Abdülma'id Hân), Haydarâbad: Dairetü'l-Maarif el-Osmaniyye.
- _____, *Sahihi'l-Buhârî*, I-VI, (nşr. Mustafâ Dîb el-Bega), Beyrût: Daru İbn Kesîr, el-Yemame, 1987/1407, 3. Baskı.
- Cevherî, el-Hasen b. Alî el-Cevherî, *Müsned el-Muvatta' li Cevherî*, I, (nşr. Lütfî es-Sagîr ve Tâhâ Alî b. Serî'), Beyrût: Daru'l-Garbu'l-İslâmiyye, 1. Baskı.
- Cürcânî, Ebû'l-Kasım Hamza b. Yûsuf b. İbrahim es-Sehmî el-Kureşî, *Târîhu Cürcân*, (nşr. Muhammed Abdülmu'id Hân), Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 1407/1987, 4. Baskı.
- Davudoğlu, Ahmed, *Bülûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm Tercümesi ve Şerhi Selamet Yolları*, I-IV, İstanbul, 3. Baskı.
- Dr Muhammed Mehdî el-Müslimî, Eşref Mansur Abdurrahmân, I'sâm Abdülhâdi Mahmud, Ahmed Abdürrezzâk 'id, Eymen İbrâhim Ez-Zâmilî, Mahmud Muhammed Halil, *Mevsu'atü Akvâl Ebî Hüseyin ed-Dârekutnî f, Ricâli'l-Hadîs ve İlelihi*, Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 2001, 1. Baskı.
- Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, I-IV, Mısır: Daru'l-Hicr li Neşr ve't-Tevzi', 1. Baskı.
- Ebû Dâvûd, İbn Ebî Dâvûd es-Sicistânî, *Müsned Âişe li İbn Ebî Dâvûd*, I, (nşr. Muhammed es-Sa'id Zaglûl), Kuveyt: Daru'l-Aksâ, 1. Baskı.
- Ebû Mansûr, Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Herevî, *Tehzibü'l-Lüga*, I-VIII, (nşr. Muhammed 'Avd Mur'ib), Beyrût: Daru'l-İhyaü Tûrasi'l-Arabî, 2001, 1. Baskı.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihrân el-Esbehânî, *Tarihu Esbehân*, I-II, (nşr. Seyyid Kaserî Hüseyin), Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990, 1. Baskı.
- _____, *Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahihi Müslim li Ebî Nu'aym*, I-IV, (nşr. Muhammed Hüseyin Muhammed Hüseyin İsmâil eş-Şâfi'î), Beyrût: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1996/1417, 1. Baskı.
- Ebû Tayyib, Nâyif b. Salah b. Ali el-Mansûrî, *es-Selsebilü'n-Nakiy fi Terâcîmi Şüyuh el-Beyhakî*, Suudî Arabistan: Daru'l-Asıme, 1432/2011.

- _____, *er-Ravd el-Basim fî Terâcimi Şüyuh el-Hâkim*, I-II, Riyâd: Daru'l-Âsime, 1432/2011, 1. Baskı.
- _____, *Ed-Delilü'l-Mugni li-Şüyuhî'l-İmam Ebi'l-Hasan Ed-Darekutni*, Suudi Arabistan: Dârü'l Keyân, 2007/1428.
- Ebû Ya'lâ, el-Halilî, *el-İrşâd fî Ma'rife Ulemâ el-Hadîs*, (nşr. Dr. Muhammed Sa'id Ömer İdrîs), I-III, Riyâd: Mektebetür-Rüşd, 1409, 1. Baskı.
- _____, *Müsned Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, (nşr. Hüseyin Selim Esed), Dimeşk-Beyrût: es-Sekâfe el-Arabiyye, 1992/1412, 2. Baskı.
- Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb b. Vâris et-Tecibî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh li Men Harece lehu el-Buhârî fî'l-Câmi'u'l-Sahîh*, (nşr. Dr. Ebû Lübabe Hüseyin), I-III, Riyâd: Daru'l-Livâ li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1986/1406, 1. Baskı.
- er-Reb'î, Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Rebia b. Süleyman b. Mahled b. Abdurrahman b. Zeber, *Tarihu Mevlidi'l-Ulemâ ve Vefeyatihim*, I-II, (nşr. Dr. Abdullah Ahmed Süleymân el-Hamd), Beyrût: Daru'l-Âsime, 1410.
- er-Rebi' b. Habîb, *Müsned Rebi' b. Habîb*, I, Mısır: es-Sekâfe Diniyye, 1. Baskı.
- Hâkim, Ebû Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ehadisi Ebî hammad en-Nesâbü'rî*, vr. 21, (nsh. Yûsuf b. Hasan Abdülhâdî), Daru'l-Kütüb el-Mısriyye.
- _____, *Ma'rifeti Ulumi'l-Hadîs li Hâkim*, I, (nşr. Es-Seyyid Muazzam Hüseyin), Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı.
- _____, *ez-Ziyâdât alâ Kitâbi'l-Müzenî*, (nşr. Hâlid b. Hayf b. Ureyc), er-Riyâd/el-Kuveyt: Daru Edvâu's-Selef/ Daru'l-Kevser, 2005, 1. Baskı.
- Halifât, İvâz, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye*, Kahire: Dârü'l-Hidâye, 1. Baskı, 1423/2002.
- Hatîb el-Bagdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdî, *Târihu Bağdâd ve Züyuluhu*, I-XXIV, (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417, 1. Baskı.
- _____, *Târihu Bağdâd*, (thk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXVI, Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002/1422.
- Humeydî, Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, *Müsned el-Humeydî*, I-II, (nşr. Habiburrahmân el-Âzamî ve Hüseyin Selim Esed), Daru Alemü'l-Kütüb/İbn Teymiyye, 1. Baskı.
- Irâkî, Ebû'l-Fadl Zeynüddin Abdurrahim b. el-Hüseyin b. Abdurrahman b. Ebî Bekr b. İbrâhim, *Zeyl Mizânü'l-İ'tidâl*, (nşr. Ali Muhammed Ma'ved , Adil Ahmed el-Mevcûd), Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416/1995, 1. Baskı.

- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusûf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilber b. Âsım en-Nemrî el-Kurtubî, *et-Temhîd li Ma fî'l-Muvattâ mine'l-Ma'ânî ve'l-Esânîd*, (nşr. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî, Muhammed Abdülkebîr el-Kübrâ), Tunus: Vizâretü'l-Umumi'l-Evkâf veş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1387.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. El-Hüseyn b. Hibe, *Târîhu Dimeşk*, (nşr. Dâru'l-Fikr li't-Tıba'a ve'n-Neşr ve't-Tevzi'), 1995/1415.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. el-Münzir et-Temimî er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrût: Daru İhyâi't-Türâs el-Arabî, 1271/1952, 1. Baskı.
- İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullah b. Muhammed b. İbrahîm b. Osman b. Havâsitî el-Abbâsî, *el-Kitâbu'l-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Âsar*, I-VII, (nşr. Kemâl Yusûf el-Hût), Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409, 1. Baskı.
- _____, *Musannef İbn Ebi Şeybe*, (nşr. Hamd b. Abdillâh el-Cum'a Muhammed b. İbrahim), I-XIV, Riyâd: er-Rüşd, 2004/1425, 1. Baskı.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, (nşr. Muhammed Avvame), Suriye: Dâru Reşîd, 1406/1986.
- _____, *Tehzîbü Tehzîb*, I-XII, Hint: Matba'a Dairetü'l-Ma'arif en-Nizâmiyye, 1326, 1. Baskı.
- İbn Hayyân, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî, *Tabakâtü'l-Muhaddisîn bi İsbehân ve'l-Varidîne Aleyhâ*, I-IV, (nşr. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî), Beyrût: Müessesetü er-Risâle, 1412/1992, 2. Baskı.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Mu'az b. Ma'bed, *es-Sikât*, I-IX, Haydarâbad: Dairetü Maarif el-Osmâniyye.
- _____, *Sahihu İbn Hibbân*, I-XVIII, (nşr. Şu'ayb el-Arnâvût), Beyrût: Müessetü'r-Risâle, 1993/1414, 2. Baskı.
- _____, *Meşâhîr Ulemâi'l-Emsâr ve A'lâm Fukâha el-Aktâr*, (nşr. Merzûk Ali İbrahim), Daru'l-Vefâ, 1411/1991, 1. Baskı.
- _____, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Mu'az b. Ma'bed Ebû Hâtım el-Bustî, *el-Mecruhîne mine'l-Mühaddisîn ve'd-Duafâ ve'l-Metrukîn*, I-III, (nşr. Mahmud İbrahim Zayid), Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396.
- İbn Irâkî, Ahmet b. Abdürrahîm b. Hüseyin el-Kürdî, *el-Müdellesîn*, (nşr. Dr. Rıf'at Fevzî Abdülmuttalib, Dr. Hüseyin Hammâd), Daru'l-Vefâ, 1415/1995.

- İbn Kâdî Şühbe, Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Esedî Takiyüddin, *Tabakâtü's-Şafîyye*, I-IV, (nşr. Hafız Abdülalîm Hân), Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 1407, 1. Baskı.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâ, *es-Sikât mimmen lem yeka'u fi'l-Kütübi's-Sitteti* (nşr. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim), I-IX, San'a: Merkezü'n-Nu'mân, 2011.
- İbn Ma'kulâ, Ebû Nasr Ali b. Hibetullah b. Ca'fer, *el-İkmâl fî Ref'i'l-İrtiyâb ani'l-Mü'telif ve'l-Muhtelif fî'l-Esma ve'l-Künâ ve'l-Ensâb*, I-VII, Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990, 1. Baskı.
- İbn Nukta, Muhammed b. Abdülganî b. Ebî Bekr b Şüca' İbn Nukte, *et-Takyîd li Ma'rifeti Rûvâtî's-Sünen ve'l-Mesânîd*, (nşr. Kemâl Yûsuf Hût), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1408/1988, 1. Baskı.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî Ebû Abdullah, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, (nşr. Ziyâd Muhammed Mansûr), Medine: Mektebe Ulûm ve'l-Hikem, 1408.
- İbn Şazân, el-Hasan b. Halef b. Şazân, *Ezcâi Ebî Ali b. Şazân*, vr.9., Zahirîyye ktp.
- İbn Şuca', Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr, *et-Takyîd li Ma'rifeti Ruvâtî's-Sünen ve'l-Mesânid*, (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1408/1988, 1. Baskı.
- _____, *İkmâlü'l-İkmâl*, I-V, (nşr. Dr. Abdülkayyum Abdürrîb en-Nebî), Mekke: Camiâtü Ümmü'l-Kurâ, 1410, 1. Baskı.
- İbn Tahmân, *Meşyehetü İbn Tahmân*, I, Riyâd/Dimeşk: Alem el-Kütüb li'n-Neşr ve't-Tevzi'/ Mecma' el-Lüga el-Arabiyye, 1. Baskı.
- İbn. Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Mu'az b. Ma'bed Ebû Hâtîm, *Meşahirü Ulemâi'l-Emsâr ve A'lâm Fukehâi'l-Aktâr*, Dâru'l-Vefâ, 1411/1991.
- _____, *es-Sikât*, I-IX, Dairetü'l-Ma'arîf Osmanîyye bi Haydarâbâd ed-Dükkân el-Hind, 1973/1393, 1. Baskı.
- İclî, Ahmed b. Abdullah b. Sâlih Ebû'l-Hasen el-İclî el-Kûfî, *Ma'rifetü es-Sikât*, I-II, (nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bistevî), Medine: Mektebetü ed-Dâr, 1405/1985, 1. Baskı.
- _____, *Tarîhu Sikât*, Daru'l-Bâz, 1984/1405, I, 1. Baskı.

- İsbehânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Mende, *Fethü'l-Bâb fî Küinâ ve'l-Elkâb*, (nşr. Ebû Kuteybe Nazîr Muhammed el-Faryâbî) Riyâd: Mektebetü kevser, 1417/1996.
- İshâk b. Rahuye, *Müsned İshâk b. Rahûye*, I-III, (nşr. Dr. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin Berr el-Belûş) Medine Münevvere: Mektebetü'l-Îmân, 1995, 1. Baskı.
- Kannûcî, Ebû't-Tayyib Muhammed Sıddık Hân Hüseyin b. Ali b. Lûtfullah el-Hüseyinî el-Buhârî el-Kannûcî, *et-Tâc el-Meklel*, Katar: Vizaretü'l-Evkâf, 1428/2007.
- Kâtip Çelebî, Mustafa b. Abdullah el-Kostantinî el-Osmânî, I-VI, *Silmi'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, İstanbul: İrcica Yayınevi, 2010.
- Kazvînî, Ebû Ya'lâ el-Halilî Halîl b. Abdullah b. Ahmed b. İbrahim b. Halîl, *el-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadis*, I-III, (nşr. Muhammed Sa'id Ömer İdrîs), Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- Kurtûbî, Ebû Amr Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber b. Âsım en-Nemerî, *El-İntikâ fî Fadail es-Selâse el-Eimme el-Fukahâ*, Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Mâlik, Mâlik b. Enes, *Muvatta' bi rivayeti Muhammed b. El-Hasen eş-Şeybânî*, I-II, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Mısır: Dâru'l-İhyâ et-Türâs el-Arabî, 1. Baskı.
- _____, *Muvatta' Mâlik bi Rivâyeti Ebî Mus'ab ez-Zührî*, I-II, Beyrût: Daru'l-Garbu'l-İslâmiyye, 1. Baskı.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemaleddin İbn Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ er-Ricâl* (nşr. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrût: Müessesetü er-Risâle, 1980/1400, I-XXXV, 1.Baskı.
- Müslim, Müslim b. Haccâc, *Sahihu Müslim*, I-IV, (nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî), Beyrût: Dâru'l-İhyâ et-Türâs el-Arabî, 1. Baskı.
- Nesâî, *Sünenü en-Nesâî es-Sugrâ*, (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Haleb: Mektebtü'l-Matbu'ât el-İslamiyye, 1986/1406, 2. Baskı.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şerif en-Nevevî(676), *el-Minhâc Şerhu Sahihi Müslim b. Haccâc*, I-XVIII, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392, 2. Baskı.
- Sabuncu, Ömer, “*Suheyb er-Rûmî –Hayatı Kişiliği ve Faaliyetleri*”, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstem, Yıl:4, sy. 7, s. 159-173.
- Safedî, Salahaddin Halil b. Eybek b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-XXIX, (nşr. Ahmet Arnavut, Türkî Mustafa), Beyrût: Daru'l-İhyâü Türâs, 1420/2000.

- Sarfinî, Takiyüddin Ebî İshâk İbrahim b. Muhammed, *el-Müntehab min Kitabi Siyâk li Târîhi Nisâbûr*, (nşr. Halid Haydar), Beyrût: Daru'l-Fikr, 1414.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celaledin, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1403, 1. Baskı.
- _____, *Esmâü'l-Müdellesîn*, (nşr. Mahmud Muhammed Mahmud Hasan Nassâr), Beyrût: Daru'l-Celîl.
- Sübkî, Tacüddin Abdülvehhâb b. Takiyüddin, *Tabakatü's-Şafîyye el-Kübrâ*, I-X, (nşr. Dr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Dr. Abdülfettâh Muhammed el-Huluv), Hecr li't-Tabaâ ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1413, 2. Baskı.
- Süfyân b. Uyeyne, Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Meymun el-Hilâlî el-Kûfî el-Mekkî, *Cüz'ü Süfyân b. Uyeyne* (nşr. Müs'îd b. Abdilhamîd), Tanta 1992. (bkz. *Hadis El Kitabı*, Editör: Zişan Türcan, Grafiker yay. 2. Baskı, Ankara, 2017, s. 521.)
- Şâfi'î, *İhtilâfî'l-Hadîs li Şâfi'î*, I, (nşr. Âmir Ahmed Haydar), Beyrût: Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, 1985/1405, 1. Baskı.
- _____, *Müsned eş-Şâfi'î*, I, Beyrût.
- Şemseddîn Ebû Meâlî Muhammed b. Abdurrahman b. el-İzzî, *Divânü'l-İslâm*, I-IV, (nşr. Seyyid Kaserî el-Hüseyn), Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411/1990, 1. Baskı.
- Şirâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali eş-Şirâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, (nşr. İhsân Abbâs), Beyrût: Daru'r-Râid el-Arâbî, 1970, 1. Baskı.
- Tahâvî, *Şehru Meâni'l-Âsâr li Tahâvî*, (nşr. Muhammed Zührî en-Neccâr), I-IV, Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1399, 1. Baskı.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Cami' et-Tirmizî*, I-V, (nşr. Ahmed Muhammed eş-Şâkir ve Diğerleri), Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Baskı.
- Toksarı, Ali “Müdelles Hadis ve Sahabeye Tedlîs İsnâdı”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1988, sy. 5, s. 221-236.
- Ukaylî, Amr b. Ahmed b. Hibetullah b. Ebî Cerrâde, *Bağyetü't-Talebi fi Târîhu Haleb*, I-XII, (nşr. Süheyl Zekkâr), Daru'l-Fikr.
- Ulusoy, Ömer Mehmet “ Hadis Rivayetinde Tedlis Uygulaması ve İbn Hacer'in “Tabakatü'l-Müdellesîn” Adlı Eseri”, (Yüksek Lisans Tezi, 2008) Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, İfav, İstanbul, 8. Baskı.

- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretü'l-Huffâz*, (nşr. Zekerıyyâ Umeyrât), Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1419/1998.
- _____, *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ* I-XXIV, (nşr. Şu'ayb Arnavut işrâfında grup), Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985, 3. Baskı.
- _____, *Târîhu'l-İslâm*, I-XIV, (nşr. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003, 1. Baskı.
- _____, *Dîvânü'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, (nşr. Hammâd b. Mihammed el-Ensârî), Mekke: Mektebetü Nehde el-Hadisiyye, 1387/1967, 2. Baskı.
- Zerkânî, Muhammed b. Abdülbâkî b. Yusûf ez-Zerkânî el-Mısırî el-Ezherî, *Şerhu Zerkânî Alâ Muvatta' el-İmâm Mâlik*, I-IV, (nşr. Tâhâ Abdurraûf Sa'd), Kahire: Mektebetü Sekâfe ed-Diniyye, 2003/1424.
- Ziriklî, Harüddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris, *el-A'lâm*, Daru'l-İlm li'l-Melayîn, 2002, 15. Baskı.

